Etnološka biblioteka

Knjiga 75

Urednik
0LURVODY 1LãNDQRYLü

Recenzenti
Dr ,YDQ .RYDþHYLü
'U /MLOMDQD *DYULORYLü

Recenzentska komisija za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Prof. GU %RMDQ äLNLü
Prof. dr Saša Nede OMNRYLü
'U 0ODGHQ Gi QDNRYLü VDUDGQLN

8UHýLYDþNL RGERU
3URI GU 0LUMDQD 1HGRYLüD 3URIHVRU (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), prof. dr Ivan .RYDþHYLü (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), prof. dr Dušan 'UOMDQ (Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, prof. dr Mladen Šukalo (Filološki fakultet Univerziteta u Banjaluci, RS, BiH), prof. dr Bojan äLNLü (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), dr Petko Hristov (Etnografski institut s Muzej, BAN, Sofija, Bugarska), dr Mladena 3UHGRMHYLü (Etnografski institut SANU, Beograd), dr Miroslava /XNLü (Etnografski institut SANU, Beograd), prof. dr Dimitrije O. *ROHPRYLü (Fakultet muzičke umetnosti, Beograd) GU 6UýDQ .DWLü ,VWRULMVNL LQVW

Ova knjiga je rezultat rada na projektima: "Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do savremenih društvenih praksi" (br. 177035) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije, i "Ni tamo, ni ovde – Kulturno nasleđe i identitet migrantske populacije" koji je finansiralo Ministarstvo za kulturu i informacije Republike Srbije.

D r a g a n a $ Q W R Q L M H Y L ü

STRANAC OVDE, STRANAC TAMO

Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera

Beograd
2013

PREDGOVOR – RE ý ,
ZA HVAL NOSTI

Knjiga *Stranac ovde, stranac tamo. Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera* nastala je kao rezultat rada na dva projekta: "Antropološko prou þ Dvanje Srbije – od kulturnog nasle ÿ D G R mog Rdoba" (br.177035) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije, i "Ni tamo, ni ovde – Kulturno nasle ÿ H L identitet gastarbajterske populacije" koji je finansiralo Ministarstvo za kulturu i informacije Republike Srbije.

Moje interesovanje za gastarbajtere bilo je, ispo þ ka, W podstaknuto slu þ DoM tokom 2000-ih godina prilikom poro G uil þ odlazaka u goste, na seosku zavetinu za Spasovdan, kod prijatelja i starog kumstva Aran ÿ lovi ü D X o V H Klenje u is W r R j Srbiji. Šetnja kroz selo u kome je znatan broj gastarbajterskih porodica, razgovori s nekim meštanima i mojim doma ü n ma, koji nisu gastarbajteri ali poznaju mnoge iz sela koji to jesu, posmatranje seoskih svadbi, izleti u okolna mesta i do Srebrnog jezera gde se, usput,

mogu videti brojna sela sa velelepnim a praznim i zaklju-
þQLP gastarbajterskim ku ümD, zainteresovali su me za
ovu grupu ljudi. Dalji podsticaj je usledio mo M L P ükHþ H ã
u me ÿ Xnarodnoj radionici "Povratak gastarbajtera" 2007.
godine. Projekat-radionica se odvijao u Ku þvH i okolnim
homoljskim selima, a ja sam vodila grupu tadašnjih stude-
nata etnologije i antropologije na terensko istraživanje.
Potom je usledilo i dobijanje sredstava za dvogodišnji
projekat "Ni tamo, ni ovde – Kulturno nasle ÿ H L titet G H Q
gastarbajterske populacije" (2010-2012) kojim sam ruko-
vodila, pa se ovom prilikom zahvaljujem na podršci kole-
ginici po struci Dušici Živko Y L ü dašnjoj Wj Dpo P R nü ci mi-
nistra za kulturno nasle ÿ H

ý ujenica da gastarbajteri nisu bi O L þ H V W ljan Q L R] E L
predmet etnološkog i antropološkog prou þ Dva wja u Srbiji,
i da ova velika, po socio-ekonomskim i demografskim po-
sledicama njihovih migracija zna þ DM populacija nije pri-
vukla trajniju pažnju moje struke iz nepoznatih i nejasnih
razloga, opredelila me je da se ozbiljnije zainteresujem za
ovaj fenomen, shvativši da su uzroci i posledice privreme-
nih radnih migracija, oblici ponašanja i aspekti materijal-
ne i socijalne kulture gastarbajtera izazovno i zahvalno
pod U je þ istraživanja.

Pedeset godina je prošlo od kada su se prvi gastarbajte-
ri zaputili, iz bivše Jugoslavije, ka industrijskim zemalja-
ma Zapadne Evrope u potrazi "za boljim životom". U me-
ÿ Xvremenu, ta migrantska reka je narasla na više miliona
ljudi koji su napustili ovu zemlju, na duži period ili trajno.
Sa P D W ljenici bi dovoljan je razlog za pokušaj da se

osvetle makar neki aspekti radnih migracija, kao i život, stavovi i razmišljanja gastarbajtera. Migracije su složena, procesna i dinamična pojava, stoga ova knjiga nije u mogućnosti da odgovori na sva društvena, ekonomska i kulturološka pitanja koje pojava pokreće. Ona nastoji da, iz antropološke teorijsko-metodološke perspektive, ponudi neke odgovore i objašnjenja fenomena "gastarbajter" i njihovog kulturnog identiteta, u meri u kojoj je to bilo moguće i dinamično spoznati i dosegnuti dvogodišnjim radom na pomenutim projektima. Etnografski materijal sakupljen je tokom terenskih istraživanja u Kuršumliji, Knjaževcu i Velikom Gradištu, kao i selima Klenje, Zelenkovac, Vasilj, Miniće, Braničevo i Smoljinac, i uglavnom se zasniva na životnim priča gastarbajtera, njihove dece i sunarodnika. Kompjuterski deo građe je u potpunosti ušao u sadržaj ove knjige, sakupljen je u Beču i Gornjem Milanovcu. Naši migranti pripadnici su dva udruženja.

Naslov knjige *Stranac ovde, stranac tamo* spontano se nametnuo i odabran je zato što predstavlja najčešću sintagmatsku formulaciju kojom gastarbajteri sami sebe opisuju, svoj status dvostruke izmeštenosti, mesta koje osećaju kao svoju životnu poziciju – "ni ovde, ni tamo". Dva doma, dvojnje života na dva koloseka, u dve zemlje, jedne porekla i druge radnog boravka, nestabilnost porodica, mentalna okupiranost problemima i ovde i tamo, preusmerenje bivših poljoprivrednika u radničku klasu koja, ve ćinom, više ne želi da se vrati da radi na svojim seoskim imanjima u domovini, život pun odricanja *tamo* da bi se bolje ži-

velo *ovde* gde se više ni ne živi, ulaganje truda i novca u velelepne ku ü H Xi hjD koje zvrje prazne, te relativnost njihovog privremenog odlaska koji se pretvorio u dugotrajno odsu V W Y Rroci šu L protivu U Hhþ i liminalnog identiteta koji je ova grupa ljudi spontano formirala pod uplivom speci l Lnþ sti svo J Q D þ L Q D

*

Svaka knjiga je sarad Q Lki þ poduhvat, a ova knjiga je to posebno budu ü L G D M Hgovor Sa Q R G Q L M H Sa] velikim brojem ljudi.

U mno J R mpu H zuzetnu zahvalnost dugujem mojim saradnicama na projektu, Ani Ba Q L ü bi ' ãU LX ü uji ßU D V W L nrážival Lþ Ma Instituta za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Svojim predanim i posve ü H nim mteskim i anali W Lkþ radom na projektu "Ni tamo, ni ovde – Kulturno nasle ÿ H L tet G H Q gastarbajterske populacije", svakako su u velikoj meri doprinele nastanku ove knjige. Lepo je bilo raditi, družiti se i putovati s njima dvema. Zahvaljujem kolegi, prof. dr Ivanu Kova þ H vi X V D jenja za H tnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogra G X tvrþ H saradniku na istom projektu, koji me je svojim savetima, analizama, duhovitim opaskama i kritikama podsticao na promišljanja, preispitivanja i dalji rad.

Veliku zahvalnost dugujem u svoje ime, i ime mojih saradnica, našim sr G D þ, pažljivim i gostoljubivim doma ü ni ma Jovanki i njenom sinu Nenadu Aran ÿ H vi ü X L]

Klenja, koji su nas povezali s nekim gastarbajterima iz svog i okolnih sela pomažu ü L Q D P Q D W X, bu- D Q D dre ü L Q D l X gostе ü L X jo Y kuć L $ N D L 1 Hno – hvala vam!

Tako ÿ H l k i Y D Svoj mladoj koleginici Maji Pa M L ju N R nam je mnogo pomogla u organizovanju susreta s ispitanicima u Velikom Gradištu i okolini.

Naravno, ove knjige ne bi bilo da nije bilo naših sagovornika – gastarbajtera! Njihova imena dajem u inicijalu, þ Xaju ü L h Q M L ivatnost, ali to ne zna þ L G D V pXi V H X W R u bezimenu, heterogenu masu naših migranata. Naprotiv. Svaka njihova pri þ D M a H pua å i raju ü D n D i Svaka i jedinstvena ispovest, ponekad teška i bolna, ponekad šaljiva i visprena, sažeta storija njihovih, razli þ it m iskustvom natopljenih života. Njima svakako dugujem zahvalnost, na prvom mestu, što su imali dobru volju, spremnost i strpljenje da s nama razgovaraju o sebi.

Razgovori u Smoljincu s malim privrednicima i preduzetnicima predstavljao je kontrolnu analizu slu þ D ja. Oni su dokaz da se sa po þ te H im kapitalom, uglavnom ste þ H im gastarbajterskim uštedama, u Srbiji može pokrenuti uspešna mala privreda, nadogra ÿ H na strpljivim radom, kreativnoš ü X L z i t i S R m takmi þ D k u d u K R P = E g a R j e þ H ovo selo ostalo relativno usamljen primer produktivno uloženog novca i rada u okruženju karakteri V W i k o m þ po gastarbajterskim migracijama i neproduktivnim ulaganjima, ostaje predmet za budu ü H l D Q D vo je prilika da zahvalim Saši Stevi ü X j i D k ô v i Ü X L k u D v k o v i ü X L] j i m a r S t R su svojim razmišljanjima bacili novo

svetlo na ispitivani problem, kao i na sr G D þ o m i zanimljivom razgovoru u prijatnom ambijentu njihovog sela.

Mukom izdvojena sredstva sa skromno finansiranog projekta bila su ipak dovoljna da u oktobru 2012. godine ode P R X % H þ a z i X za n e k R m odgovorima. Srele smo se s našim visokoobrazovanim iseljenicima, osniva þ m a i saradnicima nekih srpskih kulturnih i prosvetnih udruženja i klubova. To je bilo sasvim novo iskustvo. Saznanja do kojih smo došle tokom intervjua pokazala su pri O m o þ složenu sliku odnosa, aspiracija, potreba, motiva i preduzetih akcija u cilju konstrukcije i prezentacije gra ÿ D Q skog kulturnog identiteta Srba u Austriji. Zapravo, možemo re- ü L G D V P R ko] U E H r a z v i k a u m s a W manjima tek "zagreble" po površini problema života i rada naših ljudi u Be þ X

Veliku zahvalnost dugujem inspirativ Q R M o s t O D þ k a Markova – osniva þ D udruženja *Re þ boja, ton* i pisca knjige *Su P U D N k m E d s þ o r u* koja mi je poslužila kao jedan od izvora podataka. Prvi se ljubazno odazvao imejlom na moju molbu za susret u Be þ X m S a R o u kontaktu sa nekim drugim sagovornicima i darovao nas nadasve zanimljivim, otvorenim, sr G D þ n i iskrenim razgovorom u kafeu Alt Otakring u 16. becirku gde smo se sreli. Darko – hvala na razgovoru i na knjizi koja me je zabavila! Zahvalnost dugujem predsedniku *Srpskog kulturno-prosvetnog društva Prosvjeta* Sr ÿ D n u Mijalkovi ü X L g o v n M a radnicima Zorici Vu O L ü šanu X Stojanovi ü X L r i j D Pavlo Y L ü Q D Y H m, informacijama bogatom, živom i žustrom razgovoru. Zahvaljujem Draganu Miškovi ü X - þ R

veku koji je do ã D R X %o Hþm kaze, NžD "na doživotni privremeni rad", predsedniku *Srpskog kulturnog foruma* na razgovoru i spremnosti da s nama podeli svoja iskustva. Zahvaljujem i Marku Stijakovi ü X pe žnom poslov- Q R Pveþa uR predsedniku *Austrijsko-srpskog društva* koji je svoje subotnje ve þ H Rji G za inspirativan i za nas koristan razgovor. Ovaj "novi Austrijanac srpskog porekla" kako sebe naziva, s optimizmom ali i oprezom govorio je o evrointegracijama Srbije i potrebi promene njenog poslovnog ponašanja, kao i o gra ÿ DkQom identitetu Srba u Be þ X

Najzad, zahvaljujem svojoj porodici – Nenadu, Aleksandru i Pavlu, na razumevanju i strpljenju.

I

OKVIRI ZA ANTROPOLOŠKO ISTRAŽIVANJE MIGRACIJA I KULTURNOG IDENTITETA GASTARBAJTERA

O fenomenumigracija

Nakon Drugog svetskog rata međunarodna kretanja stanovništva postala su složenija i ubrzanija nego do tada, dobila su nove obrasce, motive i putanje, stvorila su nove probleme i na drugačiji način utiču na društva koja su uključena u međunarodne migracione tokove. Tokom druge polovine XX veka migracije se javljaju kao dominantna društvena pojava u celom svetu. "Fenomen internacionalnih migracija postaje bazična strukturalna odlika svih industrijski razvijenih zemalja, svedočeći o rastućoj međuzavisnosti nevidljivih sila koje upravljaju seobama" zaključuju Masi i saradnici (Massey *et al.* 1993, 432).

Tokom 60-ih godina XX veka započinje intenzivnije proučavanje migracija u različitim disciplinama: geografija ih proučava kao kretanja ljudi u prostoru koja utiču na promene okruženja kako u zemljama porekla tako i u ze-

mljama useljenja; demografija prou þva promene u strukturi stanovništva prouzrokovana migracijama; ekonomija razmatra nova tržišta rada i stvaranje ekonomske neravnoteže u razli þitim pod U Xkna nastalih usled migracija; otvaraju se pitanja imigracionih politika koje podsti þ X L O L ograni þ Dju useljavanje migranata i izbeglica; socijalna psihologija se bavi motivima za migraciju i problemima adaptacije u zemljama prijema; sociologija razmatra fenomene društvenih struktura u zemljama porekla i useljenja, prou þva ju ü L kN razli þiti sistemi uti þ X Q g ante L same migracije; antropologija prou þva socio-kulturne i vrednosne sisteme koji se menjaju usled kretanja stanovništva i difuzije kulturnih karakteristika, kao i konstruisanje novih identiteta, itd (King 2002, 90).

Brojni su autori isticali potrebu teorijskih uopštavanja, interdisciplinarnih i komparativnih istraživanja migracija koja bi objedinila razli þite perspektive, okvire prou þva nja i metodologije na apstraktnijem nivou. 8 R þ H je da još uvek preovladavaju studije posebnih nacionalnih grupa migranata ili posebnih tema unutar migracijskog procesa, te da je ve ü na istraživanja i dalje optere ü H na fragmentarnim prou þ Dvanjima problema ostaju ü L] D va u uske disciplinarne okvire (v. npr. Massey *et al*. 1993, 432; Portes 1997, 819; King 2002, 90-91).

Konstatuju ü L G D M H N R þ ka teorijska osnova za razumevanje migracija i dalje nedovoljno razvijena, Daglas Masi je sa saradnicima dao pregled važe ü L K rija W H koje iz razli þiti pozicija nastoje da protuma þ H n H n migracija. Kao najvažnije je istakao slede ü H Q D racionalnih

odluka koje uzimaju u obzir O Lh dobitke i rizike, razvijeni su mikro pristupi *neokla V Lu e þ ekonomske teorije* koja potcrtava pojedinca i njegovu odluku da migrira u potrazi za boljim životom i ve ü R P rajD m, i *nove ekonomske teorije migracija* koja u fokus stavlja porodicu kao centralno mesto odluka u vezi migracija njenih pojedi Q L K noþ a O D ili celih familija u potrazi za minimalizacijom rizika i uve üP D em dohotka i produktivnosti; nasuprot njima su makro teorije koje migracije povezuju sa širim strukturnim socioekonomskim i globalnim procesima u industrijskim zemljama, poput *dualne teorije tržišta rada* koja akcenat stavlja na podsticajne uslove unutrašnjih zakona tržišta razvijenih zemalja i *svetske sistemske teorije* koja razmatra upliv razvijenih kapitali V W Lo društava na periferna nekapitali V W Lo društva podsti þ ü L tanja stanovništva u potrazi za poslom. Za razliku od ovih teorija koje razmatraju šta inicira proces migracija, javile su se i one koje uzimaju u obzir nove uslove koji nasta M X X V O H vGenih mi U D] gratornih kretanja i koje ih dodatno podsti þ X pu *teorije mreže odnosa, institucionalne teorije* i *teorije kumulativnih uzroka* (Massey *et al*. 1993).

Mezo-pristup prou þ D va migracija kao društvenog procesa navelo je Stivena Kastlsa da tako ÿ H izdvoji nekoli N R N D M X þ a koji uti þ X Q D V R dinamiku migracija, od kojih se neke podudaraju sa razmotrenim teorijama koje su naveli Masi i saradnici: mreža društvenih veza pomo ü X jim N se migranti povezuju i me ÿ X obno poma å X stoþ H iniciraju ü L W]Y c migracija" (teorija mreže odnosa); potom zna þ D M S R koja ima N O M X g

u obezbe ÿvLanju i distribuciji finansijskog i kulturnog kapitala izme ÿ X RjHsi i neodselje Q L Knoþa Zajednice (nova ekonomska teorija); pozicija i status koji uti þ Xa promene planova, strategija i životnih stilova migranata; zna þ D'Mdustrije migracija" kako Kastls naziva brojne agense (advokate, bankare, prevodioce, radne regrutere, put Qkeþi transportne agencije, itd) koji se, prak Wnu, održavaju na ra þ X Q NuRaQi migracija (institucionalna teorija); te uslovi na tržištima rada koji uti þ X Q D RELP L strukturu migracija (dualna teorija tržišta rada) (Castles 2004, 858-861).

Žan-Pjer Kasarino (Cassarino 2004) je, u skladu s pomenutim generalnim teorijama migracija, razmotrio najvažnije pristupe tuma þ Hnju mo tiva i okolnosti za *povratne migracije*. I D N R Ygbi vremena privla þ H žSuna Xmþka, razumevanje svih aspekata povratnih migracija ostaje i dalje nejasno najviše zbog toga što nedostaje široki spektar odgovaraju ü L K Sakada migrantima-povratnicima koji bi se mogli uporediti (Ibid, 253). Tako, *neokla V laþ ekonomska teorija* povratak shvata kao izraz neuspeha migranta da se prilagodi stranoj sredini i uopšte postigne R þaHvanu korist od odlaska na rad u inostranstvo. *Nova ekonomska teorija radnih migracija* povratak, pak, sagledava kao logi þ D Q odLpla anirane poro G ne strategije koja je kod privremenih migranata uvek uklju þvala povratak u domovinu, štaviše, smatra da je to prirodni ishod zadovoljavaju ü H J LVWuY D ms S je privremenim migrantima najviše stalo da svoj uspeh pokažu i u njemu uživaju upravo u domovini,] E R Jga þ najve ü L G nanskih ula-

ganja i doznaka uvek išao ka zavi þjD. *Strukturalni pristup* uzima u obzir i širi kontekst socio-ekonomskih kretanja i institucionalnih faktora u zemlji porekla koji, osim migranto Y R J nog Q L þ ustva, tako ÿ H þ X W L Q g ovu Q Y H luku o povratku. Zanimljivo je, i za razumevanje ponašanja naših gastarbajtera zna þ D M mišljenje strukturalista da povratnik, budu ü d a nastoji da se adapti U D Q k v a - R þ H nja i ponašanja zajednice kojoj se vra ü D D ji X a å H "ponovo prihva ü H Q eži ka tome da se orijentiše prema obrascima rastrošne potrošnje i neproduktivnog investiranja (ogromne ku ü H su Q X automobili, skupa oprema i nameštaj) umesto da uštedu iskoristi za pokretanje neke proizvodnje ili drugog vida ekonomski isplativog ulaganja (Cassarino 2004, 260). *Transnacionalizam* i *teorija mreže društvenih odnosa* povratak sagledavaju kao deo stalnih kretanja tamo i natrag, kao posledicu neprekinutih veza migranata s domovinom, slanja dozna N D X þ H X al- O R nim zbivanjima, kao deo planirane strategije da se uz po- P R ü gra ÿ H socio-ekonomske mreže odnosa obezbede stabilni uslovi za povratak. Na kraju, Kasarino zaklju þ j X da su motivi za povratak migranata veoma raznovrsni, me ÿ X sobo se preklapaju, više faktora može istovremeno uticati na tu odluku, te da nije dovoljna samo želja za povrat N R P Y H ü nost i sposobnost da se taj plan uspešno i ostvari, a što, opet, u velikoj meri zavisi od šireg konteksta ekonomskih i poli W k l þ okolnosti u zemlji porekla i zemlji radnog boravka. Uticajne analize tipova povratnika na osnovu njihovih razloga za povratak u rodnu zemlju i posle G a þ iskustva, odnosno *modele repatrijacije*

i reakulturacije, dali su i Fran þ H V Nraze ýCHrase 1974), ' å R U G å * P H O þ * P H O F K sman (Sussman 1 D Q 6 D 2000).

Postoje, s druge strane, mnoge prepreke zbog kojih još uvek nema dovoljno kvalitetnih opštih studija migracija. ' å R Q 6 D Q Va da se ras þ D Q ja u pravcu neke "generalne teorije" migraci M D þ H sto þ D ja sa odsustvom "generalne validnosti": kad god se teorija primeni na neke druga þ je L prostore ili druga þ je L okolnosti ona ne funkcioniše. Stoga Salt zaklju þ X da su geografski uslovi i dalje ti koji najdirektnije uti þ X Q D þ U D þ sce migratornih ponašanja (Salt 1989, 431). Rasel King, pak, sma W U D G D ü H V W Didijum interdisciplinarnih istraživanja biti mo J X ü W da N N D se stekne dovoljno materijala proizašlih iz prou þ Dvanja razli þ ti migratornih pitanja. S druge strane, isti þ H G D E L na X þ e discipline, koje se bave migracijama, trebalo da budu otvorene prema novim i druga þ jim ideološkim paradigmama. Dalju prepreku na X þ m sintezama vidi u prou þ Dvanjima zasebnih delova migratornih procesa, te u preovla ÿ Xju ü L istraživanjima nacionalnih modela i identiteta migranata (King 2002).

Da bi trasirao put ka nekoj budu ü R M R S ra ž Wi R M W H gracija, Rasel King smatra da je potrebno dekonstruisati tzv. "migracijske dijade". Mada one þ ine solidnu osnovu za mapiranje migratornih fenomena u Evropi, potrebno ih je prevazi ü i stoga što savremeni obrasci migracija, nastali krajem XX i po þ etkom XXI veka, uveliko prevazilaze i brišu razlike izme ÿ X N V binarnih podela u studijama

migracija, a koje King sumira kroz sledeće tipologije (King 2002, 91-94):

- Proces i proizvod: migracije kao proces kretanja i premeštanja stanovništva i studije migrantskih zajednica kao proizvod migracija. Iako su ova dva polja povezana, te veze nisu bile uspostavljene. Danas se, ipak, sve više obraća pažnja na longitudinalna proučavanja životnih priča grupa ljudi, povezujući pre i post-migracijske karakteristike.

- Unutrašnje i spoljašnje migracije: dugo vremena su predstavljale zasebne oblasti proučavanja i primenjenih metodologija. Poslednje promene granica u savremenoj Evropi dovele su u pitanje ovu tradicionalnu podelu – Evropska unija je izbrisala granice između zemalja članica i samim tim i nekada važeće međunacionalnih migracija, ujedinjenje Nemačke je nekada spoljne migracije pretvorilo u unutrašnje, dok se obrnuti proces desio sa raspadom bivše Jugoslavije i stvaranjem novih međudržavnih granica koje su migrante na nekadašnjem jedinstvenom unutrašnjem prostoru pretvorile u strane radne migrante, itd.

- Dobrovoljne i prinudne migracije: premda se ova podela čini jasna, King smatra da ih više nije tako lako razlikovati budući da migracije koje izgledaju dobrovoljne zapravo bivaju podstaknute socio-ekonomskim i političkim razlozima koji su izvan kontrole pojedinaca i guraju ih ka odseljavanju (pr. politička i ekonomska nestabilnost, međuetnički sukobi, krizne situacije, itd).

- Privremene i trajne migracije: odlučujući kriterijum njihovog razlikovanja jeste svesna želja i namera za po-

vratkom u domovinu kod privremenih migranata, odnosno odsustvo takvog plana kod trajnih. Ipak, razli pte okolnosti i vreme trajanja migracija pste brišu ovu razliku, što je poseb QR ljXvid pkod evropskih gastarbajtera razli ptih nacionalnosti koji su, po definiciji, bili privremeni migran WL jiDsOlorapak u zemljama useljenja produžio na nekoliko decenija pretvaraju üL LK toGuHtrajnDe imigrante. Za njih se želja za povrat NRPstopretvara u neku vrstu mita i iluzorne nade. Stvaranje transnacionalnih zajednica koje su istovremeno "i ovde i tamo" pnL nov oblik bivanja izme ÿX vSelHnosti i trajnosti.

- Legalne i ilegalne migracije: uzimaju üL Xir prove-üniD mobilnost i globalizaciju u poslednjih dvadesetak godina, relativizovano je i pitanje kontrole useljavanja. S jedne strane pooštrena je kontrola imigracije u zemaljama Evropske unije, dok se s druge strane uve üvDaju razli ptiL oblici ilegalnih kretanja koja se ne mogu lako zaustaviti, pa se postavlja pitanje da li prema tom fenomenu treba biti restriktivan ili prona üL aNuje na pne da se iza ÿHna kraj s ilegalnim migrantima, posebno kada se ima u vidu ono što je Kastls rekao: "ilegalni migranti su san mnogih poslodava FD Lna QnRa rad Qkih pokreta i sindikata" (Castles 1986, 762), budu üL GDgaLnK stauOtera da prihvataju najslabije pla üHne pslove pod najtežim uslovima bez ikakve pravne i socijalne zaštite.

Stiven Kastls i Mark Miler dali su pregled pretpostavljenog razvoja migracija u bu GXosti, veruju üL GD-MH XSU kos raznovrsnostima migracija i novim formama, mogu üH

izdvojiti neke zajedničke karakteristike i opšte tendencije (Castles and Miller 2003, 7-9):

- Globalizacija migracija: sve više zemalja učestvuje u migratorne procese istovremeno.

- Porast migracija: migracije su još uvek u porastu u obimu u svim imigracijskim područjima.

- Diferencijacija migracija: znači da se ne može govoriti samo o jednom tipu migracija već o različitim vrstama migracija koje se razvijaju sa raznovrsnim oblicima i varijantama migracija istovremeno, što predstavlja prepreku u stvaranju uspešnih mera u imigracionim politikama.

- Feminizacija migracija: žene zauzimaju sve važniju ulogu u migracijama i postaju sve brojnije, a taj trend je započeo pre nekoliko godina.

- Povećana politizacija migracija: unutrašnja politika zemalja, regionalni i bilateralni odnosi, kao i bezbednosne službe bivaju sve više uključene u procese migracija i njihove posledice.

Imaju li ove opšte karakteristike migracija i teorijskih pristupa različitih naučnih disciplina, pa čak i one usmeriti na bitne odlike antropološkog pristupa, naglašavaju li da je jedini način razumevanja migracija i migranata, a posebno privremenih radnih migranata, da se istraživanje usredsredi na ljude i njihove društvene odnose.

Antropološki pristup migracijama

Prve antropološke studije migracija tako ÿ H p o Dnju po þ kom šezdesetih godina XX veka, da bi tokom osamdesetih i devedestih godina, prema Karolin Bretel, "postale centralna tema antropoloških istraživanja". "Za razliku od sociologa koji su se u najve ü R M ri usredsredili na pitanja integracije migranata u novu sredinu, na imigracione politike i tržište rada, antropolozi su bili jednako zainteresovani za oba kraja migratornog procesa – po þevši od zemlje porekla i pitanja šta nagoni pojedince da napuste odre ÿ H zajednice, šta im se doga ÿ D xXlji]H ljenja, do toga da li i na koji na þ L Q ju RVWDi sa zemljom porekla... Antropološki pristup migracijama naglašava i strukturu i delatnost; treba posmatrati makro-socijalne ishode, potom strategije i odluke na mikro nivou, kao i mezo-nivo društvenih veza i odnosa unutar kojih pojedinci delaju. Potrebno je artikulisati i ljude i proces" smatra Bretelova (Brettell 2003, 1, 7).

Antropologiju interesuje ko, kako i zašto emigrira, ona nastoji da kroz *etnografiju iskustva* shvati šta je to "biti migrant", zna þ nja koja sami migranti tome pripisuju, kako interpretiraju i konstruišu svoj identitet, kako tuma þ H uslove bivstvovanja, te socijalne i kulturne promene koje rezultiraju iz susreta razli þ tih migrantskih sredina i kulturnih vrednosti. Od skorijeg vremena u fokusu antropološkog pristupa nalaze se i rodni aspekti migracija (v. npr. Christou 2008) i transnacionalizam.

Razmatraju ü L P R ust povezivanja multidisciplinarnih prou þ Dvanja migracija, Karolin Bretel i Džejms Holifild isti þ X s R sti antropološkog "mikro pristupa" koji svoju pažnju usmerava "odozdo na gore", fokusiraju ü L V H na individualna i grupna iskustva migranata i njihovih porodica (Brettel and Hollifield 2000, 2). Antropolozi teže, smatraju Bretelova i Holifild, da njihova istraživanja budu empirijska i etnografski kontekstualizovana, stoga su i teoretisanja uglavnom idiografska. Ipak, posebnost ispitivanja razli þ tih migrantskih et Q ki þ grupa omogu ü L bi kros-kulturna upore ÿ Vanja ko M D E L a mo g u ü L P ne- J H ralizacije kroz prostor i vreme.

Karolin Bretel i Džejms Holifild isti þ X G D V X R V Q R Y antropološke teorije, unutar kojih se tuma þ H R Y H - ge L G U X pretpostavke, relaciona, strukturalna i transnacionalna paradigma (Ibid, 3, 4). Unutar ovih paradigmi razvijena su i dva interpretativna modela: *asimilacijski* i *transnacionalni* (Ibid, 15,16).

Asimilacijski model razmatra složene procese akulturacije i integracije migranata u društvo prijema, njihove razli þ te strategije prilago ÿ Vanja i izgradnje novog identiteta, što je pristup veoma dobro razvijen u antropologiji, sociologiji i socijalnoj psihologiji.Taj model je, me ÿ X tim, pomatrao migracije kao jednosmeran proces "bez povratka", kao potrebu, skoro obavezu, imigrantskih grupa da se asimiluju u društvo prijema prihvataju ü L zik, M H nosti i norme nove kulture, što je težak i dugotrajan proces koji se ostvaruje tek sa tre ü R P ne- J H nerацijom imigranata, a nikad sa prvom generacijom koja pokazuje visok stepen održivosti svog mater-

njeg jezika i kulturnih navika, obrazaca ponašanja i vrednosti zemlje porekla (v. Berry 2001, Kim 1977, i dr.). Drugi, noviji transnacionalni model posebno je razvijan u antropologiji u poslednje dve decenije i bazi U D V H QD]LYD þ H þ Dju povratnih kretanja migranata, na saznanjima da migracije nisu jednosme U D Q Yratni i kružni proces. Stoga su se neka istraživanja usmerila na razmišljanja i namere migranata za povratak u zemlju porekla. Drugim delom ova istraživanja su analizirala efekte procesa transnacionalizma i re-emigracije, tj. ponovnih jednokratnih ili višekratnih migriranja što dovodi do razli þ itih i složenih translokalnih i prekogra Q LþQ veza, aktivnosti i praksi, te stvaranja transnacionalnih zajednica i identiteta (v. Bauböck 2003; ý DSo Žme J D þ * OHU HW DO. 1995; Guarnizo 2003; Portes 1997; Smith and Guarnizo 1998; Vertovec 2001, 2003, 2004).

Još jedan zna þ Dan segment antropoloških istraživanja þL tzv. *kultura migracija* koja se bazira na simbolima koji izražava M X NeO Mdi vrednosti povezane s migracijom. Jedan od njih je svakako sam migrant koji ima snažan simbo OL]D þ D Mglas' DMasi je sa saradnicima ustanovio zakonomernost koja konstituiše kulturu migracija (Massey *et al*. 1993, 452-453) D gre þ L je, na primer, i u kretanjima i ponašanju naših gastarbajtera. Naime, kada migracije postanu preovla ÿ Xju ü H ivan þ QH zajednice, RQ HnuGa þ menjaju vrednosti i kulturnu percepciju zajednice na takav na þ L Q GUDXJH vrstvatno ü X dr X EL K migracija. Me ÿ X mVD migrantima, pak, iskustvo življenja u bogatim i naprednim društvima uti þ H Q Dmens U R

njihovog životnog stila, ukusa i motivacija, sti þ X ü YXH društvenu mobilnost i sklonost ka konzumerskim navikama. Ivana Dobrivoje Y L ümi Y Xa naše prilike povode za kulturu migracija: "Podstaknuti pri þ Dma gastarbajtera koji su na godišnji odmor u zavi þ D M azi G R ovim automobilima, ali i saznanjem da se na privremenom radu zaradi za godinu dana mnogo više nego u domovini za nekoliko godina, desetine hiljada ljudi je sanjalo o odlasku iz zemlje" (Dobrivoje Y L ü Za mnoge mla ÿ H m þ Q D odlazak u inostranstvo na rad postao je deo "rituala prelaza" podižu ü L h Q v M a L W X V m a Y a R e d L ice, dok se oni koji ostaju, bez želje da migriraju, po þ n j smatrati lenjim i nepreduzimljivim, konstatuje Daglas Masi. Ovaj simbo O k L þ aspekt migracija svakako ima velikog zna þ j D koji su antropolo] L X i R s þ e s ni da ekonomski momenat, iako važan, nije jedini koji ljude pokre ü H L sti S þ R H G Q g r a c i P L (ujedno time upu ü j X ü L tike U n a ra þ X Q kre e D onomskih "cost-benefit" teori M D Y H ü ces d o n d V H j a G U R luka o odlasku na život i rad u drugu zemlju osetljiv na mnoge socio-kulturne uticaje.

/ L þne p þ i H N D Y R D g r a] D istraživanja migranata

9 H ü ko Q l k o deceni M D ne O r L þ H l U þ G] pojedinaca ili grupa lju G L ne þ e d m e t istraživanja narativno orijentisane antropologije, etnologije, folkloristike i usmene istorije (v. npr. Stahl 1977, Clements 1980, Titon 1980, Ro-

binson 1981, Boško Y L-Stulli 1985, Jambre ã L-Kürin 1995, Thomson 1999, Garro 2000a, Stark 2005, Tannenbaum 2007, Christou 2008, Antonije Y L2009). Kazivanja o životu predstavljaju zna þjDn materijal za prou þvDanje alternativne i "privatne" istorije i kolektivnih kulturnih koncepata kroz koje se prelama individualni doživljaj, vrednosna procena i moralni stav. Narativni teoreti þmDvi G H ne O L þ pri þ H N D R Y DŽ momvi Dentifikacije i na þma na koji dajemo smisao svom životu. One pomažu samorazumevanju reto Uki þformulišu ü L L ispsuju-Hü L voåma iskustva, podsti þ X taSja L o egzistencijalnim uslovima istražuju ü L mogu ü H govRoGe i probleme iz razli þtih uglova. U širem kontekstu, kazivanja o životu su zna þ DaY er se prepli ü X V etikom, politikom, ideologijom, istorijom, društvenim i kulturnim procesima.

Bitan deo antropološkog metodološkog pristupa migracijama, osim etnografskog posmatra Q M D svovanjeHm, þma dubinski polustrukturirani i nestrukturirani intervjui koji rezultiraju u *životnim pri þma migranata*. Bretel i Holifild isti þ X G D vo tDeNjiRþ åsuQvek zgodne za postavljanje širih teorijskih razmatranja, nude bogatu teksturu življenog iskustva i kulturnog kontek V W Dna sve-þ do þmHa daju uvid u to kako migranti grade, smišljaju, povezuju i sklapaju identitete iz razli þtih izvo U D stoþHHboje ü L bGkX ambivalencijama. Poznavanje speci I Lnosti individualnog iskustva pomaže boljem razumevanju i mogu ü L P neJHlizacijama na nivou grupnih iskustava (Brettell and Hollifield 2000, 11), što su do sada pokazala brojna istraživanja et Qki þ nacionalno razli þtih migrantskih

pri þ D je N sR poljavaju visok stepen strukturalne i narativne V Oost þ i jednoobraznosti, omogu ü va ju ü L traži Va þ nla da konstatuju postojanje posebnog usmenog žanra *migracijskih pri* þ D (v. Tan nem 2007, Thomson 1999).[1]

U životnim pri þ Dda pojedinac je jedinica analize, podsti þ X i L Q D V anje Q Sa mo Sl žemo da saznamo o opštem procesu migracija iz pojedi Q D i þ kazivanja, da za ÿ H o iza apstrakcija migracijskih teorija i proces razumemo iz insajderske perspekti Y H L Q H O W D kog dešta koja teorijske generalizacije "spušta na zemlju". Najzad, prou þ D Q M h O L þ pri þ D Q D ma ža Su R razumevanju toga koliko su migranti slobodni akteri u oblikovanju svojih sudbina, a koliko su samo "pioni" koji odgovaraju na pritisak i ogra ni þ H nja ka im društvo postavlja (Brettell 2003, 4-5, 23-26).

Savremeni narativno orijentisani pristupi razlikuju se od pristupa drugih disciplina koje su se bavile migracijama (ekonomije, sociologije, istorije, demografije) po tome što stavljaju naglasak na O na þ *kazivanja migranata*. Premda su i ranije izvor za prou þ D anja života migranata bila njihova pisma, dnevnici, spomenari i drugi pisani materijal, ži Y D U H þ L X do V þ H H mu govenisu bili predmet

[1] Karolin Bretel navodi da je upotreba biografskog metoda u prou þ D nju migracija prvi put primenjena kod sociologa W. I. Thomasa i Floriana Znanieckog u njihovoj studiji (1927) o poljskim seljacima koji su emigrirali za Ameriku. Što se antropologije ti þ H R og raf ske E metod koristi još od po þ H ka 20. veka, od pionirskih radova ame U ko g antropologa Pola Radina, mada u svrhu druga þ ji h, a ne migracijskih, istraživanja.

na X]po
g razmatranja. Daju ü L gHU
H najvažnijih prou þ Dvanja usmene istorije migraci M D N Hu
aR
]kazivanju
þ Alister Tomson isti þ H G D V X
W
H
N i
V
H
s
etih godina XX veka usmeni istori þ Dri
stali svesni važnosti beleženja i korektnog dokumentova Q M D
Q
L
þ
va i se- ümen
a migranata kao validnog istorijskog izvora, isti þ X L da se savremene migracije ne mogu u potpunosti razumeti i prou þ
L bez prikupljenih svedo þ D
Q
va "iz prve ruke" koja otkrivaju "tajnu istoriju migracija" (Thomson 1999, 26, 33). Razlika u pristupu prou þ
Q M X
Q
L
þ
me- ü X
R
ike i antropologije, koje imaju dugu tradiciju beleženja razli þ
L narativa, s jedne strane, i usmene istorije s druge strane, po mišljenju ame U
þ
fokloriste Rodžera Abrahamsa po þ
va u tome što usmenu istoriju zanima proces konstrukcije i rekonstrukcije onog što se dogodilo, dok folkloristiku pre svega interesuje na koji na þ L Q proces pripovedanja podleže izvesnim narativnim obrascima koji mogu mapirati strukturu kolektivnih normi i vrednosti (Abrahams 1981, 2). Štaviše, antropologija i folkloristika su speci I
þ
st svojih prou þ D
va, izme ü X
R
W D iskazale i u *davanju glasa* oni P D ji
L glasovi bili ne þ X M ni ili su na razli þ
L na dr
H ã
H V X W R kako nam istorija i svakodnevica pokazuju, upravo "glasovi" migranata i razli þ
L manjina.

Narativi sakupljeni od kaziva þ D J D
ra smeštaju iskustvo migracije unutar konteksta njihovih pojedi Q D
þ života, pružaju ü L X Y L G X S
U
H
Q
X
S
R individualnog isku V W Y D V D
Y
H
U
P S
H
V
am okvirom koji obezbe ü
X kultura. "Veza koja se usposta-

vlja izme ÿ X SoHlUe biografije i kulturne istorije povezuje unutrašnji svet kaziva þ D Ljašnji svet. Migrantska se ü Dnja pruža jedinstven uvid u dosezanje njihovih iskustava, senzibilnosti i identiteta... Se ü Dja su više od pukih þmjeni F D R Q D V Xnjaþmvo Q zna ÿ Wþ Ka Dra zumevanja kako prošlosti tako i sadašnjosti" (King *et al*. 2010, 4). 8 VmOm Lsmislu i Linda Garo isti þ Hda "kada osoba govori o svojim prošlim iskustvima, rekonstruiše prošle doga ÿ jD na na þ L Qji je saglasan sa sadašnjim razumevanjem; sadašnjost je, pak, objašnjena u odnosu na rekonstruisanu prošlost, a oba se koriste da generi ã X Rvanja u vezi bu G Xsti" (Garro 2000a, 70). Upore ÿ Hje onoga što se *zna* (sopstvena kultura) i onog što se *poznaje* (strana kultura), a što je zapam ü Hno u kazivanjima migranata, vodi nas, po mišljenju Linde Garo, "ka distinkciji izme ÿ X - V H man W kL þepizodne memorije"[2] (Garro 2000a, 72; Garro 2000b, 279).

Narativi gastarbajtera uglavnom se odnose na *epizodnu memoriju*, na razumevanje i pam ü Hje posmatranog iskustva u speci I Lnom kontekstu, ispri þ Dnog kroz epizode ili sekvence manje-više povezanih doga ÿ ja, po pravilu nevelikog broja, a ko M Lne þ Losnicu strukture njihovog kazivanja. Prise ü Dnje na prošlost, posebno na trenutak odluke da se ode na rad u inostranstvo i pripovedanje o pr-

[2] *Seman W kL þmemorija* se definiše kao "znanje o svetu nezavisno od individualnog identiteta i prošlosti", dok se *epizodna memorija* definiše kao "pam ü Hnje i kazivanje pronalaženje upam- ü H Q L Gk doga ÿ Dja i dešavanja" (Garro 2000b, 279).

vim tegobama prilagođavanja stranoj sredini pra ćenje je potragom za objašnjenjem sopstvene odluke i potrebom da se opravda to iskustvo. Ve ćina gastarbajterskih pri ča uklapa se u "migrantski obrazac" narativa stavljanjem naglaska na teme mobilnosti, kulturnog i et ničkog identiteta i pripadanja, motiva uspeha i eventualnog povratka u domovinu.

Antropološko prou čavanje gastarbajtera u Srbiji: stanje i perspektive

Ode moje srce najmilije brzim vlakom preko Austrije.
Oj dragane u dalekom svetu, pošalji mi srce u paketu.

Uvodni song u filmu *Ne naginji se van*
Bogdana Žiži ća

Kakva je situacija s istraživanjem migracija i gastarbajtera u Srbiji?

Srpska etnologija/antropologija bavila se u velikoj meri problemima starijih migracija, pogotovo u prekookeanske zemlje (tzv. pe ćalbom), kao i našom dijasporom, a tako će istraživanje položaja, statusa i identiteta srpske nacionalne manjine u susednim zemljama[3]. Me đutim, odsjak nekvalifi-

[3] Za ove teme relevantan je dugogodišnji projekat Etnografskog instituta SANU *Etnicitet: savremeni procesi u Srbiji, susednim zemljama i dijaspori* na ko čemu je istovremeno nekoliko

kovanih i niskokvalifikovanih radnika i poljoprivrednika sa ovih prostora na privremeni rad u zapadnu Evropu, odnosno fenomen tzv. *gastarbajtera*, koji je fokus interesovanja ove knjige, nije bio ozbiljan predmet prou þ Dvanja u doma ü R M olologiji V i antropologiji iz sasvim nejasnih razloga, tim pre što je pojava trajala decenijama a proizvela je brojne socio-ekonomske i demografske posledice.

Upu ü jX ü kritiku našoj disciplini, istori þ D P kedrag Marko Y l konstatuje da su "srpska etnologija i antropologija, kao i socijalna i kulturna istorija, izbegavali ovu zadivljuju ü Xemu", iako je gastarbajterski uticaj na seosku kulturu i tradicionalne vrednosti, po njegovom mišljenju, "trebalo da bude veoma zapažen" (Marko Y l 2009, 10; Marko Y l 2012, 156)[4]. Na konstataciju Predraga Markovi ü D da vezuje se i Daniel Andrej X R vajD ü d da su, u jugoslovenskom kontekstu, gastarbajteri bili zaboravljeni u akademskim radovima, mada je S R S X O Z u Q k N X O W Y R þ l i svedo þ nji o njihovom životu (Daniel 2007, 283). Ipak, bez obzira na opravdanost ovih kritika, mora se

saradnika Instituta i objavljen niz zna þ D M monografija i na X-þ nih radova, poput npr. istraživanja Dušana Drlja þ H rod O l ave Lu N - K ü stano Y L ü den O D e O L ü jan O P Pavlo Y L ü dán R U Blagoje Y L ü g ih. G U X

[4] Da li je i koliko uticaj gastarbajtera, kako Marko Y L ü p S - U H W stavlja, izmenio sliku kulture i na þ n a življenja tradicionalnog srpskog sela, ili je, uz evidentnu demografsku ispražnje Q R V W U H þ o spoljašnjim pokazateljima a ne i unutrašnjim kulturnim vrednostima, odista je tema koja bi trebalo da bude istražena.

re ü L G D L D N R R D je radovi koji su u ranijem periodu iz etnološke i antropološke perspektive osvetlili neke probleme. O tome Ivan Kova þ H Y L ü rija L K f W D W ü S L "Dugotrajno istraživa Q M H dapa, H uslovljeno usmerenim finansiranjem usled izgradnje hidrocentrale i arheološkog poimanja etnologije kao nauke koja treba da spase od zaborava neš W R ã W R potop H jen E, uputilo je istraživa þ H X ovaj deo Srbije, što je rezultiralo radom Dušana Drlja þ H R selu Ljubi þ H vac kakteri V W o þ po velikom broju gastarbajtera u Dan V N R M > j , Z q Z gi podstica Uje X rad danskog antropologa Karla Ulrika Šjerupa iz 1973. godine o gastarbajterima iz Srbije koji su bili u Danskoj, u kome je istraživao puteve trošenja novca zara ÿ H o g u inostranstvu (ku ü H W U D N i)[5]. Detaljan prikaz Šjerupovog rada izašao je 1982. godine (Drlja þ D H a D rad o m a- ü L K tro P Q ga o velikom ku ü D ma je zidaju gastarbajteri u Ti P R k þ j Krajini (Bra W L ü le š e Y D ü re X V P H istraživanje prestiža u transformisanoj seoskoj kulturi. Svega nekoliko radova iz etnološko-antropološke produkcije, skoro uvek fokusiranih na isti region i na pojave koje "bodu R þ kao što su ku ü H L o d troše H je novca na svadbe (Rome O L ü ja no 8 W ü R : g l h g b • _ \ b „ ko- 1 R va Y L ü kazuje a R temeljno antropološko prou þ D va gastarbajtera tek predstoji" (Kova þ H Y L ü V W L Ü

[5] Schierup, Carl-Ulrik, 1973, *Houses, tractors, golden ducats: prestige game and migration : a study of migrants to Denmark from a Yugoslav village : field report*. Institut for Etnografi og Socialantropologi, Århus Universitet.

9 Hvše decenija gastarbajterima su se u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji bavili sociolozi, ekonomisti i demografi.[6] Silva Mežna U L ü Mstanovan Nar dQ se jugoslovenska sociologija sve do po þ HaWedamdesetih godina nije bavila pitanjima migracija, "za þ XHa" i zate þ Hanpojavom gastarbajtera i masovnim odlaskom "poluurbanizovanog življa u postindustrijska društva", što je migrante dovelo u "ideološki i vrednosni procep", potenciraju ü L Seb Rjihovog identiteta. Me ÿ Xtim, vü RG dine zap Rnju intenzivnija teorijska, a potom i empirijska sociološka istraživanja jugoslovenskih migranata, i uopšte društvene mobilnosti s fokusom na, recimo, pitanja motiva, *push-pull* faktora, socijalne dezintegracije, pitanja adaptacije-akulturacije-integracije, prou þ Dju se socijalni problemi dece gastarbajtera,[7] itd (Mežna U L ü 6 G U Xge Qsr Rane ÿ Xi Hõ etnologa, antropologa i istori þ Dra u sadašnjem prou þ Dva nju gastarbajtera rezultiralo je siromaštvom problemski postavljenih pitanja i istraživanja ovih disciplina. Istori þ D U Vladimir Ivano Y L üja sþ dr.ašnja knjiga (Ivano Y L ü predstavlja zna þ jan doprinos istorijskom prou þ Dva nju rad-

[6] U bivšoj SFRJ Zagreb je bio centar prou þ DaY a jugoslovenskih migranata. ý Sopisi *Migracijske teme* i *Rasprave o migracijama* objavljivali su multidisciplinarna istraživanja ove problematike, s akcentom na sociološki pristup.

[7] Neke od relevantnih socioloških istraživanja u Srbiji o migracijama, porodi þ Q L P Rma gastarbajtera i statusu njihove dece sproveli su npr. A. M L O L üBur l2 üM. Davidov L, üV. Gr H þ L ü 0 R U R N Y D Vãlksanov *L ü dr.L

nih migranata na osnovu arhivskih izvora i usmene istorije, navodi da se tek od pre nekoliko godina srpska istoriografija po þ Hla vati gastarbajterima, a tu svakako treba ubrojati i radove istori þ Dra Predraga Markovi ü D i Ivane Dobrivoje Y L ü

Upra Y R] E R J ne X R þ Hnosti etnološko-antropoloških radova o gastarbajterima u Srbiji, intencija projekta "*Ni tamo, ni ovde" – Kulturno nasle* ÿ H L *titeGa*Q *terske populacije* bila je da se utvrdi konceptualni sadržaj kulturnog identiteta gastarbajtera kroz antropološko prou þ Dvanje ove populacije, pre svega na temelju kvalitativne analize dubinskih intervjua s gastarbajterima, s njihovom decom i sunarodnicima koji su ostali u domovini. *Kulturni identitet* shvatam kao skup stavova, verovanja i vrednosti koje ljudi imaju o sebi u odnosu na grupu kojoj pripadaju, a što posebno dolazi do izražaja kada ljudi do ÿ X X N R Qtakt sa druga þ jom kulturom, poput imigrana W D ga, D re þ Hno, ne moraju uopšte biti svesni dok se nalaze u okruženju sopstvene kulture. Namera je bila da se u obzir uzmu razli þ tiL parametri konstrukcije njihovog identiteta i iz razli þ tih uglova sagledaju procesi, diskursi i predstave vezane za ovu sociokulturnu i ekonomsku grupu. Pritom, bili smo svesni da je ta oblast istraživanja velika i kompleksna, te da ju je nemogu ü H X V Y i n a R E t W zahvatiti u ograni- þ Hnom vremenskom periodu trajanja ovog dvogodišnjeg projekta (2010-2012). Shodno tome, bilo je potrebno definisati koji su to pravci ko M L ü n H i X þ L ka obuhvatnijem antropološkom tuma þ nju gastarbajterske populacije,

kao i mogu ü H m e W p r istupe koji bi odgovorili zahtevu za istraživanjem njihove socio-kulturne posebnosti.

Kao rezultat rada na antropološkom prou þ Dvanju gastarbajtera u okviru projekta nastala je ova knjiga. U me- ÿ Xvremenu je objavljen i niz radova autora koji su sara ÿ Uvali na projektu[8] (Antonije Y L ü D onije $ Y Q L ü E : g l h g b • _ \ b „ Antonije Y L ü Q ¼ G u b i ã L ü L Kr V W L ü Q ¼ G u b i ã L ü Q ¼ G u b i ã L ü Ba Q ¼ G u b i ã L ü V W U ü va þ H Y R L ü V W L ü D j k l b „ D j k l b „ kuje se još prilo ga na ovu temu proizašlih iz pomenutog istraživanja, kao na primer o stavovima naših gastarbajtera pre P D R v a n k i evrointegracijama Srbije[9].

---

[8] Deo radova objavljen je u tematu "Gastarbajteri u antropološkoj perspektivi / Migrant Workers in Anthropological Perspective" þ D p i s a *Etnoantropološki problemi / Issues in Ethnology and Anthropology* Vol. 6, No. 4, 2011, u izdanju Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

[9] U neobjavljenoj doktorskoj disertaciji Marije Krsti ü *Evropeizacija u Srbiji p* R þ H W X R v e k a. *Antropološka analiza socio-kulturnih promena u periodu evrointegracija*, u poglavlju 6 razmatraju se stavovi i shvatanja srpskih gastarbajtera o Evropskoj Uniji, kao i o evropeizaciji i evrointegracijama Srbije. Do njihovih iskaza i stavova autorka je došla na osnovu terenskih istraživanja, izm H u ÿ ostalog i kroz projekat "Ni tamo ni ovde – Kulturno na V O H i ÿ H H identitet gastarbajterske populacije". Zahvaljujem se Mariji Krs W L ü m a j e W j R b a z n o stavila na uvid svoju doktorsku disertaciju.

Neke inicijalne ideje izložene su u zajedničkom radu Ivana Kovača i Dušana Janjića o odnosu prema gastarbajterima. Oni su naglasili razliku između primenjenog i primenjenog pristupa, smatrajući da je problema primarni cilj antropologa, a primena na taj način stvar društvenih i državnih institucija. Nažalost, u našoj sredini još uvek nije razvijena primenjena antropologija, pre svega zato što srpsko društvo nije na adekvatan način svesno potrebu angažovanja antropologa u rešavanju niza društveno-kulturnih problema. Kovačević i Janjić, svojevremeno, usmerili na na teorijski aspekt bavljenja ovom populacijom, predlažući neke od pravaca istraživanja: "Antropološki profila i orijentacije pristupa ispitivanoj populaciji s eksplanatornim namerama i stoga mora prethodno problem koji se u toj populaciji ili njenom odnosu prema društvu u celini javljaju... Istorijski i aktuelno gledano konceptualizacije samih gastarbajtera i kreiranje predstava o njima jeste *par exellence* antropološka tema koja se može razgranavati u više pravaca, od ideoloških stavova i iz njih generisanih predstava u masovnoj kulturi do realnog uticaja njihove potrošnje na željenu i realizovanu potrošnju stanovništva koje je ostalo u zemlji. Iz antropološki opšte poznatog značenja liminalnosti mogu izdvojiti više aspekata odnosa samih gastarbajtera i ideologije socijalizma, patriotizma i tradicionalizma... Funkcionisanje odre ženih tipologija je takoše antropolog svojstvenim metodološkim postupkom može staviti na proveru... Jedno od pitanja na koje tre-

ba obratiti pažnju jesu i promene koje su uticale na transfer sistema vrednosti," i to P H VoQKoba þ M L ü V W U ü 977-979).

Smatrali smo da je potrebno da jasno definišemo pojam gastarbajtera u smislu njegove seman Wke sadržine uslovljene etimološkim poreklom re þ L ci VeRonomskim, poli Wku-storijskim i ideološkim kontekstom. Konceptualno razumevanje ovog pojma, koje ne bi uzimalo u obzir samo lek V L þkvo iz na þ Hnja- "gost rad Q L N rYHnik" ne bi sadržaj, svakako bi moralo da po ÿ H R G nosi šire društvenog i vremenskog konteksta u kome je pojam nastao da bi ozna þ L R ci V Sþ H karakteristi N H tav e jedne grupe ljudi. Taj kontekst je poznat – U H þ M þ H u W R-ili S G dina XX veka kada je put ekonomske migracije krenula masa radnika iz siromašnijih zemalja južne i jugoi V W e E þ rope da bi tokom *privremenog rada* u zapadnoevropskim zemljama doprinela ne samo blagostanju i izgradnji tih zema O M D Y H ü L sopstvenom standardu i boljem životu. Jedina komuni V W a L þ zemlja koja je u to vreme, isprva nerado a potom masovno i stihijski dozvolila (isklju þ vo) svojim nekvalifikovanim i niskokvalifikovanim radnicima da odu u zapadnu "kapitali- V W a L þ ropu" na "privatno zapošljavanje", bila je bivša Jugoslavija.[10] ý njenica je, dakle, da gastarbajteri predsta-

[10] Jugoslavija je 1963. godine donela propis za regularni i legalni odlazak na rad u inostranstvo kojim je, i] P H ÿ X alog, V W R G O X þ a H Q R V W U X þ Q D F i k o v a n i m i n i s k o k v a l i f i k o v a n i m kadrovima ne dozvoli privatno zapošljavanje u inostranstvu" (Dobrivoj H Y L ü 93).

vljaju specifičnu, brojnu, mada heterogenu skupinu ljudi koja ima svest o sebi i svom statusu, i koju drugi ljudi u zemlji matici i zemlji radnog boravka percepiraju kao posebnu.

Izdvojili smo neke problemske grupe tema koje bi antropološko ispitivanje, analiza i tumačenje mogli pokrenuti nova pitanja, odnosno, kako su Kovačević i Vuković – istraživanja bi se mogla razgranati u više pravaca, a kao takve, na sadašnjem nivou poznavanja problema, [illegible] slede ovi:

a) Na prvom mestu to je *samoidentifikacija gastarbajtera*, utvrđivanje predstava koje imaju o sebi, svom sociokulturnom statusu i na položaju života.

b) Pitanje *oblika porodičnog života* i *odgoj dece gastarbajtera*. Mada je ova tema iscrpno obrađivana u sociologiji, smatramo da o procesu socijalizacije, akulturacije, transfera kulturnog kapitala izmeđ[illegible] generacija u okviru porodice, identitetsko pitanje dece gastarbajtera između [illegible] govornog jezika, obi[illegible] kulturnih normi i vrednosti društva iz koga potiču [illegible] uslovima emigracije [illegible] pitanja jesu neš[illegible] bi [illegible] antropologija imala dosta toga da kaže. To je jedan od problema koji i sami gastarbajteri isti[illegible] dovoljno [illegible] važan za njihove egzistencijalne odluke u vezi emigracije, ali važno je i društvu u celini jer ukazuje na to da li je emigracija manje-više privremena (u slu[illegible] podeljenih porodica) ili stalna (odseljene cele porodice). Posmatrano iz pragma[illegible] mogućih doznaka koje se šalju u zemlju, svakako da su one ve[illegible] stalnog priliva u slu[illegible] podeljenih porodica, i s druge strane otvaraju prostor za mogu[illegible] ve[illegible] ulaganja dece gastarbajtera u

ekonomski razvoj sredina u kojima žive u Srbi M Lme þi L se, uz po P R ü lgu dr Ušv a, preokrenula dosadašnja situacija mahom neprofitabilnog trošenja tih sredstava. Ovaj aspekt istraživanja doti þ H V H ne L tem e pa N X W ataliteta i demografske ispražnjeno V W av ih re L iona u Srbiji.

c) Tre ü L D V S i- H n W a N R nim ispitivanja predstavlja *uloga zavi þ D M i kulturnih udruženja i klubova, kao i crkvenih opština u inostranstvu* X R v X kulturnog identiteta i nematerijalnog nasle ÿ D st D ajtera i drugih emigranata. Prema podacima IOM-a, u 191 zemlji registrovane su organizacije i asocijacije srpske dijaspore. Ve ü n ovih organizacija i udruženja fokusira Q D M H vaq e kul R þ X turnog nasle ÿ D D go P n a R e njih na poli W k L aktivnosti (Chindea *et al*. 2008, 25).

G tý H aspekt istraživanja odnosio bi se, u doma ü R M sredini, na *percepciju drugih ljudi o tome ko su i šta su gastarbajteri*. Ovaj aspekt je, na þ H o, možda najviše poznat, ili se barem o njemu pisalo, govorilo i predstavljalo na razli þ te L na þ n e: na na X þ i nena X þ na þ L Q blic S V X W L þ ki, umet Q ki, þ medijski, ma G D sto þ p H vršno i stereotipno, i uglavnom negativno. Koliko se ta predstava u javnosti do danas promenila, a koliko sami gastarbajteri pružaju ili, pak, više ne pružaju povoda za takvu sliku o njima, jedna je od veoma zanimljivih antropoloških tema koju valja istražiti.

e) Peti aspekt kulturnog identiteta gastarbajte U D ni þ *ka koja se o njima stvara me* ÿ X *h Q V n sugra* ÿ D *mia u zemljama imigracij*e, te na þ n a na koji ta slika uti þ H Q n D - V D percepciju i samovrednovanje gastarbajtera. Tu se pre sve-

ga pokre ü H tanje L dugotrajne otvorene ili prikrivene diskriminacije stranih radnika, kao i objektivnih mo J Xnosti i realno sprovodljivih rezultata proklamovanih evropskih multikulturnih i integracionih politika. Neke zapadnoevropske zemlje, poput Ne P Dke ili Austrije na primer, sebe i dalje ne vide kao imigracione, ili su barem decenijama odbijale da se identifikuju kao takve, što je stvaralo speci I Lne uslove boravka stranih radnih migranata u tim zemljama, dovode ü L L Kavnox praQ H i nepovoljan položaj u odnosu na emigrante koji su otišli u zemlje sa otvorenom i podsticajnom imigracionom politikom (npr. SAD, Kanada, Australija, Švedska i sl.) (v. Castles 1986, 2006).

f) Šesti aspekt istraživanja podrazumevao bi zna þ D M temu *povratka gastarbajtera* i njihove *preduzet Q k e þ misionarske i modernizacijske uloge* u domovini. Ovu temu su na razli þ te L na þ ne razmatrali ekonomisti i sociolozi, pogotovo u smislu ulaganja njihovih doznaka u privredne i vanprivredne aktivnosti u zemlji, te na þ na na koji se troše ta sredstva i kako bi se u bu G Xnosti mogla bolje iskoristiti. Što se antropologije ti þ H R Y D e W H k zna þ D M a prou þ vanje šireg aspekta realne i simbo O k e þ potrošnje, vrste aktera i tipova uklju þ H nosti u ekonomsku razmenu dobara, u vidove socio-ekonomske organizacije gastarbajtera i razli þ ti h korisnika njihovih doznaka, uticaja na socio-ekonomsku hijerarhiju na nivou sela, itd. Ovaj pristup bi mogao da ponudi objektiv Q L X Y L K G i estetski W aspekt potrošnje, ukusa i životnih stilova gastarbajtera, bez upadanja u zamku stereotipnih predstava i predrasuda.

ýnjenica od koje smo pošli u sagledavanju faktora koji uti þX Q Dnr N xsD ÿH L tit Gs Q bajterske populacije jeste ta da radni migranti ne predstavljaju jedinstvenu kategoriju. Razlike me ÿX Q M izvod su uticaja razli þti faktora od kojih su najzna þDj M slede ü L Y :g l h g b • _ \ b „

- vrsta motiva za odlazak u radnu migraciju,
- migrantski talas, tj. vremenski period u kome se otišlo na tzv. privremeni rad u inostranstvo,
- nivo obrazovanja,
- vrsta posla koji se obavlja,
- poro Gnu þslovi (podeljena porodica ili cela odseljena porodica),
- razli þte migrantske generaci M H me þse uzimaju u obzir posebni statusi, potrebe i problemi gastarbajtera, njihove dece i unu þD),
- dvostrukost (bilokalnost) ili višestrukost (translokalnost) mesta boravka,
- izbor zemlje doma ünla,
- imigrantska politika zemlje doma ünla,
- materijalni status, na þ L Q L gvlja S pox Gnje dobara u zemlji matici i zemlji doma ünla,
- kulturno nasle ÿH] H mlje ebla koje se nastoji ili ne nastoji da se održi i sa þvXa,
- poznavanje jezika zemlje doma ünla,
- prihvatanje novog kulturnog kapitala, odnosno stepen akulturacije i integracije u zemlji radne imigracije,
- motiv za odluku da se privremeni radni boravak u stranoj zemlji pretvori u trajan boravak (prava emigracija)

- motivi za višestruke odlaske "tamo i natrag" i/ili promene zemlje radne imigracije (transmigracija)
- motiv za odluku o povratku u domovinu,
- spremnost za profesionalnu transformaciju u domovini, itd.

Ispitivanje navedenih parametara pružilo bi obuhvatniji odgovor na pitanja koje smo postavili kao problemski najvažnija, a koje smo nastojali da sagledamo, pre svega, iz ugla samih gastarbajtera, iz njihovih iskaza, stavova i razmišljanja. Me ÿ Xtim, ak ko drugi percipiraju kulturni identitet gastarbajtera podrazumevalo bi nešto druga þ ji L skup problemski postavljenih pitanja, što je istraživanje koje smo ovim projektom deli P Lnþ sproveli, svesni da temeljnije razmatranje ovog problema zahteva dodatno vreme i finansije koje, nažalost, u okviru ovog projekta nismo imali na raspolaganju.

U toku 2011. godine istraži Y Dk þ naglasak je bio stavljen na problematiku samoidentifikacije gastarbajtera. Tokom te prve istraži Y Dk þ godine radilo se na terenu u okolini Ku þ v H i Knjaževca[11], u selima Kle Q M H kovac, Q U þ Zelenik, Vasilj i Mini ü H vo.

[11] U Knjaževcu i okolnim selima istraživala je Ana Bani ü * U X E L a g r u p i studenata tadašnje III godine sa Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u % H R J U D G X 0 L O H Q R P * R O X E R Y L ü 0 L O H Q R P ' % R U R M D $ O H N V D Q G U R P % U D Q N R Y L ü 0 D U L Q R Konjokrad.

Tokom 2012. godine na terenu u Velikom Gradištu i okolini pažnja je bila usmerena na razgovore sa decom gastarbajtera koji su za svojim roditeljima otišli devedesetih i po þ HW dvehiljaditih godina. U sklopu pitanja o neostvarenoj modernizacijskoj ulozi gastarbajtera i propuštenim šansama da ulože svoj novac u proizvodne poslove u Srbiji, razgovarali smo sa malim privrednicima iz sela Smoljinac koji su rešili da ostanu, pokrenu proizvodnju i uspeju u tržišnim i tranzicijskim okolnostima u zemlji, iako je pola njihovog sela na radu u inostranstvu. Zanimala su nas njihova iskustva i razmišljanja, kao i njihov pogled na pitanje povratka gastarbajtera u smislu uklju þ Hsti u ekonomski razvoj regiona. U oktobru 2012. godine otiš O L V P R X %skal migracija najbrojnija u V U S odnosu na druge zemlje zapadne Evrope.[12] Organizovali smo susrete s nekim predstavnicima i saradnicima *Srp-*

[12] "Gra ÿ Ð poreklom iz Srbije i Crne Gore su najbrojnija zajednica doseljenika u Austriji jer ih u ovoj zemlji živi 188.000. Prema podacima za N O M X þ decembrom 2008. godine, to je 14,7% svih doseljenika u toj zemlji ili tek nešto više od broja Nemaca koji žive i rade u Austriji", pokazala je publikacija evropskog stati V W o ured Eurostat "Migranti u Evropi" (izvor: http://www.euractiv.rs/eu-i-zapadni-balkan/3252-najvie-srba-imigranata-u-austriji, objavljeno 8.12.2011. Pristupljeno: 10. 12. 2012). Me ÿ X m, naši sagovornici u Be þ X V X Q Ð P X Ð D þ t statistike koje treba uzeti u obzir i ukrstiti njihove podatke, kao i na prisustvo neprijavljenih gra ÿ Ð a iz Srbije nastanjenih u Be þ X ako da se smatra da se može govoriti i o znatno ve ü H P j E U R naših ljudi koji tamo žive, otprilike oko 250 000 do 300 000.

skog kulturno-prosvetnog društva Prosvjeta, Srpskog kulturnog foruma, Austrijsko-srpskog društva i udruženja 5 H þ *ja,* E R. Želeli smo da kroz razgovore dotaknemo pitanja o tome koliko su ta udruženja aktivna u svojoj ulozi; na koji na þ L Q M H Hju, kakve sadržaje nude i kakve aktivnosti sprovode u ci O M X Rabi X prezentacije kulturnog i et Q kog identiteta i nasle ÿ D šQ D ju ljudi u inostranstvu; koliko uspeha imaju u tome i na kakve teško ü H nailaze. Posebno zanimljivo pitanje je šta je to što se, s aspekta ljudi aktivnih u srpskim klubovima i udruženjima u Austriji, konstruiše kao kulturni identitet, kako se on prezentuje i s kojim ciljem.

U zna þ DoM smislu u istraživanju su nam pomogla i saznanja o gastarbajterima i razgovori s njima ste þ Hna iz jednog ranijeg me ÿ Xnarodnog projekta-radionice "Povratak gastarbajtera",[13] koji se odvijao u Ku þ Hvu i sim Duboka, Rakova Bara, Turija i Ševica u julu 2007. godine.

Uverenja sam da postoji potreba za daljim istraživanjem gastarbajterske populacije kao zanemarenog fenomena, ka-

[13] Istraživanje iz 2007. godine u Ku þ Hu organizova O D M H J ÿ D Noa Treister koja je okupila me ÿ Xnarodnu ekipu ko M X Vi X þ L umetnici iz inostranstva i antropolozi iz Srbije. Dva srpska tima etnologa-antropologa koji su obavljali istraživanje vodili su dr Saša Nedeljko Y L ü L gan U Antonije Y L ü V Ljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Studenti koji su ta G D sv þ Hli u istraživanju u timu dr Dragane Antonije Y L üli s E L Marija Kr V W L ü sanda O Kepe G å L ü 7 Dnja Vi ã L ü dom ý H Savko Y L Na ÿ D vån Y li Dušan Ko F L ü

ko u društvu tako i u akademskim krugovima. Važno je sagledati socio-kulturne, ekonomske i demografske promene i posledice nastale privremenim radnim migratornim kretanjima. To je izuzetno veliki broj odseljenog, aktivno radnog stanovništa Srbije. Prou þ Danje njihovih speci l nosti i zna- þ Dja za zavi nu maticu ne bi smelo da bude izgubljeno i utopljeno u širok i maglovit pojam dijaspore, Nauka nema zadatak da reši društvene probleme ali ono što ona treba svakako da uradi jeste da otvori teme, postavi pitanja, prou þ L L K i, eventualno, ponudi mogu ü D šenja. Ali, morala bi da ima i širu društvenu podršku i podsticaj za to.

O ovoj knji zi: pro blemati zacija kul tur nog identiteta gastarbajtera

Antropološki pristup koji je u ovoj knjizi primenjen dat je na po þ ku W poglavlja i oslanja se na sve one bitne pretpostavke *antropologije migracija* koje je navela Karolin Bretel (Brettell 2003, Brettell and Hollifield 2000). Koristila sam se smernicama istraživanja koje smo razra ývali tokom trajanja projekta u nastojanju da se, što je više mogu ü H traže V pokriju teme u okviru konstatovanih aspekata i faktora izgradnje kulturnog identiteta gastarbajtera kao realnih i simbo O N þ kio þ L "kulture migracija".

Jedinicu anali] H ne þ *migracijske životne pri* þ H *to-* U H U *li* þ *skazi* kao etnografski materijal zasnovan na dubinskim polustrukturiranim i nestrukturiranim intervjuima. Razgovaralo se sa 34 ispitanika oba pola, razli þ te starosti

i obrazovanja. Svaki intervju je u proseku trajao 120 minuta, neki su trajali i više od 2 sata, a tokom tih otvorenih razgovora stvarala se intenzivna komunikacija i interakcija izme ÿ X zna Dþ D taživa þ Dnoga-antropologa, tako da ovakav metod istraživanja uistinu zahteva posve ü Hnost, strpljenje i koncentraciju oba sagovornika. Imena gastarbajtera su data u inicijalima, ali su mesta iz kojih potiþ X žave G ko jima su radili ili još uvek rade adekvatno navedena. Puno ime, ukoliko je navedeno, odnosi se na "indirektne" kaziva þ H X vu Ra sebe nke smatraju gastarbajterima, ali su s njima u dodiru, poznaju njih i njihovu problematiku. Svi intervjui su snimani pomo ü X GLNtafona, na NRQga je sledila kvalitativna analiza materijala: transkribovanje, sažimanje gra ÿ H tifikacija i izbor relevantnih iskaza i informacija, uspostavljanje veza izme ÿ Xka]Vno VOLþ

Kao izvor podataka, osim kazivanja gastarbajtera, poslužio mi je i roman Darka Markova *Su* PUDN *kom* EHþ *haustoru* (2010) koji na dirljiv na þ LQ nim Vna þ nim jezikom i slikovitim opisima pruža uvid u širok spektar tipova Onoš i, ose ü Dnja, razmišljanja i ponašanja naših gastarbajtera u Austriji. Prema re þ ma autora, knjiga se zasniva na stvarnim Onoš ima i njihovim dogodovštinama i u dobroj meri prati istinita zbivanja za þ njena poetskom imaginacijom pisca koji je i sam imigrant u Be þ X.[14] Izvor poda-

[14] Darko Markov, s kojim smo imali zadovoljstvo da se upoznamo u Be þ X Lgovar mo o našim gastarbajterima, o njegovim motivima za život u inostranstvu i migrantskim iskustvima,

taka su mi predstavljali i doma ü filmovi s temom o gastarbajterima, pri þmu bih kao posebno vredne, u umet Q kom smislu, izdvojila filmove *Ne naginji se van* Bogdana Žiži ü D (1977) i *Tamo i natrag* Aleksandra Petkovi ü D), kao i dokumentarni film Krste Papi ü D *Specijalni vlakovi* (1972).

Medijski izvori, poput štampe, razli þ tih internet sajtova kulturnih udruženja i drugih imigrantskih zajednica, kao i veb sajtovi zva Q nih institucija koje se bave problemima migranata i dijaspore, pojedi Q D blogova i "on line" izdanja þ D pisa toliko su brojni da ih je nemogu ü H sve navesti, a kamoli detaljno pretražiti. U meri u kojoj su mi bili neophodni da ilustrujem neki problem, ja sam se i na njih pozivala. Jedino je sadržaj þ D pisa "Svatovac" – lista za oglašavanje i promociju glamuroznih gastarbajterskih svadbi i krštenja, bio poseban predmet analize u jednom od poglavlja.

U teorijsko-metodološkom smislu koriš ü H Q M r H P L pristup anali] H n G L þ ora, motiva i strategija, kao i mezo prustup analize društvenih veza i odnosa, baziranih na životnim pri þ D a i kazivanjima gastarbajtera, njihove dece i sunarodnika, a gde god je bilo potrebno i mogu ü H - S R vezivala sam interpretaciju sa makrosocijalnim i ekonomskim faktorima. Svesna da je i ova studija jedna od mnogih koja se bavi posebnim tipom migranata, želja mi je da

---

osni Y D j kulturnog udruženja 5 H *boja, ton*. Svoj roman u obliku monodrame izvodi na nekim malim scenama u Be þ X konstatuju ü L s jedne strane, da nije znao koliko je teško glumiti sopstveni tekst, a s druge strane da njegovu monodramu publika redovno proprati samoiro Q nim smehom ali i suzama.

ovom knjigom dam skroman ali, nadam se, koristan doprinos budu ü L P NaRPvnim prou þ Dxji ma migracija.

Poglavlje II "*Nacija gastarbajter*": *Opšte odlike privremenih radnih migracija u Evropi* sadrži pregled nekih od najvažnijih odrednica posleratnih radnih migracija, migracijskih talasa i migrantskih generacija.

U III poglavlju *Biti gastarbajter: Retorika iskustva i konceptualizacija kulturnog identiteta* posebno je upotrebljen anali WkLnpodel *kognitivne kulturne šeme* koja je razvijena u kognitivnoj antropologiji i psihologiji, s osloncem na radove Klaudije Stros (Claudia Strauss 1997), Naomi Kvin (Naomi Quinn 1997), Hiroko Nišide (Hiroko Nishida 1999), Hejzel Markus (Marcus Hazel 1977) i Bojana Žiki ü D (2011a, 2011b, 2012a, 2012b), a uz *reto U ku þeoriju* Keneta Berka (Kenneth Burke 1931, 1969) ovi teorijsko-metodološki mode O Lne þsnovu analize životnih pri þ D 6-U Hdiš nja hipoteza primenjenog kognitivnog antropološkog modela, preuzeta re þnma Bojana Žiki ü, þnL "pitanje koje su klase fenomena zna þ DeMa pripadnike odre ÿ Hnе kulture i na koji na þ L Q V Hteg RÿHfonNiDaju i organizuju na nivou kulturne konceptualizacije; ...na koji na þ L Qdi razM-X meju i organizuju materijalne objekte, doga ÿ jD i iskustva koja sa þnljavaju njihov svet, onako kako ga u kulturnom smislu opažaju, kako ljudi osmišljavaju stvarnost prema sopstvenim kognitivnim kategorijama" @ b d b „ , 10, a 12). To zna þ L 'Gognitivna antropologija shvata kulturu kao ideacijski sistem – sistem znanja, verovanja i vrednosti – koji postoji u umovima njenih pripadnika" a koju oni "ko-

riste u orijentaciji, transakciji, diskutovanju, definisanju, kategorizaciji i interpretiranju sociokulturnog ponašnja" (Ibid, 11-12). Na þ LnQ koji ljudi osmišljavaju i organizuju svoje ponašanje zasniva se na kulturnim kognitivnim šemama i modelima koji se X þ toku života i komuniciraju jezikom – otuda važnost reto Ul i þ iskaza, kazivanja i pri þ D kroz koje se "strukturiše naše znanje o objektima, situacijama, doga ÿ j D ma i radnjama" (Ibid, 13). Na osnovu ovih teorijskih pretpostavki, analizirana je kulturna konceptualizacija samih gastarbajtera, i uz komparaciju sa širim saznanjima i uvidima u problematiku, ispitana kroz adekvatne kognitivne šeme. Na kraju poglavlja data je *narativna struktura* ovih kazivanja koja ima bajkoliki obrazac uspešne transformacije.

IV poglavlje *Igre prestiža: Prilog razmatranju ekonomskog ponašanja gastarbajte* U D N *kulturnog identiteta* daje analizu najupadljivijih pokazatelja ekonomskog prestiža i simbo O kog þ društvenog statusa gastarbajtera koji oni iskazuju mahom kroz iracionalnu potrošnju i konzumerske navike ste þ H ne tokom bav ka u inostran V W Y X R þ H mu je me ÿ X v S a l pisao Karl Ulrik Šjerup (Schierup 1973) prou þ D ju ü L Y O D gastarbajtere u Danskoj. Važan aspekt ekonomije gastarbajtera za državu i društvo predstavljaju njihove dozna N H] E g a J se gastarbajteri mogu smatrati našim najuspešnijim izvoznim proizvodom, što je tema koja je detaljno obra ÿ v l a na u doma ü R M stranoj Q R teraturi. Za teorijsku osnovu antropologije potrošnje korisna mi je bila knjiga Ildiko Erdei (Erdei 2008) koja se, pak, oslanjala na studije poznatog antropologa potrošnje i konzumerizma Deniela Milera i antropologa globalizacije Ar-

ÿ Xna Apaduraja. U tuma þ Hnju pojedine gastarbajterske "prestižne i takmi þ Dke ekonomije" i njene socijalno-emfa-Wke funkcije od zna þ Dja mi je bio rad Ivana Kova þ Hvi D D h \ Z q _ \ b „ numerisanim grobnicama gra ÿ Hnim u Srbiji 80-ih godina XX veka. O ekstravagantnim gastarbajterskim ku ü Da naveliko se pisalo u medijima i snimalo u dokumentarnim filmovima, ali antropološku analizu tog fenomena za sada su kod nas dale samo Dobrila Bra W L ü L Miroslava Maleše Y L ü

O glamuroznim svadbama i krštenji P D Y : g l h g b • _ \ b „ N D R nom Mupe ã þ D W h G primeru iracionalnog ekonomskog ponašanja, uz prate ü X D] Q X D s þ D sa "Svatovac" posve ü Hnog reklamiranju porodica koje organizuju bogate svadbe, pisala sam kao o obliku *potla* þ D specifi Inog obi þ Dja nagomilavanja i prekomernog darivanja/trošenja novca i materijalnih dobara u svrhu statusnog prestiža. Fenomen je analiziran uz po P R ü maþ X Hnja *potla* þ D Marsela Mosa (M. Mauss), Veblenovog koncepta *rastrošne potrošnje*, koncepta *ki* ü D Abrahama Mola (A. Moles) i Ludviga Gica (L. Giesz), i Apadurajevog (A. Appadurai) koncepta *komodifikacije vremena*. Tako ÿ H M motre ã þ L Q ja svadbi lokalnog stanovništva u gastarbajterskim svadba P D S tu L je þ H razmena roba i usluga zna þ D M pomogla standardu osiromašenih meštana u ekonomski teškim 90-im godinama u Srbiji.

Ko Q D poglavlje razma W U D G D mu gastarbajterski X þ H teri bili *faktor modernizacije* u Srbiji. Istaknuta je potreba da se ovo pitanje razdvoji na dva fenomena koja su, iako povezana, ipak razli þ ta: jedno je pitanje na koji na þ L Q V X

gastarbajteri promenili, modernizovali svoje stavove, vrednosti i oblike ponašanja pod uticajem života na Zapadu; drugo je pitanje da li su mogli, hteli i ako jesu – kako su uticali na promene sociokulturnih vrednosti i materijalne kulture svojih sunarodnika, da li su menjali svoja sela i uticali na modernizaciju i privredni rast Srbije. Poglavlje se završava razmatranjem tog problema kroz razgovor sa preduzetnicima iz sela Smoljinac kao jedinstvenom i relativno usamljenom primeru preduzetništva u regionu poznatom po migraciji P D Xvarijem D razloga za propuštene prilike za racionalno ekonomsko ponašanje i modernizacijsku investicionu ulogu gastarbajtera.

U V poglavlju *Relativnost privremenosti: Razli þte dimenzije migrantskog vremena* koriš ü H Q Mdel anal Pe migrantskog vremena koji je predložio Saulo Cverner (Saulo Cwerner 2001) i semio WkL pristup temporalnosti Eviatara Zerubavela (Eviatar Zerubavel 1987). Migracije se R Enu shvataju i prou þ Dju kao kretanja u prostoru, ali retko i kao kretanje u vremenu. Razli þte dimenzije subjektivnog shvatanja vremena i s tim uskla ÿ Hn log ponašanja migranata tako ÿ H Stav Haju vrstu kognitivnih kulturnih šema koje sam analizirala i po predloženom Cvernerovom obrascu ilustrovala adekvatnim reto Ukim iskazi P D ãnWdBprip s kod nas malo istraženoj problematici *antropologije vremena*.

U VI poglavlju *Bolji život, ali – gde? Mit o uspehu i mit o povratku kao obrazac kulturnog modela gastarbajtera* razmatra se osnova za konstrukciju "mita o uspehu". Nakon upore ÿ Hnja emigrantskih i gastarbajterskih pri þ D

Xrvatskoj nemaju strukturi ali razlika u sadržaju, i dovoljnem u vezu tog mita sa realnošću savremenog odlaska gastarbajtera, dolazi se neminovno do pitanja – u čemu se zapravo ogleda taj uspeh? On je bitno određen drugom velikom temom migrantskih životnih priča "mit o povratku", što je fenomen intenzivno razmatran u poslednje dve decenije u međunarodnoj literaturi (v. F. Cera Vecoli, Thomas i Znaniecki, Hatton i Williamson, Klimt, M. Tannenbaum, R. Coen i G. Gold, N. Sussman i drugi). Međutim, stvarni ili samo zamišljan povratak bitnu odrednicu životnih strategija privremenih radnih migranata čak i kada se ta "privremenost" oduži na nekoliko decenija, povratak predstavlja onu kraj kojem teži prva generacija gastarbajtera u svojim snovima i planovima. Otuda se i postavilo pitanje kome su uspeli i gde je njihov "pravi" dom kome se vraća.

Knjiga se završava Dodatkom *Migrantski narativi – gastarbajterske priče* koji sadrži kratke životne priče kome su, u sažetom obliku, dati razgovori i kazivanja gastarbajtera.

II

"NACIJA GASTARBAJTER"

Opšte karakteristike privremenih radnih migracija u Evropi

Hteli su da uvezu rad, a dobili su ljude
Maks Friš

Ubrzo nakon završetka Drugog svetskog rata države u zapadnoj Evropi su uvele sistem regrutovanja *privremenih radnika* da bi ubrzale rekonstrukciju i izgradnju svojih zemalja i deli P Lnþ nadomestile gubitak u ljudstvu i radnoj snazi tokom rata. Posleratna obnova i brzorastu ü D mni-R ja zapadnoevropskih zemalja iziskivala je potrebu za privremenim radnicima pre svega u nekvalifikovanim, fi] L-þ kim, teškim, monotnim, prljavim i slabo pla ü Hnim poslovima koje doma ü H nov VWDvo nije htelo da radi. Zemlje koje su u najve ü H P je E primale privremene radnike bile su Ne P Dkþ, Francuska, Austrija, Švajcarska, Belgija, Holandija, Danska i Švedska[1]. Od samog po þ ka Wajviše je dola-

[1] Velika Britanija je regrutovala radnike iz Evrope do 1951. godine, a zatim je prestala budu ü L G D M Hicionalno sta- X Q M X W U D no pristizala radna snaga iz Irske, a potom od tog perioda nadalje i stanovnici iz njenih bivših kolonija (Castles 1986, 762). U

zilo radnika iz zemalja južne Evrope koje su imale problem velike nezaposlenosti – Italije, Španije, Portugali M H ke, * U þ radnici su dolazili i iz dve zemlje severne Evrope koje su imale sli þ D Q bl Sm U R irske i Finske, da bi im se uskoro potom pridružili i radnici iz Turske i Jugoslavije. Tako je zapo þ H R lik Y H migrantski talas koji je zapljusnuo Evropu, fenomen "do tada u svetu nevi ý H masovne migracije stanovništva" (Davido Y L ü žno je 6 Q D ežio dve posleratne decenije, nastavio i dalje da uti þ e na ekonomska kretanja i tržište rada i za dugo vremena promenio demografsku sliku ve ü H evropskih zemalja.

Milena Davido Y L ü i þ L H V G D u izv X to kratkom vremenskom periodu strani radnici postali *sastavni i nezamenljivi deo ekonomske i društvene strukture* najrazvijenijih zapadnoevropskih zemalja. Okupljeni u odre ý H m industrijskim granama i privrednim delatnostima, s najtežim uslovima rada i najnižim najamninama, još uvek opstaju kao nezamenljiv deo ekonomskog napretka zemalja u kojima žive i rade" (Davido Y L ü zi s 8 m, Y H ark Miler navodi da su korist od privremenih stranih radnika imali ne samo poslodavci u zemljama prije P D Y H ü ma lü LG R D G kojima se, zahvaljuju ü L m, W R vorila perspektiva socioprofesionalnog napredovanja, budu ü L G D Q L da se bave teškim fi] L þ m radom koji su za njih obavljali "gostuju ü L adnici". Pa ipak, Šjerup piše da je solidarnost doma ü L K

---

ovom razmatranju ne uzimam u obzir migrantska kretanja nastala nakon 1989. godine, odnosno, nakon pada Berlinskog zida i prijema bivših is W R evropskih zemalja u Evropsku uniju.

radnika sa stranim radnicima bila nikakva, a diskriminišu ü H prakse su se kretale od razli þ tih na þ ma da im se uskrati posao i otežaju uslovi rada i boravka do organizovanih protesta s rasi V W Wm. k konotacijama (Schierup 1985, 26). Iako je, dakle, zna þ D Mnil V rW m ukD za ekonomski progres zapadnoevropskih zemalja bio veliki i nesumnjiv, one su im, kroz privremeni status, nametale snažne restrikcije, marginalizovale ih, diskriminisale, a po þ H sto i otv vno izrabljivale što je neke autore nagnalo da privremene strane radnike posmatraju kao "moderne robove" (Miller 1986, 747-748).

Premda su privremene radne migracije dinami þ D Q S U R-menljiv proces, mogu ü H M H zaje R Q k e þ karakteristike, ponavljaju ü H ra RVEF H lost V O a þ s, zahvaljuju ü L brojnim studijama o razli þ tim privremenim ekonomskim migrantima u Evropi, znamo da su sudbine gastarbajtera, bez obzira na njihovu et Q k u þ i nacionalnu pripadnost, u mno J R m þ H bile podudarne. To omogu ü va da se jednoga dana, možda, napiše sinteza o životnim iskustvima tih ljudi koja bi pružila solidnu osnovu za razumevanje speci- I l n þ h tokova migracije i migrantskih sudbina u Evropi u drugoj polovini XX veka, a mene je podstaklo da ih u ovom poglavlju metafo U l o þ razmatram kao jednu jedinstvenu "naciju" – *naciju gastarbajtera.*

Ime odre ÿ h b vremenom i politikom

Od samog po þ k a W postojala je jasna želja zapadnoevropskih zemalja da gosti-radnici budu privremeno zapo-

sleni i da se, nakon nekoliko godina, kada za njima prestane potreba, otpuste i vrate u svoju domovinu, pa ako zatreba da budu ponovo pozvani ili da se regrutuju novi radnici. Taj sistem tzv. *rotacije* posebno su zastupale Ne P D- þ ka, Austrija i Švajcarska, decenijama odbijaju ü L kv Y o misao da budu imigracione zemlje. Štaviše, "princip dobrovoljnog povratka u domovinu se general Q R kv o (Miller 1986, 743). Stoga, osnovna definicija radnika na privremenom radu bila je ta da su to ljudi koji rade u inostranstvu ali ostaju gra ÿ m svoje zemlje porekla. Namera zapadnoevropskih zemalja nikada nije bila da postanu uselje Q k e zemlje tradicionalnog tipa, niti da se strani radnici nasele za stalno ili da postanu njihovi državljani, ali pokazalo se da su se prevarile u svojoj proceni: posleratna evropska politika privremenih radnih migracija rezultirala je nepredvi ÿ m, neplaniranim i neželjenim nastanjivanjem stranih radnika. Pokušaji nekih zemalja da strane radnike zamene doma ü L P ÿ m pokazali su se neuspešnim, a ispostavilo se i da su mnoge industrije postale zavisne od migrantskog rada i da su privremeni radnici zapravo bili regrutovani za permanentne radne potrebe (o tome više Miller 1986; Castles 1986; Castles 2004).

Privremeni status direktno je uticao na nazive kojima su ovi radnici bili imenovani. U Jugoslaviji se zva Q l o koristio rogobatni izraz *radnici na privremenom radu u inostranstvu* ili jednostavnije re þ H *gastarbajteri* (*Gastarbeiter*) – kovanica smišljena u Ne P D k o upravo za goste-radnike da bi se razlikovala od ranije upotrebljavanog izraza *strani radnici* ili *Fremdarbeiteri,* koja je imala negativne

konotacije koje su upućivale na prinudni rad u Nemačkoj tokom Drugog svetskog rata. Vrlo brzo je "gastarbajter" postala opšteprihvaćena reč, kako kaže Nenad Popović, "kao da se razume samo po sebi šta ona znači"[2]. I dan-danas se mnogi sećaju kolokvijalnoj upotrebi da označi došljake koji su 60-ih, 70-ih i 80-ih godina odlazili na rad u inostranstvo.

U međuvremenu, nelagodan, kako kaže Popović, naziv u Nemačkoj ose ćala zbog toga što gastarbajter vremenom je potisnula ovaj izraz iz upotrebe. Terminološka promena reflektovala je mnogo dublje promene u društvu: *privremeni radnici* postali *trajni stanovnici*. Gastarbajteri su opet postali *strani radnici* ali s ponešto drugačijim terminom – *Ausländische Arbeitnehmer* ili samo *stranci – Ausländer*, a od devedesetih godina XX veka označavaju se "poli tički korektnijim nazivima" *migranti* ili *Ausländische Mitbürger – strani sugrađani*.[3] "Strani sugrađani" po Andrei

[2] Nenad Popović ističe da je nemačku kovanicu "gastarbajter" kao lažan, nelagodan izraz, smišljen da bi potisnuo "Fremdarabeiter" zbog negativnih konotacija iz nacističkog vremena, ali tako ćutke pokazuje i izvesnu odbojnost prema njenoj upotrebi u hrvatskom jeziku (moglo bi se reći i u srpskom jeziku) upućujući na to da ponešto "ponižavajuće zvuči kada se na hrvatskom jeziku označi netko tko dolazi raditi u inozemstvu i donijeti nove navike i ukus stečen na radu u inostranstvu"(!) (Popović 2007: 7). Ipak, ne delim degradiraju će konotacije izraza "gastarbajter".

[3] Naši sagovornici iz Beča često ističu da je važno naglasiti to da se nigde više na nemačkom govornom području ne koristi izraz "gastarbajter" u negativnom smislu.

Klimt jeste zapravo iro Q L ab konstrukt koji na površini odaje utisak inkluzije, a zapravo je na þ L Q G D nim V H nad-V W U D nicima stavi do znanja da nisu poželjni kao državljani (Klimt 2000, 264). Ja V Q D ý D po J Žm e sm atr j Q poziva-ju ü L V H sa D e s Q j R da je nestanak re þ L gastarbajter" iz javne upotrebe u Ne P D k j malo promenio u njihovom poli W k l ab i društvenom statusu: "i dalje ih se smatra 'gostuju ü L P ¶ W e M enim S tan ovnicima, a uskra ü j X im se i poli W k l ab prava i društveno ih se marginalizira" ý p o Žme J D þ -258). Nenad Popo Y L ü Q l ab R ime ü-X je: "Gastarbeiter je elegantno latiniziran (*der Immigrant*) i izgu U D Q L Q R E X k U M i þ je þ L se Š e G i Jozi na baušteli u Dortmundu korektno veli da su to dva imigranta" (Popo Y L ü

Nelagodnost, po mom mišlje Q M X nab i X e pravdana, koja se i u doma ü L P R i M a stvara oko izraza "gastarbajter" odrazila se i u našoj zva Q l ab terminologiji, pa su negde tokom 90-ih godina svi migranti, bez obzira na vreme, mesto i motive odseljavanja, "poli W k L k orektno" i skupno nazvani *dijasporom* – još jednim zamagljuju ü L P razl j m, ili " U j H þ X pa ãzom" kako kaže Popo Y L ü , E L G N U R Y-nim pojmom koji je proizvod mitizovanog poli W k l ab govora koji briše razlike izme ÿ X l U þ D L generacija i tipova mi-

"stranci" – "auslen G H U m S k l ab stanu j u da, kako se nji P D - þ L Q L L W D ce n þ e] D k þ Y W U D Q a pomalo degradiraju-ü L V a P L da se upotrebljava za ljude koji stižu iz siromašnijih zemalja Evrope ili iz tzv. Tre ü H J ta, a da se izraz "Fremde" koristi za "finije" strance iz zapadnoevropskih zemalja i Amerike.

granata i njihovih motiva koji se kre ü X R G -ekonomskih do poli W L þ Kritikuju ü L R Y j D M usaržuju ü L Q D njegovu anali W k u þ neupotrebljivost, Ivan Kova þ H Y L ü L 0 D-rija Kr V W L ü V t a v a l d a j e s t a n a s "sve postala dijaspora s osnovnim obeležjem pripadnosti 'nama' a lociranoš ü X 'tamo negde'" (Kova þ H Y L ü V W L ü ci= E R J V S H I l o þ g statusa Marija Kr V W L ü M a j k e J a s t a r a "gostima u dijaspori" (D j k l b 2011, 307), stavljaju ü L d i t e Q no do znanja da termin "dijaspora" ponovo gura gastarbajtere na margine društvenog interesovanja.

Migracijski talasi

Stiven Kastls izdvaja tri faze radnih migracija u Evropi (Castles 1986, 770-771). Prva faza predstavlja masovnu radnu migraciju u zapadnoevropske zemlje koja je zapo- þ l a H 1945. godine, da bi tokom narednog perioda zapošljavanje stranih radnika bilo formalizovano nizom bilateralnih ugovora izme ÿ X P W D l h zemalja i zemalja prijema.[4] U ovoj fazi podudarali su se ciljevi kako migranata i poslodavaca, tako i administracija obe vrste zemalja. Me ÿ X-tim, vremenom, mnogi radnici su shvatili da nisu u mo- J X n ü sti da brzo zarade dovoljno novca da bi postigli željene ekonomske ciljeve, a kako se pritom u nekim ma W - L þ

[4] Bivša Jugoslavija je takve bilateralne ugovore potpisala s Francuskom 1965, s Austrijom i Švedskom 1966, a sa SR Ne- P D k þ om 1968. godine.

nim zemljama pogoršavala poli Wkla ekonomska situacija, povratak u domovinu se mnogi P D nio sve manje izglednim. Drugu fazu migratornog procesa Kastls naziva "fazom poro G nog sjedinjavanja" koja je, suštinski, kontradiktorna ciljevima privremenog radnog programa. Do nje je došlo usled uticaja nekolicine faktora. Velika naftna kriza 1973. godine, dostizanje vrha ekonomskog buma, po tak recesije i opadanje potražnje za novom radnom snagom prouzrokovali su tokom 1974. godine, u svim zapadnoevropskim zemljama, prestanak politike regrutovanja stranih radnika i primenu krajnje restriktivnih mera za koje se R ja a O R G D terati gosti u H nuke da se spontano i dobrovoljno vrate u svoje domovine. Karl-Ulrik Šjerup smatra da je "naftna kriza" bila dobar izgovor da se migracije stabilizuju budu ü L G D V X mati za H G D X W R cije u industrijama i razvoja novih tehnologija, potrebe tržišta rada za niskokvalifikovanim radnicima bile zasi ü Hne. Politiku zapadnoevropskih zemalja nakon 1974. godine Šjerup naziva "selektivnom integracijom" koja je bila usmerena u dva pravca: s jedne strane je postojala želja da se te zemlje oslobode viška radne snage, starih i bolesnih radnika, poli Wkla nepodobnih lica i da se smanji socijalna po P R ü zaposlenima, a s druge strane da se poboljša ekonomski i društveni položaj stranih radnika ko M L V H Y H ü nalaze u tim zemljama, posebno kvalifikovanih i prilagodljivih radnika i njihovih porodica koje su pokazale spremnost da se podvrgnu procesu integracije (Schierup 1985, 21-22, 26-27). Mnogi strani radnici su se u tom periodu vratili ku ü L D Q R V Xkuća ljima velika ve ina je

ostala. Štaviše, isti þ H . D V W R M H G R Y L G R Q R Y L Ã H N R Q W U R O L V anih migracija zbog združivanja porodica gastarbajtera. Ovu fazu je, stoga, karakterisalo dovo ÿ H Q M H supružnika i dece iz domovine, pronalaženje trajnijeg i kvalitetnijeg smeštaja, nalaženje zaposle Q M D sto i þ H J D O Q R J) za supružnike, deca su po þ H O D da poha ÿ D ju škole i u tom slu þ M D najve ü L E U R J U D Q L F D P D U D G R O D þ L R G R " U R Y H Z D þ O D da se privremena imigracija pretvorila u stalnu iselje Q N X þ emigraciju koja je u zemlju porekla dolazila samo za vreme godišnjih odmora, velikih praznika i u penzijskom dobu života" (Davido Y L ü ü X] Z D karakteri- V W L þ kasne sedamdesete i osamdesete godine, Kastls posle G R þ tome naziva "fazom trajnog nastanjivanja" koja je smanjila fleksibilnost i mobilnost migrantskog rada, a došlo je i do stvaranja novih i neželjenih et Q L þ manjina ko M H P L X V D þ G L D Y H ü nasel Ve U D migranti u zapadnoevropskim zemljama.

Turski pisac i prevodilac Juksel Pazarkaja, povodom pedesetogodišnjice radnih migracija u Evropi, na nedvosmislen na þ L Q raspoloženja, stavove i pristupe zapadnoevropskih zemalja, a posebno Ne P D þ prema stranim radnicima. Najpre su to bile godine dobre volje i prihvatanja stranih radnika što se 1973. godine završilo zakonom koji je zaustavio radne migracije (*Anwerbestopp)*, da bi period od 1973. do 1981. godine obeležila debata "rotacija-integracija" koja je, prema Pazarkaji, bila puka demagogija koja se svodila na "idite ku ü L D P R L vas ü H zvati ako nam opet zatrebate". Potom su nastupile godine stabilizacije i dobrovoljnog prepuštanja procesu integraci-

je (asimilacije) koji je trajao od 1981. do 1990, i koji je posebno obeležila potraga za novim identitetom dece stranih radnika koja su odrastala i socijalizovala se u zemljama useljenja. Period se završio padom Berlinskog zida, ujedinjenjem Ne P Dkþ i masovnim dolaskom radnika iz bivših is Wrnejevropskih zemalja, kada je nastupila decenija isklju þnjh, poja þnje diskriminacije i rasi V WLLiþpada prema strancima. Nakon 2001. godine do danas obnovljena je debata o oblicima integracije stranih radnika, koja se u desni þ Skuu konzervativnim krugovima svela na jednostavan zahtev: "adaptirajte se ili odlazite!" Na kraju Pazarkaja zaključuj þjX da je integracija i mirna koegzistencija mogu ü Ddim Mlako se prihvate kulturne razlike i speci I L þnosti (Pazarkaya 2011).

Migracioni talasi ili tzv. "gastarbajterski periodi" u Jugoslaviji prolazili su nekoli N R mVaLiþspeci I Lnjþ faza prouzrokovanih poli Wkuþ i ekonomskom situacijom u zemlji (o tome više u Marko Y L ü05, Vuko Y L ü - 'R brivoje Y L ü no Y, Y D tonijþ Q Leü*al.* 2011):

1. Prvi emigrantski talas, od 1955. do 1962. godine karakteriše ilegalnost radnih i drugih emigracija koje je vlast u SFRJ zabranjivala.

2. Donešenjem "Uputstva o postupanju pri zapošljavanju radnika u inostranstvu" 1963. godine politika zemlje se menja i gastarbajterima se omogu ü Dju legalni odlasci. U tom periodu Jugoslavija prestaje da tretira migracije kao neprijatelj V N L þ Lnje da ili Sumerava i kontroliše sa privrednim potrebama zemlje. Insistiranje na "privremenosti" boravka pokazuje, makar deklarativno, želju

bivše Jugoslavije za povratkom migranata W D kvanjem p X privida da su oni i dalje doma ü D Q D G a Glasa. Kvalifikacijska struktura radnika kojima je dozvoljen odlazak u inostranstvo poklapala se sa potrebama zemlje za odre ÿ - H nim profesijama, stoga je visokoobrazovanim ljudima s univerzitetskom diplomom i visokokvalifikovanim radnicima bio zabranjen odlazak iz zemlje (v. Vuko Y L ü 140; Dobrivoje Y L ü renje 8 Y H na radne migracije odlazili stanovnici najsiromašnijih krajeva u bivšoj Jugoslaviji nije bila sa V Y L P W D p a p o d a c i ma koje navodi Ivana Dobrivoje Y L ü v o X S i U migracionom talasu najviše ljudi je odlazilo na rad u inostranstvo iz Hrvatske (43%), Slovenije (42%), Srbije (8%) i Bosne i Hercegovine (7%)[5] (Dobrivoje Y L ü

3. "Faza maksimalizacije" traje od 1965. do 1973. tokom koje dolazi do politike otvorenih granica i maksimalne liberalizacije odlaska na rad u inostranstvo. Zanimljivo je da je upravo poslednje 1973. godine "otišao na rad u inostranstvo rekordnih 1,1 milion Jugoslovena" (Dobrivoje Y L ü P O M - D l V d a u v e l i k o s u W p D a sa neuspešnim ekonomskim reformama, nezaposlenost je bila velika, a gastarbajteri su ze P O M i L i v š e struku korist:

[5] "Vlasti su ocenjivale da jedino radnici sa pod U X p D % - L + þ L ne pravu ekonomsku emigraciju, budu ü L G D V H m X D l O D Y o siromašnim ljudima koji nisu mogli da se zaposle u zemlji" (Dobrivoje Y L ü , S D N t r a n R Y e l a t i v n H - z a - V P D klju þ D N d u E X L G D M g H krajeva , G U X emigranata iz tradicionalno pasivnih i siromašnih krajeva.

smanjivali su broj nezaposlenih radnika na biroima, uve-
ü va li nacionalni dohodak svojim doznakama i ujedno ti-
me smanjivali siromaštvo sugra ÿ ni ka.

4. Migracije tokom 80-ih nastavljene su zbog opadanja životnog standarda. Njih podjednako karakteriše kako pri-
druživa Q M H-ova p porodice tako i migracije sasvim novih radnika koji do tada nisu imali nameru da odu na rad u inostranstvo.

5. Poseban slu þ D M stavljaju migracije tokom 90-ih uslovljene raspadom bivše SFRJ, gra ÿ DQVNim ratovima i me ÿ Xnarodnim sankcijama. Osim velikog broja izbeglica i azilanata, taj period karakteriše masovan odlazak obrazovanih ljudi, ali i novi iselje Q ki talas dece gastarbajtera koja su do tada živela u domovini.

6. Migracijski talasi iz Srbije nastavili su se i posle 2000-ih godina s obzirom na to da se socio-ekonomske i poli W ke promene nisu dogodile onom brzinom, ni u onoj meri ni u pravcu ka N R V H valo þ nki ü va lo. Ovaj talas karakterišu uglavnom dve skupine ljudi: jed Q X neobrazovani gra ÿ ni koji svoj život u inostranstvu percipiraju kao stalan, a drugu grupu predstavlja slabije obrazovano stanovništvo koje koristi prednosti Šengenske vize za dopunsku zaradu rade ü L zovi V H poslove.

Tokom devedesetih i dvehiljaditih godina zapadnoevropske ekonomije su doživele dalji rast, a unapre ÿ H tehnologije zahtevale su i druk þ ju L kvalifikaciju migranata, uglavnom visokoobrazovanu, s poznavanjem stranih jezi N D je je olakšalo useljavanje i dobijanje boravišnih dozvola

bilo pospešivano (tzv. "brain drain" ili "odliv mozgova"). Preseljavanje teške industrije i masovne proizvodnje u slabije razvijene zemlje stvorilo je "uverenje me ÿ X H Y U R S-skim vladama da zemljama zapadne Evrope zadugo ne ü H biti potrebni niskokvalifikovani radni migranti" (Castles 2006, 744). Ispostavilo se, me ÿ tXm, suprotno. Uve ünD broj visokokvalifikovane radne snage, kao i demografska slika zapadnoevropskih zemalja – pad nataliteta i opadanje broja radno sposobne populacije, proizvela je, kao posledicu, i ponovnu potrebu za niskokvalifikovanim radnicima koji bi bili uposleni u gra ÿ Hinarstvu, zemljoradnji, ugostiteljstvu, hotelijer V W Y X i E Q þ M L X ã n L m V Q v þ a.

Tako je "vaskrsnuo" stari gastarbajter ali u novom ruhu. Potreba da se reguliše jedinstvena imigrantska politika zemalja zapadne Evrope, koje su strahovale od toga da se novi migranti ne pretvore ponovo u trajne stanovnike i, samim tim, u nove et Q k e þ manjine, dovela je do dalje restriktivne politike i nastanka Amsterdamskog ugovora 1999. godine, kojim se migracijska problematika s nacionalnog nivoa prenela na ni Y R V Y n L k E r o p s k e unije (Castles 2006, 744; Medica i Lu N L þ 19). Po-u þ H ne prethodnim iskustvom, zemlje zapadne Evrope su u okviru Evropske komisije 2005. godine sastavile nov poli W k L þ nacrt (CEC)[6] koji se ti þ H g r a n t s k e politike i došle do

[6] CEC – 1. "Communication from the Commission: Policy Plan on Legal Migration", 2. "Green Paper on an EU Approach to Managing Economic Migration", (2005), Brussels, Commission of the European Communities.

novog pojma – *kružnih migracija* – u okviru tzv. "programa privremenih radnih migranata"[7]. Drugim rečima – "gost-radnik" je ponovo aktualizovan na način koji je trebalo da obezbedi njegov siguran povratak u domovinu nakon što prestane potreba za njegovim radom u gostujućoj zemlji. Program "kružnih migracija" pravi razliku između visokoobrazovanih i niskoobrazovanih migranata, ograničava vreme boravka migranta na sezonski rad ili rad po ugovoru na određeno vreme, proklamuju ciljeve koji se takvim pristupom uticali na zemlje matica koje bi, navodno, imale korist od "kruženja ljudskog kapitala", odnosno primene novih saznanja i iskustava "gosta-radnika" nakon njegovog povratka u domovinu. Kružne migracije vezane su za ideju da bi migranti trebalo da ose ujedno da povratak u domovinu nije definitivan i ireverzibilan, da po potrebi ponovo mogu preduzeti kratke sezonske radne boravke, uve ujuću fleksibilnost tržišta rada i smanjuju ulogu za stalnim nastanjivanjem. Kastls isti mnogi smatraju da nema govora o povratku na staru gastarbajtersku politiku, ali u praksi su se pokazale brojne kontroverze ovog projekta i nemogućnosti da se on dosledno primeni ni u zemlji imigracije a još manje u zemljama porekla koje, naj ešće, nisu u stanju da apsorbuju povratnu radnu snagu niti da se strukturalno prilagode novim poslovima i kvalifikacijama svojih radnika koje su oni stekli u inostranstvu (v. Castles 2006, Medica 2010, Medica i Lu i 6 Y H W H P X, i zaključili su

[7] TMWPs – "Temporary Migrant Worker Programs".

na ono što su zemlje zapadne Evrope htele da izbegnu – na "stare" gastarbajtere i poznate probleme.

Generacije migranata

Ukoliko pojam "generacija" shvatimo u društvenom smislu, kao "svojevrsnu zajednicu iskustva i iskustva koju vezuju posebna kulturna i društvena obeležja", kako predlaže Milena Davidović, onda možemo govoriti o različitim generacijama migranata koje istraživa[illegible] podele u tri kategorije.

Pripadnici tzv. *prve generacije migranata* predstavljaju, dakle, osobe koje su se u odraslom dobu odlučile da migriraju u potrazi za "boljim životom", svesni svog etničkog porekla, nostalgični prema domovini, marljivi da steknu i zarade u inostranstvu. Razvili su različite strategije bivstvovanja, a njihovu dinamičnu životnu poziciju neki autori su nazvali "kulturna izmuštenost" (Davidović 1999, 104). Problem se, međutim, pojavio s određenjem koga treba tretirati kao *drugu generaciju migranata* – populaciju koja je u skorije vreme podstakla brojna istraživanja budući da [illegible] ispoljili psihološki i socijalni problemi identiteta i integracije. Razmotrivši različite definicije, Milena Davidović [illegible] svoju: "*drugu generaciju migranata* čini skupina one dece čije su detinjstvo i mladost bili vezani za boravak u stranoj zemlji zbog tzv. privremenog zapošljavanja u inostranstvu barem jednog od njihovih roditelja. Iz ovakvog određenja

je jasno da se njihovo suštinsko obeležje vezuje za društveno-ekonomski položaj i ulogu u zemljama prijema njihovih roditelja kao stranih radnika" (Davido Y L ü
Drugim re þma, drugu generaci M X ne þde ca koja su ro ÿ Hna u zemlji porekla svojih roditelja, ali su kasnije bila dove-de Q D m E škol skom uzrastu, a najkasnije do 20. godine, u zemlje gde su njihovi roditelji radili i živeli. Problem s odre ÿ Hnjem druge genarcije, piše Milena Davido Y L ü S R- þva i u tome što mnogi autori smatraju da njoj pripadaju i deca stranih radnika koja su ostala u zemlji porekla, dok su im roditelji bili odsutni rade ü L X stran Q R, a neki izri þto smatraju da takvu decu ne bi trebalo svrstati u tu skupinu (Ibid, 19). Na ovaj problem smo naišli i u našim istraživanjima, ne mogavši uvek jasno da razlu þmo ko za-i V W D drugu generaciju, a to nisu bili kadri uvek da definišu ni naši sagovornici koje smo pitali za njihovu etnoeksplikaciju. Svakako da sudbine one dece koja su ostala u domovini razdvojena od roditelja, i ona koja su se u nekom životnom dobu pridružila svojim roditeljima i nastavili život s njima u inostranstvu – nisu ni približno ista. Svaka od tih skupina ima svoje posebne probleme socijalizacije, ali sto M L þi da deca koja su ostala u Srbiji da žive ne mogu biti druga generacija migrana W D Y H ü V D- mo potomci prve generacije. Ko Q D *tre* ü X *naciju* bi þmo li, prak W o, þ nuci prve ili deca druge generacije, ro-ÿ Hna, školovana i socijalizovana u inostranstvu gde ostaju da žive. Oni prihvataju stranu kulturu kao svo M X L no R E L þ nemaju razloga da se ose ü D ju fe riorno. Iako ve ü na njih ne zna maternji jezik svojih roditelja, me ÿ X Q D M L V sto þ H

prisutno nastojanje da upoznaju svoje korene, da ožive tradiciju i kulturu svojih praroditelja, stoga se uklju þ ju u amaterska društva u kojima neguju obi þ Dje, mu ku, igre, jezik i istoriju svojih predaka. Ovo traganje za poreklom i staranje za oživljavanjem etniciteta i kulture predaka u literaturi je poznato kao "interes tre ü H Jrad nje" (Davido- Y L ü

Naši kaziva þ L Q D V þ Y R Q þ u Q D karakterišu osobine i ponašanje pripadnika gastarbajterskih generacija. Tako S. P. iz Velikog Gradišta kaže da su prvu generaci M X nil þ skromni i radni ljudi koji su otišli u inostranstvo da bi zaradili i uštedeli, stoga je za njih materijalni aspekt glavni pokazatelj uspeha. "Zadovoljni su malim iako na ra þ nu u banci možda imaju i nekoliko stotina hiljada evra". Za drugu generaciju ka å H G D ne l K þ il su ovde završili osnovnu ško O X l þ kov ü X L nje, a po druži li se roditeljima krajem 80-ih i po þ k W 90-ih. Smatra da su oni pripadnici "neobrazovane i jako prepotentne generacije koja nikad ne ü H Q D ü Le b þ D i ži H", da je njima najviše stalo da pokažu svoje bogatstvo i da se razme ü X Q R Y cem. Za treneraciju, koja je ro ÿ H na u stranoj zemlji, kaže da su najrealniji: oni se nikada ne ü H Y U D ti- ti u Srbiju da žive, vole da do ÿ X de za R Y a raspust i da se lepo provedu, ali su svesni da je njihov život tamo. Njegov sugra ÿ D n N. M de O L nov V O iš þ nje uveren da su pripadnici prve generacije razmazili, štaviše "upropastili" svoju decu koja su ovde ostala zato što su im stalno slali novac a ništa od njih ni V X kad þ H zauzvrat – ni da završe škole ni da rade. Potcrtava da odnosi izme ÿ X v S i dru-

ge generacije nisu dobri ni zdravi zato što nisu živeli zajedno, deca nisu odrastala uz svoje roditelje i danas su stranci jedni drugi P D ko mi šje Q M H Vi P R Sm o X ljincu, gde su nam sagovornici potvrdili veliki generacijski jaz izme ÿ X sta D bajtera i njihove dece. Smatraju da bi mnogi gastarbajteri rado svoju decu, koju su svojevremno odveli, vratili u Srbiju ako bi mogli da im obezbede posao, ali da njihova deca nisu za to zainteresovana: "mla ÿ H generacije su realnije, ne prave više ku ü H de, R Y tamo žive i rade". Ali dodaju i ovo: "tamo deca završe navrat-nanos neke osnovne škole, niko nije stekao ni za srednju školu, gledaju da se što pre zaposle, tamo niko ne radi lep posao". Ko Q D o mišljenje ko M H V P R B o X X pu nja-W je ovu pomalo turobnu sliku: "Ako je ro ÿ H Q R Y de [u Austriji] od gastarbajtera, njemu su roditelji odmah nametnuli isti stil života. Nije imao prilike drugo da upozna. Niko od njih ne govori jezik kako treba, od ovih što su kao mali došli u inostranstvo. Ve ü na naše dece su automehani þ D voza þ L N D a, bravari, instalateri. Na ÿ X S R-sao, ali ostanu na tom nivou... Krene se u lošu školu, nemaju radne navike, suzi im se manevarski prostor i završe na nekom zana W X 9 H ü V D na d o D je L platu, j R di digne kredit, kupi auto, ide u klubove, diskoteke, kockarnice, roditelji ih teraju da se rano ožene, opet uzme kredit da napravi bogatu svadbu i onda krenu novi problemi..."

Na osnovu saznanja iz literature, ali i naših terenskih istraživanja, jasno je da najve ü L S e h R maju pripadnici druge generacije migranata. Oni predstavljaju pri O n o Ša-

renoliku skupinu, budu ü L G D pon uzrasta, u kome su došli za svojim roditeljima u inostranstvo, kretao od mla- ÿ H J ãNgRO asta do punoletstva. Nadalje, uzimaju ü L X obzir da su se tokom pet decenija privremenih radnih migracija u Evropi društveni i poli WkL ol nosi u zemljama porekla i prijema zna þ DoM menjali, ne može se smatrati da su okolnosti života dece migranata bile iste, recimo, tokom 70-ih ili na po þ kuVX XI veka kada je politika integracije stranih radnika zadobila nove i druga þ je L forme nego što je to bilo u prošlosti. Danas u ve ün L zemalja po þ L nje uklju þ vanje stranaca u lokalne oblike javnog života, podsti þ H VHdvaQoM WkL i društvena aktivnost u naseljima i pokrajinama, itd. Prem G D ü H P Š Migranti re ü L G D V Xnov WRdalje vi DeY re þ L go stvarna praksa, nedvojbeno je da su se po tom pitanju danas u Evropi mnoge stvari promenile na bolje.

Milena Davido Y L ü ja se N Bavila statusom i problemima druge generacije migranata, piše da je po mišljenju ve- ün L autora to "izgubljena generacija", "generacija bez identiteta" ili "generacija bez bu G Xosti", koja je proizvela i poseban tip "marginal Q H nost L" (Davido Y L ü 19, 101). Bitna odlika pripadnika druge generacije je da se oni nalaze na granicama dva vrednosna sistema i u me ÿ X- prostoru izme ÿ X G Y H re. N Xaj položaj na periferiji dva kulturna sistema dovodi do niza sukoba iz kojih najþ HüãH izlazi društvena dezintegracija ove skupine. "Izvor svih njihovih teško ü D O H ål m Xua þ Xm G.. Kako spojiti dva sveta u isto vreme – bio je najve ü L b S u druge generacije" (Ibid, 101). Otuda i psihološka nesigur-

nost i neusaglašenost zbog izloženosti dvema kulturama koju marginal Q D nost L] poživlja Y D N D R probl Q p. "Odse þ H od svojih korena, deca migranata primorana su da žive u tu ÿ H P tu V ÿ H ih lokalno stanovništvo doživljava kao inferiorne, pravdaju ü L h Q M L položaj u hijerarhiji društvene slojevitosti njihovim poreklom iz manje razvijenih zemalja" (Ibid, 62, 102). Druga generacija mahom reprodukuje na þ L Q otå L profesije svojih roditelja gastarbajtera, slabo govore maternji jezik ali mnogi od njih nisu najbolje nau þ L ni strani jezik zemlje u kojoj žive (*dvostruka poluje*] *ost)*, a veliki problem predstavlja i skroman nivo njihovog obrazova Q M D , E L G - ý D N L da završe neku školu ovu de F X k þ u H problemi nezaposlenosti i diskriminacije na tržištu radne snage (Ibid, 65). Teško je re ü L G D Q] L R Y D Ž da isključena mogu doživeti visok stepen integracije u zapadnoevropska društva. "Objektivni uslovi njihovog radnog, stambenog, društveno-poli W k Q þ kulturnog i, uopšte, svakodnevnog na þ n a života – opominju da su oni još uvek daleko od postignu ü D ke Q j H þ H - L Q tegracije" (Ibid, 14). Neki od mla ÿ L K gra P n a druge generacije nastoje kroz "strategije integracije" da umanje ose ü D M kri G n a V ije, pobegnu od stigmatizuju ü H J tu V W D "gostuju ü H J n a D G stoga bivaju obuzeti pokušajima da što više eliminišu znake svog et Q k þ porekla. Druga grupa, pak, kroz "strategije isklju þ H nja, kao reakciju na ose ü D M ova n j R i diskriminacije, nastoji da se što više približi svojim sunarodnicima s kojima se ose ü D n a k H G (Ibid, 137).

Alehandro Portes ukazuje na to da dugotrajni efekti imigracije u zemljama useljenja pre svega zavise upravo od stava i ponašanja druge generacije. On veruje da su iskustva današnje druge generacije bitno druga þja od iskustva dece ranijih evropskih gastarbajtera. Glavni uzrok tome vidi u "proliferaciji transnacionalnih aktivnosti prve generacije imigranata što komplikuje proces adaptacije njihove de F H ne þ L hod Y eizvesnim". Ovi i mnogi drugi problemi skrenuli su pažnju na X þka na pojavu otpora kod savremene druge generacije da se u potpunosti integrišu u društvo prijema, što neki autori vide kao "opasan signal", "tempiranu bombu", nazivaju ü L W ja X u S R segmentiranom asimilacijom" ili "disonantnom akulturacijom" (Portes 1997, 814-815; Davido Y L ü

Posebno zanimljivu pojavu me ÿ X nekim, doduše malobrojnim, evropskim migrantima druge generacije predstavljaju njihove *povratne migracije* (Klimt 2000, Wessendorf 2007, Christou 2008, Levitt 2009, King *et al.* 2010). Suzan Vesendorf ih je nazvala *korenske migracije* (Wessendorf 2007, 1088) da ozna þ L W cXI L p S ist povratnih kretanja dece ka zemljama gde se nalaze njihovi et Q L þ ki i kulturni koreni, a u kojima ona nikada nisu živela niti se u njima rodila. Ose ü D M ti H P R ostal J L p vezanosti za zemlju porekla svojih roditelja ova deca su razvila pretežno tokom boravka za vreme letnjih raspusta kada im se þ nilo da su te ze P O M H D zavi a j ž H E v G U mesta ve þ te zabave, zadovoljstva, radosti, sr G D þ i prijateljskih odnosa, neposredne komunikacije, nekontrolisanih avantura i istraživanja bez roditeljskog sputavanja ko-

je ose üjD u zemljama zapadne Evrope gde žive. Savremenu pojavu korenskih migracija autori vezuju za iskustvo transnacionalnih veza u koje su, zbog roditeljskih aktivnosti, ove osobe bile uklju þHQH u detinjstvu, povremeno pose üjX ü L mlj porekla, slušaju ü L sl QRQ pri þ H R G R-movini (*narativi pripadanja*) i konstantnu želju za povratkom svojih roditelja i ro ÿ ka (*poro G nep pri þ H R vrat* S R *ku* ã W Rznaþ DQ Djan deo jaspo U ogo ili imigrantskog identiteta. U kontekstu migracija i opšte mobilnosti, ovaj trend "povratka korenima" i održavanje emotivnih i nostal J nih veza sa zavi þ Djem ptovure þ L demRom pobijanju potrebe za ukorenjivanjem identiteta, pokazuju ü L G D je ljudima itekako stalo da svoj identitet izgrade oko neke central Q H W D þke, a to jeüaj L e G Q þ pripadnost (Wessendorf 2007, 1091). Istraživanja korenskih migracija razli þ it autora bazirala su se na životnim pri þ Da ovih novih "povratnih" migranata (Italijana, Grka, Kiprana, Portugalaca, Španaca), što je omogu ü Q R X Y Rþ Dkih zajed Q ki obrazaca u motivima, stavovima i preduzetim aktivnostima za selidbu i nastavak života u zemlji porekla. Uprkos tome što je ve ü na ovih "korenskih migranata" u odraslom dobu shvatila da su njihovi pozitivni utisci iz detinjstva o zemlji porekla bili preuveli þ D i tako ÿ H sta Q R J nih da su se ma W e zemlje njihovih roditelja u me ÿ X-vremenu promenile, da postoje stvari koje im se ne svi ÿ D ju i koje kritikuju, ipak je njihov zajed Q ki stav da se u zemljama porekla lakše, lepše i bezbednije živi i da u takvom okruženju žele da njihova deca odrastaju.

Da li su gastarbajteri transmigranti?

Devedesetih godina XX veka pojavila se u antropologiji i sociologiji migracija nova paradigma koja je ubrzo postala veoma popularna – transnacionalizam (v. npr. Glick Schiller *et al.* 1995; Portes 1997; Smith and Guarnizo 1998; Bauböck 2003; Guarnizo 2003; Guarnizo *et al*. 2003; Levitt and Glick Schiller 2004; Vertovec 2001, 2003, 2004; *Migration and Transnationalism: Opportunities and Challenges* 2010, i dr). Pod uticajem globalizacije, modernih informacionih tehnologija, razvijenih saobraćajnih veza i komunikacije, te opšte mobilnosti, istraživači migracija su zaključili da je došlo do promene u odnosu na ranije poznate oblike kontakata koje su migranti održavali sa zajednicama u zemljama porekla. Zapravo, kretanja mnogih imigracijskih zemalja danas asimilovati i napustiti ili oslabiti svoje veze s domovinom, obi jima, vrednostima i identitetima koji ih vezuju za zemlju porekla, pokazala su se pogrešna. Ne samo što se kod mnogih migranata, pogotovo prve generacije, to nije dogodilo, već je spoznaja da su veze s domovinom za ve inu ostale, postale su još intenzivnije, a usled olakšane mobilnosti, saobra aja i komunikacija postale su transnacionalne i prevazilaze društvene prekograni ne veze na više razli itih nivoa i na mnogo na ina, uslovilo je zaokret u posmatranju ponašanja migranata te dovelo do nove teorijske paradigme.

Transnacionalni proces je u antropologiji sagledan kao fenomen koji, zahvaljuju i brojnim radovima, na nov na in baca svetlo na pitanja identiteta i kulturne difuzije.

je da se dnevni život migranata odvija kroz višestruke i stalne kontakte preko internacionalnih granica, a da se njihovi identiteti konstruišu u odnosu na više od jedne nacije-države. Nadalje, na Xrpci su se suo þ0 L njeni þoln da pojam društva ili društvenog polja s jedne strane, i nacije-države s druge strane, ne moraju da se poklapaju, kako je to ranije bilo uobi þjeDno gledište (Levitt and Glick Schiller 2004, 1003). Moderni migranti, veruje se, postali su aktivno uklju þnHi u poslovne, ekonomske i poli WkL þorganizacije u zemlji useljenja, dok su istovremeno angažovani kroz poro G uHþ društvene i institucionalne mreže, transakcije nov þnDh, kulturnih, vrednosnih i moralnih "doznaka" ka ma WnLnþ zajednicama, poli WkL þngažman i druge aktivnosti u zemljama porekla (Glick Shiller *et al*. 1995, 48-49). Simultanost življenja migranata koja obuhvata dnevne aktivnosti, rutine i institucije locirane u obe zemlje, a koje se ne moraju me ÿ sXobno isklju þva W L Y H ü V H mogu istovremeno podržavati i me ÿ Xsobno ja þtD, navelo je Pegi Levit i Ninu Glik Šiler da predlože pristup prou þ D-vanju migracija koji bi pravio razliku izme ÿ Xna þna bivstvovanja" ("ways of being") i "na þna pripadanja" ("ways of belonging"). Na þnL bivstvovanja bi obuhvatali razli þteL društvene aktivnosti i prakse u koje su migranti uklju þnHi u obe zemlje a da to ne uti þ H QHDvoQHVatanje identiteta. S druge strane, na þnL pripadanja bi podrazumevali one pojedince koji su svesni svog angažovanja u transnacionalnim društvenim poljima i aktivnostima i svesno ih prihvataju kao deo svog novoizgra ÿ nHog identiteta (Levitt and Glick Schiller 2004, 1010-1011).

Stiven Vertovec, jedan od najuticajnijih zagovornika transnacionalne paradigme, veruje da je došlo do značajne promene na polju na koji se shvataju savremene međunarodne migracije. Vertovec ukazuje na promenu identiteta modernih migranata, na njihovu sposobnost da vode dvostruke živote, budu bilingvalni, lako održavaju dva doma i lako se kreću između njih, kao i na nastanjivanje novih transnacionalnih zajednica koje žive skoro istovremeno "i ovde i tamo" (Vertovec 2001, 574).[8]

Neke od najvažnijih studija usredsredile su se na protok različitih resursa u pravcu sever-jug, koji su stizali sa migrantima u zemlje porekla. Posebno su novčana sredstva bila ta koja su privukla pažnju nacionalnih i internacionalnih vlada i nevladinih organizacija budući da su grantske doznake bile glavni merljiv pokazatelj veza migranata sa domovinom (Guarnizo 2003, 666). Luis Eduardo Guarnico je uveren da transnacionalne aktivnosti migranata imaju značajan uticaj i transformišu ne samo razvoj lokalnih zajednica u zemljama porekla, ali tako i na makroekonomske procese uključujući i međunarodne finansijske aranžmane, trgovinu, proizvodnju i uopšte kulturnu potrošnju. Stoga, Guarnico zaključuje da se *transnacionalno življenje* odnosi na širok spektar društvenih, kul-

[8] Ipak, valja primetiti da je većina konkretnih antropoloških analiza transmigracija i transnacionalnosti bila usmerena na imigrantsku situaciju u Sjedinjenim Američkim Državama i migrante različitog profila iz Azije, Srednje i Latinske Amerike (v. npr. Guarnizo *et al*. 2003, 1213 u napomeni 2).

turnih, poli WLkLh ekonomskih prekogra Q Lnih veza koje se pojavljuju, spontano ili smišljeno, na osnovu ponašanja migranata koji nastoje da uti þ X Q cDalnV ri lje i poslove u zemljama porekla, stvaraju društvena polja koja premoš- ü jX geografske, poli WLke društvene granice postaju ü L Q D taj na þ L *transnacionalni migranti* (Ibid, 667).

Ve ü ina autora smatra da se transnacionalizam javlja upravo kod migranata prve generacije, dok se i dalje vodi debata o tome koliko se ta praksa odnosi i na njihovu decu, tzv. drugu generaciju migranata koji se sami, ve ü i- L nom, ne angažuju u transnacionalnim aktivnostima ali odrastaju u "transnacionalnim društvenim poljima" kroz poro G Lne veze, tradiciju, verske institucije, povremene posete domovini, itd (v. Portes 1997; Wessendorf 2007; Levitt 2009).

Koliko se ovaj koncept odnosi na naše gastarbajtere?

Prou þ Dju ü L vaKsLke gastarbajtere u Minhenu, Jasna ý Dpo Žme J D þ hvatMa Hnovu antropološku paradigmu transnacionalnosti, posmatraju ü L M H -N U R] E L lokalne na þ ne življenja podeljenih porodica i njihove stalne kontakte. Ipak, imala je i zna þ DuMezervu prema pojmovima nacionalnosti koji su ušli u upotrebu kroz paradigmu, pa je odabrala da koristi izraze "transmigracija" i "transloklani život" da bi opisala procese povezivanja dva lokaliteta smeštena u dve nacije-države, i stalnu "me ÿ Xdr žavnu translokalnost" što odlikuje, kako ona kaže, "specifi þ D Qþ LQQ otaå prve generacije hrvatskih radnih migranata" ý pDo Žme J D þ Ja V Q Dpo ýŽDme J D þ V H poziva i na ne N D V O Lrašnja istraživanja stranih rad-

nika drugih nacionalnosti u Evropi, u kojima su oni tako- ÿ H t Wr U H kao "transmigranti" s obzirom na to da nisu napusti O L st þ kontakte sa svojom domovinom uprkos višedecenijskom životu u inostran V W Y þ o Žý H D J D þ 34-35).

Ipak, ja sam pri O n o þ rezervisana prema širokoj upotrebi transnacionalne paradigme kada su gastarbajteri u pitanju. To što gastarbajteri prve generacije održavaju na razli þ t L na þ Q H sp H Y redovne veze s domovinom i šalju nov þ n D po P R ü rodi H ama i ro ÿ D ma, a budu ü L G D W D praksa uistinu podrazumeva prelaženje državnih granica i koriš ü Hnje vremenih saobra ü D M komunikacijskih veza, ne zna þ L G D V X veza R Q a gastarbajtera E D u ekonomskim, a posebno ne poli W k n þ i drugim institucionalnim aktivnostima u domovini, dok je s druge strane jasno da mnogi od njih i dalje žive na društvenim marginama u zemljama prijema. Pogotovo se to odnosi na život srpskih gastarbajtera optere ü Hnih ekonomskim, poli W k n þ i ideološkim problemima ma W H L þ emlje tokom protekle dve decenije. Mogu ü H M H G sa D M H ni W H þ D Q Q jeka postao danas uobi þ D je pojava me ÿ X kom H migrantima iz zemalja koje su ušle u sastav Evropske unije, ali nisam uverena da se ta paradigma može bez rezerve i preispitivanja primeniti i na naše gastarbajtere. Zapravo, smatram da su odavno poznate oblike življenja evropskih gastarbajtera Ja V Q D ý D po J Ž D þ e L ri D X W R se poziva naprosto preveli u termine pomodne paradigme. Koriš ü Hnje pri ksa "trans" ne ü H re š D] marginalnost i liminalnost njihove

stvarne životne pozicije. Potvrdu za svoj stav našla sam i kod drugih autora.

Ne P Dkþ istori þ D U 8 Obauer% istiXÞQ gu tradiciju migracija na Balka Q X Smu Lje þeHki broj migranata zadržavao bliske veze s domovinom, "stvaraja ü L Gveu X ã polje aktivnosti koje su prelazile državne granice", pa u tom smislu zaklju þjX da, iako je transnacionalizam kao pojava otkri ü H Gveni X ã nauka tek po þ kom W 90-ih godina XX veka, "iskustvo transnacionalizma nije novo emigrantima sa Balkana". Ipak, Brunbauer skre ü H S Džnju na to da mnogi migranti ne prate taj obrazac, te da transnacionalizam nije "prirodno" ponašanje migrana W D Y H ü kvDomonje, stoga se mora empirijski potvrditi kroz konkretna istraživanja (Brunnbauer 2012, 14-15).

Da bi trebalo biti oprezan u koriš ü Hnju pojmova proizašlih iz transnacionalne paradigme, ukazivali su mnogi njeni zastupnici. Popularnost paradigme i preširoka upotreba rezultirali su, po mišljenju Guarnica i saradnika, teorijskom dvosmislenoš ü X L li WDkonfuzijom, a kod mnogih na Xnþka i stanovitom skepsom. Problem sa definicijom "transmigranata" i "transnacionalnih polja" jeste taj što eksplicitno ne ozna þ Dva ko jeste a ko nije transmigrant. Stoga su Guarnico i saradnici istakli, smatram opravdano, da puki akt slanja doznaka i drugih oblika ekonomske, moralne i emotivne pomo ü L Lrške S porodicama u domovini, kao i povremeni dolasci ku ü L ji N H Lnþ uklju þjX prelaženje državnih granica, ne kvalifikuju nekoga automatski kao

transmigranta, budu ü L G D Vgrant Vodu vek langažovali u takvim aktivnostima (Guarnizo *et al.* 2003, 1212).

Upozoravaju ü L Q D nost savremenih autora da preterano koriste pojmove proistekle iz transnacionalne paradigme i zalažu ü L V H iv nje ve banalizacije, Guarnico i saradnici su istakli koga oni smatraju transmigrantima: to je novoiznikla klasa imigranata, ekonomskih preduzetnika, poli W ki aktivista i pripadnika "jet seta" koji vode prekogra Q ne aktivnosti na *regularnoj osnovi* svojih poslova i na ma života, uklju ju ü L W novne njihovih porodica i doma ü stava koji prebivaju u više od jedne države, stalno održavaju me ÿ sobne kontakte putuju ü L vnog Mo ka teta na drugi da bi obezbedili ekonomsku, socijalnu i emotivnu podršku svo M L P nopi a (Guarnizo *et al.* 2003, 1213, kurziv samih autora).

ý ni se da u ovakvoj definiciji našim kla V nim gastarbajterima prve generacije, ipak, nema mesta bez obzira na pri Y nost tuma nja njihovog stila života uz po P R ü ve Q R i popularne paradigme.

III

BITI GASTARBAJTER

Retorika iskustva i konceptualizacija kulturnog identiteta

Gastarbajter je stanje svesti, na þLQ*ota*åL
Darko Markov

Kada smo pitali našeg sagovornika iz Be þD k'DM*ar*-kova, ko je gastarbajter, odgovorio nam je: "Svi mi ovde radimo, svi 'arbajtujemo', ali gastarbajter je 'u glavi', to je stanje svesti i na þLQyo åVLD 7 Rekkoji radiR od 7 do 18, gradi ku üX X VYRPkomVHbur,jet kombijem ku üL kad do ÿH Xoi MV kRjeda ostavi neku uspomenu na sebe, tamo je raspojasan, a ovde je manji od miša. Gastarbajter je onaj koji jednom godišnje ode na godišnji odmor i onGD mesveda kritikuje. Živi mu þHQ ži þot".

Konceptualizacija pojma "gastarbajter"

Tokom 60-ih i 70-ih godina XX veka u domaüLP RNYL rima formirana je osnova za *kognitivnu konceptualizaciju pojma gastarbajter* koja po þva na sledeüLP sSuHd:

a) ekonomskim : siromaštvo, nezaposlenost, "privatno zapošljavanje" u inostranstvu kao suprotnost zapošljavanju u društvenom i državnom sektoru u SFRJ;

b) društvenim: nekvalifikovanost, nisko obrazovanje;

c) ideološkim: kapitalizam kao suprotnost komunizmu/socijalizmu, komuni V Wa Lib doktrinacija naspram sumnji þ hj a za podložnost "neprijateljskim" uticajima poli Wk L þ migracije;

d) temporalnim: privremenost;

e) teritorijalnim: inostranstvo.

Vremenom, koncept *gastarbajter* je u javnom govoru i percepciji "nas drugih" dobio nove kognitivne i evaluativne dimenzije. Predrag Marko Y L ü tv a Pa D je imidž gastarbajtera u medijima, na filmu i u literatu U L n R E i þ oniža vaju ü L L G starbajter Y X i J D potcenjivani u svim oblastima javnog života (Marko Y L ü O gastarbajterima kao velikim, neracionalnim potroša þ n a i "poklonici P D N L þ kulture više puta su, tokom nekoliko decenija, pisali autori publici V W Li þ a X r þ h tekstova, izveštavali razli þ t L mediji kroz þ O k Đ u Q novinama, dokumentarne i igrane filmove i TV serije. Me ÿ X k W D predstavama, naj þ H ã ü H le v n x E L koje su se odnosile na stil ponašanja gastarbajtera kao skorojevi ü D *nouveaux riches* (novih bogataša) koje su ispoljavali tokom povremenih boravaka u domovini: njihov zaštitini znak postao je preglasan turbofolk, beli Mercedes ili Golf, Diesel garderoba, gipsani kipovi životinja na kapijama ku ü D L W G iel 2007). Takvo ponašanje izazivalo je podsmešljive i prezrive komentare sunarodnika: "*razba-*

cuju se s parama", "*dokazuju se*", "*ima mnogo pokazivanja i nadmetanja*", na šta su gastarbajteri odgovarali – "*isterao sam svoje*", "*dao sam sebi oduška*", što je podrazumevalo njihovu nameru da težak rad i mnoga odricanja tokom života u inostranstvu kompenzuju raskalašnim i rasipničkim ponašanjem u domovini.

Efekti takve percepcije gastarbajtera, odnosno, njihovih vrednosti i ponašanja uticali su vremenom na formiranje dodatnih elemenata konceptualizacije na osnovu:

a) <u>njihovog životnog stila</u>: nekritičko kopiranje stranih kulturnih uticaja, vulgarna ponašanja, govor koji se "se ne može razumeti";

b) <u>oblika potrošnje:</u> prekomerna u zemlji matici, skromna u zemlji imigracije;

c) <u>materijalno-simbolnog ispoljavanja statusa:</u> nadmetanje u pokazivanju statusa kroz ogromne kuće, preterane arhitekture i dekoracije, glamurozne svadbe i krštenja, preplaćivanje zadovoljstava, muzike, provoda u kafanama i sl.

Ovakva konceptualizacija gastarbajtera daje nam za pravo da govorimo o njihovom posebnom *kulturnom identitetu* koji određuje njihov radni i boravišni status, životni stil i vrednosti koje poseduju i iskazuju na materijalni i nematerijalni način.

Prethodno izdvojene kognitivne i vrednosne dimenzije, koje konstruišu pojam gastarbajtera, dele i sami gastarbajteri i njihovi sunarodnici, međutim vrednosni predznak može se razlikovati u odnosu na osobu koja vrši konceptualizaciju i valorizaciju pojma, ali i kulture u kojoj se ona

formira. To znaþL GD VHbajtRrinDstugaþjL razmišlja u zemlji matici u odnosu na percepciju njihovih sugraÿnDa u zemljama imigracije. S druge strane, procena i valorizacija njihovog statusa i životnog stila nije ista kada je gastarbajteri iskazuju o sebi ili kada je o njima izražavaju drugi (Antonije YLü D 1015). Kulturni identiW HWni, Qtoga, þkako kaže Bojan ŽiNLümoVnDo što ljudi raGH YHþinLa kQjDmisle o onome šta rade. Kada identifikuju sebe kao pripadnike neke grupe, ljudi zapravo svedoþHRmišljanjSa sveta u kojem žive i njihovog mesta u njeP X @bdb„ D

Stoga, ako se uzme u obzir konstatacija Bojana Žiki üD da je "identitet odnosna kategorija koja se formira kroz *spoznaju drugog* ali služi tome da *opiše sebe*", da je "kulturna identifikacija uvek poredbena, pošto manifestacija kulturnog sopstva nije simboOkoþizražavanje isključivo onoga *što smo mi* YHüereLncaLnHono što smatramo da *nisu drugi*. @bdb„ trDi smoVdaRDza *kulturni identitet gastarbajtera* najvažnije razumeti:

a) na kojim osnovama se konceptualizuje identitet "biti gastarbajter",

EL ji perspektive se vrši ta konceptualizacija,

c) koji parametri utiþXQDiranjeLdentiteta "gastarbajter",

d) na koje naþne se taj identitet prezentuje.

Konceptualni okvir kojim gastarbajteri promišljaju sebe i svoje okruženje predstavljaju njihove narativizacije životnog iskustva, odnosno Onepriþi *kazivanja o životu*.

One sadrži neke najvažnije elemente njihove samoidentifikacije i samoprezentacije, što je tema koja je malo ili nimalo obra ÿ vana u doma ü R M ici, Q D R kojoj je, pak, poklonjena pažnja u toku ovog istraživanja (v. Antonije Y L P L - þ L nje *et al*. 2011).

U ovom momentu mene zanima da ustano Y L P L - þ L nje nice doga ÿ aja u životima gastarbajtera, ali i projekcije kolektivnih kulturnih vrednosti koje su obojile i odredile njihovo iskustvo i uticale na njihov kulturni identitet, te da ustanovim narativne i kognitivne obrasce koji se pomaljaju iz njiho Y L K nih Q L þ D J D W R H R Y ispitana *konceptualna kognitivna šema* ko M X ni skup iskaza i predstava koje gastarbajteri imaju o sebi i ko M L to, prema R þ L ju korpus njihovih *deljenih iskustava*, bez obzira u kojoj zemlji ostvaruju svoj gastarbajterski status. Narativni model koji prepoznajemo u osnovi gastarbajterskih kazivanja po þ iva na veo P D Y L Q iskustvima i rezonovanju kazivaþ D R me R šQ R m se i kako dogodi O R mu je H ž L kakva V X L R kivanja, a što ih odre ÿ Xje kao pripadnike posebnog kulturnog identiteta.

Reto U L þ ko ustvo i kognitivna kultur na šema

Kognitvna šema predstavlja skup bli V N L K L zmaH ü V S R pojmova i prošlih iskustava u razli þ tim okolnostima, koja su organizovana i povezana u odgovaraju ü H nje O R je koje se koristi kao vo G L þ za X atis R situacijama. Kako se, tokom života, sve više suo þ ava R V D nim V sa L þ ja i kako

sve više govorimo i razmenjujemo informacije s tim povezane, kulturne šeme postaju sve organizovanije, apstraktnije i kompaktnije. Drugim rečima, ljudi razvijaju šeme kroz svoje direktno iskustvo ali i kroz razgovor i pričanje priča. Šeme duboko dotiču, organizuju i vode nam da strukturišemo svoje utiske. One utiču na to kako posmatramo, zapažamo i interpretiramo informacije koje stičemo tokom života u različitim prilikama (Strauss and Quinn 1997, 48-49; Nishida 1999, 754-756). "Ljudi osmišljavaju svoje ponašanje koristeći kulturne modele. Ti modeli, sastavni deo kom života, komuniciraju jezikom koji omogućava akumuliranje znanja u okviru grupe i tokom generacija", smatra Žižek (2012a, 27). Stoga me ovde zanimaju kognitivni modeli kao posledica delje nih pojedinačnih iskustva i znanja gastarbajtera. Ti modeli i šeme predstavljaju gradivne elemente njihovog kulturnog identiteta, delom onako kako ga oni neposredno opažaju i osmišljavaju, a delom kroz proces apstrahovanja stečenog znanja i iskustva.

U retoričkoj teoriji Keneta Berka,[1] osnovna analitička jedinica je definisana kao *verbalna paralela iskustvenom obrascu*. Iskustveni obrazac nije empirijska deskripcija onoga što je osoba neposredno iskusila, već je or

[1] Kod Aristotela retorika je bila *umeće govorenja*, što nalazimo i u teoriji Keneta Berka (Kenneth Burke 1897-1993), jednog od vodećih književnih teoretičara i filozofa XX veka, koji u svojoj "novoj" retorici uvodi pojam *identifikacije* kao dopunu "starog" koje je bilo polazna osnova "stare" retorike (Foss *et al.* 1991).

zovala svoje iskustvo. U pitanju je retorika iskustva u smislu odabira, te mentalnog i verbalnog oblikovanja empirijskih elemenata – onoga što se dogodilo u "stvarnom" životu – zbog þ Hgaostaje *reto* U L þ*iskustvo*. Reto Ulki þnva ü H sQ-bol kod Berka ima funkciju da "obezbedi jednostavnost i red u ne þ Hmsloženom i nejasnom. Obezbe ÿ Xje terminologiju za misli, akcije, emocije, stavove, kodifikuju ü ol obrazac iskustva. Šematizacija se odvija kroz idealizaciju, predstavljanjem na konzistentan na þ LneQe situacije koja je, onako kako se dogodila u stvarnom životu, manje efikasno koordinisana" (Burke 1931, 154). Drugim re þmla, kroz reto Ulku þidealizaciju" eliminišu se irelevantne stvari, a iskustvo sumblimira u verbalnom iskazu[2]. Retorika se ostvaruje kroz inter i intrapersonalnu komunikaciju, a cilj joj je da imenuje/definiše situacije i obezbedi strategiju za rešavanje i prevazilaženje problema, uklju þjX ü L X WoURkeþ pro-cesu i kaziva þ D i slušaoca. Reto Ulki þpristup Keneta Berka isti þ H] Q D þ D M ube ÿvlanja kao sredstva (samo)identifikacije i važne alatke u procesu socijalizacije (Burke 1969; Watson 1973, 250),[3] V Go Lkþognitivistima ko M L V X važnosp Ireto Ulkog ube-ÿvlanja u konstrukciji kulturnih šema (Strauss and Quinn

[2] Na osnovu ovog Berkovog stave može se zaklju þti L da je njegov pristup pitanju – kako pamtimo – konstrukcioni V W L Na-ime, konstrukcionisti smatraju "da je funkcija se ü anja da ignoriše irelevantne deta O M H va sustu Du" þ(X@ b d 20,12b, 37).

[3] "Gde god ima ube ÿvlanja, tu je retorika. I gde god ima 'zna þ Hnja', tu je 'ube ÿvlanje'", jed Q D M H Rh Gle Nn Gi M X þ retorici Keneta Berka (Burke 1969, 172).

1997, 176). Berk je "identifikaciju" definisao kao "sposobnost da neku osobu ube ÿ Xjeno samo ukoliko možemo da govorimo njen jezik", a kasnije i kao "prevo ÿ Hje ne þjih želja u terminima sagovornikovog mišljenja" (Burke 1969, 55, 57). Vrati ü Hmo se na ovu Berkovu misao kada budemo razmatrali je] Lkþ kompetentnost gastarbajtera.

Ukoliko, dakle, po ÿ Hmo od toga da reto U Li þkazi predstavljaju proces upotrebe jezika da bi se organizovalo ne þ-L je iskustvo i prenelo drugima, onda narativi gastarbajtera predstavljaju upravo ta N D Y þvo Q J Rji sublimira njihova iskustva u odgovaraju ü H ze Ü iskaze, pomo ü X N Rjih kazi Y D þ stiz Z R samorazumevanje i ujedno tuma þ L V Hbe drugima. U retori F L ni D k þivanja nara W R U no R i E aj-þ þ H ã ü H ti Q H S l D ed doga ÿ D M D Y h r ü o m e ka koja smatra da bitno odre ÿ Xju njegovo životno iskustvo, a koje povezuje unutrašnja koherentnost i logika kauzalnih odnosa. Možemo ih shvatiti i kao "prototip ili idealnu sekvencu ograni þ H Q K ve Z ani S R oga ÿ J" (Strauss and Quinn 1997, 164) ko M L ne þ strukturu idealtipskog usmenog svedo þ Hja i ujedno kognitivne šeme gastarbajtera.

Konstrukcija kulturnog identiteta gastarbajte U D X O L þ pomo Da pri

Iskustvo imigracije, zajed Q ko þ svim gastarbajterima, u suštini je duboko remeti O D þ iskustvo koje pomera granice poznatog sveta i do tada bliskog kulturnog okruženja, do-

vode ü L divid Qu u situaciju kros-kulturne adaptacije, suo- þ Dva sa novim vrednostima i motivacionim faktorima, samim tim i potrebom za samoodre ÿ hem bi O R N U R-] R þ Xva nje starog i/ili stvaranje i prihvatanje novog kulturnog identiteta. Kompleksan proces kros-kulturnog prilago ÿ Dva prolaze razli þ te L kategorije ljudi koje je Nišida (Nishida 1999, v. i Ward 2010) nazvao "pridošlicama" (imigranti, izbeglice, diplomatsko osoblje, poslovni judi, studenti na studijama u inostranstvu i dr.), a me ÿ X je N spadaju i gastarbajteri. Ono što im je zajed Q k o þ jeste da prolaze proces transformacije svoje dotadašnje kulturne šeme, usvajaju ü L novu, adekvatnu stranoj kulturi u kojoj borave, postepeno pove ü Dva ü L vo Q v kojih komunikativnih sposobnosti i broj primljenih navika, vrednosti i "pogleda na svet" ti S l i þ za kulturu zemlje doma ü n a (v. Nishida 1999, Kim 1977).

Kada su gastarbajteri u pitanju, možemo govoriti o postojanju, prak W i c , þ *ve paralelne kulturne šeme* – jedne za "doma ü "X upotrebu, i druge za potrebe snalaženja u zemlji imigracije. Ukrštanje ovih kulturnih šema formira speci I L i þ kulturni identitet gastarbajtera. Analiza koja sledi razmotri ü H e to U k e þ skaze gastarbajtera unutar kognitivnih pod-šema koje Nišida izdvaja kao primarne u generisanju ljudskog ponašanja u društvenim interakcijama (Nishida 1999, 757-759).

"Šema sopstva": *Stranac ovde, stranac tamo*

"Self-šema" ili šema sopstva predstavlja " þ v R e kovo znanje o samome sebi, kognitivnu generalizaciju o sopstvu

koja je proizašla iz prošlih iskustava i koja organizuje proces povezivanja informacija koje se nalaze u ne þjeLm socijalnom iskustvu" (Markus 1977, 64). Na taj na þ L Qma ã H sopstva þnL deo koncepta koji je suštinski važan za identifikaciju i samoodre ÿ kQ M H nQmD Q Lnþ om planu, što u našem slu þ D M nX skþ L znanja i iskustva koja zajed Q R -X þ H stvuju u poimanju toga šta zna þ 'L biti gastarbajter".

Osnovni iskustveni obrazac gastarbajtera predstavlja *liminalnost* ili *kulturna i socijalno-teritorijalna bipolarnost* koju karakteriše intiman ose ü D M pQ da nja S Ue ma sredinama – zemlji matici i zemlji useljenja. Ono što dodaje afektivni naboj toj liminalnosti u slu þ jD gastarbajtera prve generacije jeste to što se oni smatraju *privremenim imigrantima*. Osnovni uslov njihovog davnog odlaska u inostranstvo bio je "privremeni rad", me ÿ tX m, taj "oro þ H hi boravak se za ve ü nu njih protegao na decenije, odre ÿ Xjü L njihov status kao *trajnu privremenost* koja uti þ H Q bD k G X ose ü D M le þ os u obe sredine: od doma ü H lje su N R potekli, otu ÿ L su se, a u stranoj se nisu dovoljno akulturisali da bi se komotno i ležerno ose ü l D kao korisnici i/ili pripadnici nove kulture. Formulisanje svesne namere da ü H V nog M a G vratiti i da nisu otišli zauvek dopunjuje ose ü D M stalQ H i neukorenjenosti u stranoj sredini.

Njihov bilokalni boravišni status "i tamo i ovde" odslikava dodatno tu liminalnu poziciju koja za njih predstavlja za þ D n krug: "*tamo sam gastarbajter, ovde sam gastarbajter*","*ose ü D ã V H cem V tamo, D Q ancem ovde*", *"tamo kad odem – ja sam Srpkinja, ovde kad do ÿ H P došla Šve ÿ D kQ* , *"zvali su me s prezrenjem Švajcarac" –*

ti S L þ su iskazi koje oni ponavljaju definišu ü L be V k a kao nevoljna lutaju ü D ü E D L m e L] Y X ul N ura, naroda i zemalja. Ujedno, ovi iskazi odražavaju i stav njihovih sunarodnika prema fenomenu "gastarbajter" kao otu ÿ i H om od doma ü H sredine: jedan kazi Y D þ Q L u b k omentariše kako gastarbajteri vole da kažu *"kod nas u Be* þ 'X a zapravo je "tamo manji od makovnog zrna, a pravi se kao da je neko tamo".

Na osnovu brojnih iskaza ili priloga u medijima o ponašanju gastarbajtera kada do ÿ X N X ü l b P s R re ü L G D su mnogi od njih nastojali da sebe razmetljivo prikažu u boljem i zna þ D i M svetlu u odnosu na svoju realnu poziciju, što je kod sunarodnika povremeno izazivalo podsmeh i pre] L U m e D G d a j e i L da su mnogi gastarbajteri takav stav doživljavali kao nepravdu i uvredu. Vladimir Ivano Y L ü i r a F l d nu takvu izjavu gastarbajtera na osnovu tek V W D s u] s a þ P *olitika* iz 1971. godine: "Volim da idem ku ü L Ali ima tamo kod ku ü H d k M i X me vre ÿ j u. Na ulici me sa þ H ka kada se vratim sa posprdnim pitanjem – gde si, Švabo?" (Ivano Y L ü nad P o 1 H po Y L ü o X oj V m z i *Svijet u sjeni* navodi istovetno iskustvo jednog hrvatskog gastarbajtera u Švajcarskoj: "Kad si dolje neki te gledaju krivo što si vani, ovdje te neki gledaju krivo što nisi njihov, to je žalost emigranta" (Popo Y L ü 2008, 122). Naša sagovornica iz sela Vasilj, koja je s mužem radila u Ne P D k þ a potom se vratili u Srbiju, kaže da su se, zbog toga što su proveli odre ÿ i H o vreme na radu u inostranstvu, odaljili od svojih prijatelja, komšija i meštana. Žena pri þ D N D ko su još] i k o m v e k govorile: "'blago vama, vi ste krasne pare zaradili, vama je fino', a niko

ne zna poteško ü H*Da su ti preko granicu kad pro* ÿ H ã P D *bolje da ideš pred pištolj nego da ideš u tu* ÿ X *m*]*l*H*a".*

Liminalnost i ambivalentnost koje prate status gastarbajtera izazivaju kod mnogih ose ü D M ÿ H R W X emocionalnog gubitka zbog pripadanja dvema svetovi P D j e þ k u lturne horizonte ne mogu lako da pomire, dok kod sunarodnika u domovini izazivaju istovremeno ose ü D M ist] D podsmeha.

Bez obzira na to da li su uzeli državljanstvo zemlje u kojoj rade, gastarbajteri su samo stanovnici i korisnici izvesnih privilegija koje idu uz državljanstvo, ali ostaju na marginama s ose ü n D e m i sveš ü X R go s i. U *"mi smo stranci ta* P R þ D N *lijes državljanstvo", "ti si tu* ÿ - L *na, ti si auslender", "ti nikad nisi Šved, zovu nas crnoglavcima".* S druge strane, mnogi koji nisu uzeli strano državljanstvo to ni V X n i þ L zbog ose ü n D a patriotizma i privrženosti svojoj domovini, kraju i narodu, bilo iz straha da ü H m e W definitivno izgubiti "svoj" identitet koji se tuma þ L zapravo, kao et Q k i: þ "*Raseci me ovako da budem pola Nemac pola Srbin, il' sam jedno il' sam drugo, ne možeš da budeš i jedno i drugo*"; "*Nikad nisam razmišljao da uzmem državljanstvo. Stalno sam bio privržen mom kraju".* Jedna ispitanica kaže da je njen muž, na pomen državljanstva, uvek isto odgovarao: "*Bože sa þ v X j, ja sam tu ro* ÿ H Q L *moja zemlju. Ne* ü X M H U *de u* - P M D R Y ÿ *n a*". Jedan drugi kazi Y D þ R i E a š W R d N k o H u se rodila u Ne P D k þ j, nije uzeo državljanstvo: "*Ako bi uzeli državljanstvo, i ako bi pošla tamo u školu, izgubio bi je. Zbog toga sam se vratio. Lako bi je izgubio, gled'o sam mnogo takvih slu þ j e v a. Dete koje se tamo rodi, koje po* ÿ H

tamo u školu, to više ne dolazi u Srbiju. Ostaje tamo. A ja to nisam nikako mog'o. Ja sam nekako patriota po duši".

"Biti gastarbajter" je, dakle, stepenovani sociokulturni identitet, odnosno identitet koji se formira iz pripadnosti određenom sociokulturnom kontekstu koji u njihovom slučaju predstavlja odlazak na "privremeni" rad u inostranstvo, a ne trajnu emigraciju. Međutim, glavna opozicija tog statusa "privremeno : trajno", rešava se najčešće kroz existencijalnog identiteta koji ih obeležava čak i kada prestanu da budu gastarbajteri u doslovnom smislu te reči.[4] Ljudi generalno smatraju da se doživljava skoro kao "prirodan".[5] Jedan kazivač to ovako komentariše: "*Ja sam bio gastarbajter, morao sam da se smatram, kako da ne. Premda se to jedno vreme zaboravi, pa i ne izgleda tako... Prirodno je kada se uživi kad prođe*".

Drugi važan aspekt gastarbajterskog identiteta koji izgrađuje u "svetu-domu" jeste njihova percepcija prome-

[4] Iskustvo na terenu potvrđuje da "biti gastarbajter" jeste odrednica koja se ne gubi. Naime, kada u nekom selu, na primer, pitate ljude ko jeste ili je bio gastarbajter, nepogrešivo će vam ukazati na njih makar da su se oni iz svog gastarbajterskog stranstvovanja vratili pre više decenija. Za svoje sunarodnike oni naprosto ostaju – gastarbajteri.

[5] "Prirodnim" identitetom Bojan Žikić označava one identitete koje ispitanici smatra[ju] "svojim", neupitne, nepromenljive i nezavisne u odnosu na osobu koja se izjašnjava, konceptualizuju ih kao "kvalitete" koji[h] vide kao neotuđive delove svog bića, koji[h] "oduvek" ima[ju] i koji[h] "uvek" će imati, nezavisno od razlika koje[h] konstrukata. U "prirodne" identitete mogu se ubrajaju etnicitet, vera, pol (Žikić 2001b, 16 i dalje).

ne nekih osobina, navika i vidova ponašanja pod uticajem boravka u inostranstvu. Neki misle da se nisu promenili, da su isti kao što su bili, dok ve ćina ispitanika smatra da se promenila. Zapravo, konkretizuju to kao promenu svog na ina razmišljanja i pogleda na svet. Verbalizacija iskustva jednog našeg gastarbajtera u Austriji ilustruje taj stav: "*Išao sam na specijalizaciju dobrog ponašanja*". Oni sebe, dakle, doživljavaju kao promenjene, ne u smislu "prirodnog" identiteta koji shvataju kao et QLNL YHü -NUR] SUR menu kulturnog identiteta koja se, po njihovom mišljenju, protegla i van uloge gastarbajtera i postala skoro "neotu ivi" deo njihove OnRsobi. Pozitivna valorizacija te promene nesumnji YR nio deo njihove samosvesti. Ipak, nove navike i kulturne stavove nisu ni lako ni brzo sticali, ali jednom usvojene postajale su gradivni element njihovog identiteta.

"Še PH nosti" *Drugo je Evropa, drugo smo mi*

"Še PH nosti" sadrže znanje o razli itim tipovima ljudi i njihovim karakteristikama i osobnim crtama. U slu aju gastarbajtera radi se o poznavanju, ili bolje re eno vi enju osobina svojih sunarodnika, kao i sugra ana u zemljama imigracije, a koje se uglavnom svode na uopštene i stereotipne formulacije i na upore ivanje "nas" i "njih" po dvema osnovama: "mi-Srbi" : "oni-Evropljani", i "mi-gastarbajteri" : "oni-drugi sunarodnici".

Vladimir Ivanović stalno je vremenom došlo do sve veće ekonomskog i materijalnog raslojavanja između gastarbajtera i njihovih sunarodnika koji su ostali u rodnom mestu (Ivanović redovno ističe sve jasnije su se pokazivale razlike u stavovima i navikama prema nekim aspektima ponašanja poput rada, disciplinisto većoj gostoljubivosti, itd.

Gastarbajteri izuzetno negativno vrednuju loše radne navike, lenjost, nedisciplinu, nepostojanje reda, nepridržavanje rokova i date reči, nemarnost i nespremnost na promene svojih sunarodnika. Svi naši kazivači glasno su u kritici loših oblika ponašanja, kao i sistemskih nepravilnosti u Srbiji koje jasni mogu postati nakon boravka u inostranstvu gde postoji veća materijalna stabilnost, urednost, poslovnost, kako sami kažu –"civilizovan život" na koji se brzo naviknu. Gastarbajtere posebno iritira nemogućnost da brzo i efikasno završe svoje administrativne poslove i obaveze kada dođu, nemarnost, lenjost i potkupljivost birokratije, dugi redovi i zamor kao posledice u zdravstvenim ustanovama i sl., što su sve, zapravo, oblici sistemske nefunkcionalnosti dugog trajanja: "*To su za nas bile muke. Muke. Nepoštovanje reda kod lekara, u banci, u pošti. To je za nas bilo najteže. Tolike godine smo živeli po neke, to nam je ušlo u krv. Poštovanje reda, to nam je bila najnormalnija stvar, ali svi drugi rade suprotno i onda ispada da za nas ne valja, a ne za ve ćinu. Jedna crna ovca u sto bele ona se odma vidi*". Treba, međutim, reći da se mnogo toga može naći u migrantskih priča o nagomilanim iskustva migranata različitih nacionalnosti. Oni spontano vrše upore đivanja svojih socio-

ekonomski zaostalih i nerazvijenih zemalja porekla sa bogatim, naprednim i organizovanijim društvom prijema, naravno uvek nauštrb rodnog kraja i, što je interesantno, skoro uvek su to iste osobine i navike koje se upore ÿ X M Xnost, W D þ efikasnost, radna i svaka druga disciplina, birokratska sporost u izvršavanju poslova, konzervativnost, korupcija, nepotizam itd (cf. Cerase 1974, Colton 1993; Gmelch 1980, Cassarino 2004, i dr.).

Stereotipna negativna evaluacija sunarodnika i Srbije uvek je, dakle, pra ü Hna pozitivnom evaluacijom ponašanja stranaca:

- "*Ovde fale radne navike i kultura*".

- "*Ljudi su ovde zavidni. Ho* ü H G D *metu nogu*".

- "*Pokupio sam u Austriji odgovornost i ozbiljnost na poslu. Jako malo ljudi znam koji su ovde odgovorni. Retko... Srbin, ho*ü H G *ošaviD da krade*".

- "*Srbi su neradnici*".

- "*Mi smo nazadni. Kod nas mnogo šta ne valja. Ova* N R ü H*mo u Evropu? Ma ne* ü H Q D *ja tako (K U R ato je ovol'ka muka*".

- *"U Srbiji ljudi ne ra* G H*stoþ, pedantno, ne rade kao za sebe, ho* ü H G D *likati, radi se površno, neodgovorno".*

- "*Nemac od malena zna da ceni svoju paru, Švaba nema da se razbacuje*".

- "*Švajcarska je pedantna, inteligentna, þsta, kulturna, ima sve. Ali traže da radiš. Imaš respekt, znaju svoja prava, realni su".*

- *"Tamo sve funkcioniše. To naši ljudi ovde ne mogu da shvate. Mi živimo u kamenom dobu, u Švedskoj je sve automati-*

zovano. Ljudi su pošteni, drže da W X U*sl*þ*ni s*6*, n*a*š u njih poverenja. Kultura je sasvim druga. Narod ovde mora iz korena da se menja. Ovde ništa ne funkcioniše*".

- "*Francuzi imaju mentalitet sli* þ D Q*na, v*D*le da žive, da se provode, oni rade za provod. Ja nosim vrlo lepe utiske za taj period što sam proveo tamo"*.

- "*Francuska je kulturna zemlja koja ima zakone, da se zna red. Pravna država. Jer ste poštova* Q L N D*vek, ono* þ R *se uvek nasmeju*".

- "*Veoma mi se dopala udob* Q R V W*vo u* L D þ X *strancu, kao i dobrota i karakternost ljudi. Kod Švabe je mno* J R þ H ã L *bolje, ima da ližeš po patos sa je*] L N D N R ¶ R*ho m* Ž*ste* R Q X Q M L ü X O H*što* þ L H *le pu*Q*hovi, lele lepota. Ne možemo mi da postignemo Evropu, što oni imaju mi još sto godina ne* ü H*mo da-iz gra* ÿ *jemo*".

Jedan gastarbajter iz Ne P D*kog*, ina þ H*uzetij*no reto U*kli* þ nadaren i zanimljiv sagovornik, ovako je sumirao razliku izme ÿ X*na's ovde" i "Evrope tamo":*

"*Kad gledate televiziju u boji, Sony, u stereo-tehnici, pa vam neko donese neku staru*d*iju (elektronsku industriju Niš) koja mora da se udari s onim lampama da bi se pojavila slika, pa sve da treperi, eto to vam je to, šta da vam pri* þ D P *ljeG.* D

Nostalgija gastarbajtere navede na ambivalentne izjave i ponašanja: najpre, prilikom povremenih poseta ku ü L R W Y R reno iskažu žaljenje što su otišli govore ü L ko*N*j*D* lepo onima što su ostali, ali vrlo brzo po W R P nu*S*a*R* kritikuju loše strane življenja u Srbiji i loše navike svojih zemljaka, što njihove sunarodnike iritira i poga ÿ D kov*W*E *X*ra*O*L opisano deljeno iskustvo migranata i njihovih sunarodnka drugih nacionalnosti, cf. Alsop 2002, Cerase 1974, Gmelch

1980). Mnoge nervira kada gastarbajteri do ÿ X L rL R-vo "blago vama što ovde živite", a "posle nedelju da Q D rn G R þ da psuju Srbiju i sve im na kraju smeta".

S druge strane, uz mnoge pozitivne komentare na ra- þ X Q nV W, Vu rn e se našim gastarbajterima i iskazi o hladno ü L zdrzX ost, distanciranosti doma ü na, o drugaþ je m mentalitetu, o njihovoj zainteresovanosti samo za rad i disciplinu:

-"*Oni tamo* > X 1 H P D nþ Nazgovaraju k'o mi ovde, sednemo ovako pa se razgovaramo, ja to nisam video";

-"*Nemci su znali da kažu 'vajta vajta gastarbajta' – ajde ajde radi dalje*";

-"*Ne ide to Srbin i Nemac, to su razlike. Taj mentalitet njihov hladni, mi ne možemo da razumemo, naš temperamenat to ne razume nikako...oni su hladni...oni su kruti, sasvim suprotno od nas. Nemci ne pla* þ X Q D *ju ... kuRmi*".

Na osnovu ovih iskaza posta M H gle Rþ o L da se konceptualizacija O nos þ i sastoji iz razli þ ti identitetskih elemenata i nivoa koje gastarbajteri ne razlikuju uvek ili, barem, ne razdvajaju u govoru i poimanju. Prvo, to je mešanje et- Q ki þ stereotipija sa bihejvioralnim i psihološkim karakteristikama pojedinaca. Drugo je zamena teza – individualne osobi Q H V stv sh þ aju kao grupna ili et Q ka þ karakteristika, a potom se one brkaju sa društvenom i sistemskom nefunkcionalnoš ü X

Svoj novoformiran kulturni identitet gastarbajteri vide kao bolji, kvalitetniji, bliži strancima i izgra ÿ H Q S R-G Q M L

vim uticajem, što je element koji može doprineti ose ü Dnju psihološke udaljenosti od doma ü H dv e U Ali, evo i interesantnog obrta: višedecenijski formirana podsmešljiva i omalovažavaju ü D Stav H "Gas drugih" o gastarbajterima vratila nam se kao bumerang – sada su oni ti koji se o nama negativno izjašnjavaju, spoznavši iskustveno da postoje mnogo bolji modeli ponašanja i ure ÿ Hniji i civilizovaniji odnosi u društvu i me ÿ X dOMX ego što je to u Srbiji. Me ÿ Xtim, to su ka ÿ H bre osobine i navike koje se mogu lako izgubiti ili potisnuti pod uplivom preovla ÿ Xju ü H J modela ponašanja u zemlji mati F L nu p þ H. svedo þ H slede ü D G kaza: "*Mi bismo voleli, ali ovde ne možeš da primeniš njihove navike*"; "*Sve što sam primio i nau þ L R X Ne P D kod, ovde sam morao da zaboravim*".

Iako su izjave o svom i tu ÿ H P ro Qu D skoro po pravilu stereotipne, generalizuju ü H L ci ja H V u Q H N D ga-raz vor pre ÿ H Q red konkretnih primera postaje jasno da od okruženja, koje ohrabruje ili destimuliše pojedince, zavise mnogi vidovi ponašanja, što potvr ÿ Xje kom struisanost i sociokulturnu uslovljenost predstava o svom i tu ÿ H P Q H W ÿ kom i kulturnom identitetu.

"Šeme uloga": *Ako ho ü H ã G D nes S R stig Ne P D kod, onda si robot sa duracel baterijama,* Q H R Y L P R E L þ

"Šeme uloga" þ ne zna Q M D R varnim þ H društvenim ulogama i ponašanju u posebnim socijalnim pozicijama, a podrazumeva ste þ H ne i p risane uloge. "Šeme uloga" ga-

starbajtera podrazumevaju raznovrsne vidove ponašanja i uloga koje su odre ÿ m H statusom nekvalifikovanog ili niskokvalifikovanog radnika u stranoj zemlji i koje obuhvataju razli þ t L aspekte poput radnih odnosa, ekonomskog položaja, društvenog statusa unutar javne i privatne sfere, et Q k L þ pripadnosti, poro G u i þ odnosa, a s druge strane uloge koje imaju i ponašanja koje gastarbajteri pokazuju u domovini prema sunarodnicima. Kako je ovo izuzetno široka i složena materija, na ovom mestu bi ü H ra Ý E a u osnovnim i najvažnijim aspektima u meri u kojoj je poznavanje tih odnosa bilo dostupno iz razgovora sa našim gastarbajterima i drugim relevantnim izvorima.

a) Rad, radne uloge i odnosi

Najvažniji element "šeme-uloga" gastarbajte U D ni þ L skup *predstava o radu i radnim navikama*, što je razumljivo budu ü da je to osnovna odrednica njihovog položaja. Skoro po pravilu isti þ X G D guv Y X Y d mog mesta u inostranstvu i poštovanje poslodavaca stekli promenom svojih dotadašnjih radnih navika u smislu ve ü H g R G nosti, discipline, vredno ü H X V H G nosti, e k þ sti. "*Uslov je da se bude sposoban radnik u firmi*", "*Dobrog radnika svako ceni*", "*Kakav ste radnik tako vas cene*", mogu se shvatiti kao lajt-motiv ono J D ã W R þ L ove uloge i ponašanja, a što im obezbe ÿ X siguran status. Neki su promenili po više poslova, drugi su se dokvalifikovali da bi otišli na bolja radna mesta, a mnogi se, pak, hvale dugogodišnjim radom kod istog poslodav F D m þ L

zapravo isti þ X stvarne radne sposobnosti, uspešnost i pristojno ponašanje zbog kojih zadržavaju svoja radna mesta decenijama. Ipak, isti þ X na pomolno da se radi, što mnogima nije bilo lako i predstavlja jednu od teško ü D statusa koju negativno vrednuju:

-"*Kod Nemci si robot. Ako ho* ü H ã *ništa drugo ne* P D *koji, onda si robot sa duracell baterija* P D Q H *mi*."P R E L þ

-"*Znam samo da radim*".

- *"Ogroman je pos'o po tim zapadnim zemljama. Ništa mi nije smetalo sa njihove strane, samo me nagonila ta smetnja što sam mor'o da radim mnogo".*

Budu ü L G D su i najteških ni najprljavijih poslova koje doma ü L nisu hteli da rade,[6] gastarbajteri po pravilu nisu imali teško ü H G ý D X R þ D N Q L X Y U H me ekonomskih kriza na zapadu. "*Pravi radnik može da na* ÿ H S R *bilo gde, da l' je to rudnik, da l' je to fabrika, nije bitno, da l' je to zemlja, da l' je to kancelarija. Ako se ho* ü H D N R *se u posao Q H svoj poziv, onda možeš da stvoriš sve".*

Opšte je mišljenje da su naši gastarbajteri prve generacije, odnosno – jugoslovenski radnici u inostranstvu – bili cenjeni. Vladimir Ivano Y L še sa se mnogim našim radnicima " þ da su na neki na þ L Q S u odnosu na

[6] "Naše žene, bez obzira koje obrazovanje imaju su, što oni kažu ovdje, puc I U D ta þ e a muškarci su na bauštele, na gra- ÿ H nama" / M 5 % H þ

pripadnike drugih nacionalnosti. To, naravno, nije bilo bez osnova. Ne P Dkþ poslodavci hvalili su jugoslovenske radnike kao vredne i disciplinovane: oni brzo shvataju potrebe industrijskog tempa proizvodnje i snalaze se na poslovima za ko M H-stoþnH-H maju ni odre ÿ mH h kvalifikacija" (Ivano Y L ü pažanje Rpo]vD ÿ jX i re þ L -M H G nog našeg sagovornika (selo Mini ü vH): "*Naši ljudi su bili sposobniji od njih. Naši ljudi, oni su znali mnogo štošta da rade, dok Francuz, on završi taj pekarski zanat, zna da pravi 'leba i ništa drugo ne zna da radi, on ne zna osigu-* U D þ G*meni. Kod nas je bila velika prednost što smo mi bili svaštari a i bili smo dobri radnici. U to vreme veliko poverenje su imali Jugosloveni tamo*".

Najve ü L E U*ir* M Q D*i* gastarbajtera radi prekovremeno ili po dva posla istovremeno što nesumnjivo uti þ H Q D*tet*N Y D*li* njihovog tamošnjeg života: s jedne strane to im omogu ü D-va ve ü H h*Sde*, a*li* im s druge strane ostavlja daleko manje slobodnog vremena za odmor, druženje i, što je posebno važno, za nedovoljno bavljenje decom koju su poveli sa sobom.

Predrag Marko Y L ü V P D*tmala*studija o promenjenoj radnoj etici gastarbajtera (Marko Y L ü slim 0 L da je u pravu, tih studija zaista nema, ali to je zato, smatram, što se problem nije posmatrao iz perspektive gastarbajtera, nismo ih posmatrali *tamo* gde su zaposleni i odakle bi se mogla crpsti saznanja o njihovoj promenjenoj radnoj etici i navikama. Verujem da iskaze samih gastarbajtera po tom pitanju, stoga, treba uzeti u obzir s dužnom

pažnjom, u nedostatku adekvatnijih, neposredno opserviranih podataka.

b) Rodni aspekt rada u inostranstvu

Na samim po þ Hoa ekonomskih migracija uobi þ Dju sliku gastarbajtera s juga Evrope predstavljali su muškarci koji su, bez obzira da li su bili oženjeni ili ne, sami odlazili na rad u inostranstvo. Ubrzo su se toj masi radnih migranata pridružile i žene. Jedne su stizale za svojim muževima, druge zajedno s njima, a tre ü H mY. D Vladimir Ivano Y L üvoQ Da su se Jugoslovenke vrlo rano uklju þ lH L u proces migracija, pa je 1971. godine njihov broj iznosio, Y H200 000 (Ivano Y L ü ÿ ŸXm, 0 Hnjihov položaj nije bio jednak. Muškarci su dobijali fi] Lkþ najteže i najprljavije poslove, ali visina plate, radni uslovi, sindikalna zaštita, povezanost s drugim gastarbajterima i, X R S ã W tH H Xkpj MBD Y za njih je bilo povoljnije i vidljivije nego za žene.

Jedna scena iz dokumentarnog filma Krste Papi ü D "Specijalni vlakovi" (1972) prikazuje kupe u vozu prepun muškaraca koji odlaze na rad u Ne P Dkþ – uplašeni, tužni, ogor þ Hni, osi Dju se na neki na L Qa R S Hni od svo zemlje – "idi van i snalazi se kako znaš", objašnjavaju svoje razloge za odlazak, idu da zarade da njihove porodice "ne bi kaskale za drugima", a onda kamera hvata sliku usamljene žene pored prozora koja pla þ H ti. On X nema šta da kaže. Njoj je, zapravo, najteže, bilo da je iz svoje patrijarhalne sredine krenula potpuno sama u neizvesnost

tu žene, ili da je za sobom ostavila decu u selu, njihovi radni uslovi i boravak biti bremenitiji problemima i teškoćama nego muškarcima.

Za žene sa sela migracija je značila i dobijanje prvog posla van poljoprivrede. Budući da su migracione tokove u Jugoslaviji struktura žena bila nepovoljna – većina je imala samo četiri razreda osnovne škole, shodno tome dobijale su najlošije plaćene poslove, štaviše za iste poslove u fabrikama žene su dobijale manju platu od muškaraca. Većina žena je nalazila posao u stambenim zajednicama, bile su radnice u fabrikama, neke su radile kao negovateljice starih osoba, bez radnog vremena ili slobodnih dana. Po mišljenju Vladimira Ivanovića, upravo su žene bile te koje su predstavljale radnu snagu na crno (budući da su spajanja porodica nisu imale pravo na rad) i bile najviše eksploatisane, posebno ako bi radile bez radne dozvole (Ivanović, intervju, 1. jul 2011). Jedna je provela grupu srpskih/vlaških gastarbajtera u Danskoj, isti je navela da su žene dobijale najmonotonije i vrlo stresne poslove, da su radile u izrazito izolovanim uslovima, mnogo češće nego muškarci. Osim toga, u industrijama koje su mahom zapošljavale žene, sindikati su bili slabo organizovani, što je značilo manju zaštitu radnika i veće tenzije i sukobe među njima (Ivanović, intervju, 1. jul 2011, 243). Kada se ovim napornim i monotonim poslovima doda i rad u kući i briga oko dece ako su ih poveli, odnosno tuga za njima ako su ih ostavili – može se reći da su gastarbajtera mnogim ženama daleko teže padao nego njihovim muževima. Možda zato ne treba da čudi da baš žene, već mnogo

bile te koje su uzimale državljanstvo stranih zemalja kada im se za to ukazala prilika. To im je davalo ose ü D gur-V L nosti, kao i mo J X nüst da preko svog državljanstva deci obezbede boravišnu dozvolu u inostranstvu. Odbijanje državljanstva zbog ose ü Da patriotizma ostavljale su svojim muževima.

No, pri þ D Rim Q ena-migrantkinjama ima i drugu, svetliju stranu. Ivano Y L ü še Sa L je "zapošljavanje velikog broja žena u inostranstvu imalo dalekosežne posledice na promenu njihovog položaja unutar jugoslovenskog društva, posebno u seoskim zajednicama. Uloga žene se najednom naglo izmenila – ona je sve više postajala izdržavalac porodice... S druge strane to je uticalo i na svest žena, koje su þ Hla da se ose ü Dju više samostalnim i ravnopravnijim u odnosu na muževe. Supruga je sada bila partner koji je ravnopravno participirao u izdržavanju doma ü stva Q, a samim tim imala je pravo na donošenje odluka" (Ivano Y L ü

Budu ü L G D ü M u X naših Y H sagovorni N D ni þ O L L n E U D þ parovi koji su zajedno radili u inostranstvu, izdvajam slu- þ D M R. fz Brani þ Hva ka koje je sama otišla kada joj se muž razboleo: nije se imalo, muž nije radio, samo ona, ali od jedne plate nije moglo ovde da se živi, imala svoje dvoje dece i zatekla i muževljevo dvoje dece iz prethodnog braka. Tada je donela odluku da za sestrom ode u Švajcarsku 1986. godine. Muž je ostao sa decom i svojom starom majkom na se O X G Dva, L rk dio þ je X njivu. U njihovom slu þ jD uloge su se preokrenule.

Zna þ D o M je to da su danas uglavnom žene te koje ne žele da se vrate u Srbiju. Osnovni razlog jesu deca i unuci

koji sada tamo ži Y H Ljoj Xlizbn L one žele da ostanu, ali što je tako ÿ H žno, Dzna þ H L P je prednosti života na zapadu, poput redovnih primanja, dobrih lekarskih usluga i raznovrsnosti svakodnevnih doga ÿ ja. Komentar nekih naših sagovornika otkriva tu novootkrivenu svest i slobodu naših žena gastarbajtera: "*Muškarci ho* ü H G D *te, v* H Y U D *žene ne žele. One se pitaju šta ovde da rade. Tamo prošetaju, lepše im je, tamo ima svoju platu a ovde retko koja radi, naše žene ovde ne rade, a tamo se ose* ü D *mo slobodnija, zanimljivije im je, gleda lepe izloge, ima više sadržaja*".

c) Stanovanje – etno-socijalno obeležje gastarbajtera

Pored radnog mesta, stanovanje predstavlja drugu N O M X kpednicu društvenog i ekonomskog položaja radnika u inostranstvu. Stambena situacija gastarbajtera blisko je povezana s njihovom ulogom i statusom koje imaju u zemlji doma ü na, a zna þ D M e razlikuje, s jedne strane, u zavisnosti od zemlje useljenja, njenog standarda i imigracione politike, a s druge strane od dužine boravka u radnoj imigraciji i motivacije za ulaganje u stambeni prostor. Vladimir Ivano Y L ü st R Q da je problem stanovanja imao posebnu dimenziju budu ü L G D M H Y W L Y D rao naj prostor za diskriminaciju. Upravo su se pri iznajmljivanju stanova gastarbajteri susretali sa svim predrasudama doma ü H J novništva, primorani naj þ H ü H G D iznajmljuju stanove u vrlo lošem stanju i pla ü D ih višestruko iznad realne cene (Ivano Y L ü

U prvim godinama ekonomskih migrantskih iseljavanja situacija je bila veoma loša. Radnici koji su organizovano preko Biroa odlazili na rad u Ne P Dkþ susretali su se sa vrlo nepovoljnim uslovima stanovanja. "Kolektivni smeštaj u drvenim barakama nekadašnjih logora, kao i u sa P Dkþm domovima predstavljao je naj þ H ã üvL vi Š sSmeštaja za strane radnike, karakteri V Wm þa SR Ne P Dkþ" (Ivano Y L ü 2012, 221). Hajmovi ili "domovi za strance", odnosno "Gastarbeiterlageri" þnLle su "drvene barake ogra ÿ Hne bodljikavom žicom" (Ibid, 223). Kakav je to utisak ostavljalo na naše ljude re þtd svedo þ L jav]našeg sagovornika iz sela Zelenik: "*Kad sam ja video gde žive?! Barake! Jao, gde sam do'šo! Šta sam zamišlj'o!*" 6 OnL situaciju u Austriji opisuje Darko Markov u svom romanu: "Kad su me odveli prvi put, kuvo sam na rešo... i spavao s oni luda F L S tvRorikþaHd sobu... sve vlažno... prozori ne dihtuju, stavlja O L V P R ü Hbad u prozore... nema di da se opereš" (Markov 2010, 66).

Ovakav na þ L Qnov VaWDnije pružao ni udobnost ni privatnost radnicima koji su se u tim prenatrpanim i izdvojenim barakama ose ü Dli ikovano "kao u getu". Vremenom su se, ipak, uslovi stanovanja popravljali, a mnoga velika preduze ü D XP Dkþj i Austriji izgradili su posebne sa P Dkþ hotele za svoje strane radnike (Ivano Y L ü 225). U Francuskoj, kako piše Jadran N D ÿ Dü ÿ HQQX M H smeštaj u poseb Q L Ptvþim Hma gde su gra ÿ Hne zgrade s umerenim cenama stanarina za rad Q kuþklasu, dobrim delom imigrantskog porekla. Bez obzira na to, ka å H ÿ Dü što bi se mnogo toga kri Wkþoglo re ü L R tWtmPi þ H segregacijskoj politici, stambeni uslovi koji su se tu nudili

bili su daleko iznad onih koji bi, u okviru svoje socioekonomske kategorije, gastarbajteri imali u vlastitoj zemlji, stoga su njihov stil života i niski kulturni prohte Y Lnih þ te životne uslove prihvatlji Y L P þýLDü

Naši sagovornici iz sela Vasilj, koji su kasnih 60-ih i po þ HkomW 70-ih otišli u rudnik na rad u Ne P Dkþ, govore R Vnim Lsþustvima u rešavanju stambenog problema. U po þ HkuWu živeli u sa P Dkþm stanovima predvi ÿ HnLm za smeštaj rudara, potom su iznajmljivali sobu u ku ü L Xoj N R su tako ÿ H vaLi ostali radnici razli þ tih nacionalnosti, da bi na kraju, ako bi prešli da rade u fabrici, od firme dobili stan na koriš ü Hnje. Po opštem zapažanju, nakon godinu-dve dana gastarbajte U L E Lno Rkapuštali kolektivni smeštaj i tražili nameštene sobe ili stanove, pogotovo oni koji su želeli da dovedu i svoje porodice.

I u Austriji se ve ü na naših radnika snalazila kako je umela u lošim stambenim uslovima, mada su tamo speci- I Lþ st predstavljali tzv. hauzmajstorski stanovi. Ivano Y L ü konstatuje da je gotovo 47% naših ljudi u Be þ X Q D - W D M Q D þ L Q ilo Ustambeno pitanje, što potvr ÿ Xu i naši sagovornici koji tamo rade. Dobiti ku ü Hstiteljski stan zna þ lo je biti oslobo ÿ H Q nav VnW iDmati neku nadoknadu u vidu plate, ali je tako ÿ H]þQ skoro dano Q Rü domarsku obavezu brige o zgradi. Ipak, to je bio san mnogih naših radnika: "To je za nas bilo kao da sam dobila na lotou ne znam koliko" (Ivano Y L ü zi Y D þ N D 0 L] Klenja živi u takvom hauzmajstorskom stanu sa ženom, ali pritom isti þ H "u dobrom becirku", stavljaju ü L G R] Q D nja da nije svejedno u kom kvartu Be þ D Vi, Hpaåsamim

tim ukazuje da se on popeo "lestvicu više" u odnosu na ve ćinu naših gastarbajtera koji su mahom koncentrisani u E lkim okruzima iza *Gürtla*, najviše u 16. (Ottakringer) i 10. (Favoriten) "becirku" (10. okrug, stari radni distrikt, ina če slovi za najgori gradski rejon koji se nalazi u blizini *Südbahnhofa* – južnog kolodvora na koji stižu armije radnih migranata s juga i jugoistoka Evrope).

U pitanju je više nego skroman smeštaj koji se sastoji iz sobe i kuhinje, dok se voda i zajedni ki WC najčešće nalaze u hodniku zgrade. Slikovit opis takvog hauzmajstorskog stana i načina života daje pisac Darko Markov u svojoj knjizi *Sumrak u beskrajnom haustoru*, o životu naših gastarbajtera i o posledicama "stanovanja u D kategoriji, kako su pedantni Austrijanci klasifikovali takav stil života" (Markov 2010, 22):

"Kultna stavka u životima ljudi, kojima je krajnji domet *Zimmer-Küche*. Ceo život je trebalo smestiti u tih 28 kvadrata, saživeti se sa patološkim frustracijama koje su ljudi dobijali od takvog stila života. Još ako bi WC i voda bili na hodniku, na pomi V DQ ogu kre Q M D vek bi izgubio volju za životom. Tek kad bešika više nije mogla da izdrži, odlu čiš E L V se uz] D W D M O X da ustane iz kreveta i ode 10-15 metara do WC-a, da ga zapljusne promaja iz dvorišta, da onako sanjiv ne potrefi odmah ključ u bravi, da nepažljiva žena negde zatu če UL NOMX na vra L Q H SUR odmah papu če L nQ D sledećeg momenta i komšija Turčin ima isti problem pa ga je za trenutak preduhi W U L R no se 2 E L če vek posle takve golgote rasani i zaspe ponovo na petnaest minuta pre nego mu zazvoni budilnik...Tako je i nasta O D Rv Q-D X na izreka: 'Blago teb, WC ti oma do vrata'".

Takav sasvim skroman i nekonforan smeštaj bio je delom stvar nužde, nepovoljnih uslova iznajmljivanja stanova i predrasuda doma ü H J nov V Wv D prema komšijama " ý X ima", ali delom je bio i izbor samih gastarbajtera koji su na taj na þ L Q gl P da odvoje deo novca za ulaganje koje je njima mnogo više zna þ lo – na velike, upadljive ku ü H u rodnom kraju. Najve ü L E U i R M Q D gastarbajtera štedeo je i odricao se da bi napravili ogromne ku ü H M W R ü e h i t i R S U za to vreme najmodernijim, najboljim i najskupljim stvarima. Naš sagovornik V. M. iz Klenja to sažima u jednostavnu konstataciju: "*Naši ljudi ne mogu na obe strane da žive luksuzno, ili tamo ulažu a ovde ne, a ako ovde grade luksuzne ku ü H m V Z D e veoma skromno*".

Me ÿ X tim, veliki broj naših sagovornika isti þ H G D gi P Q R gastarbajteri i dalje "loše žive" u Austriji i Italiji na primer, ali da je situacija sasvim druga þ ja L u zemljama poput Švajcarske ili Švedske koja ima visoko razvijenu socijalnu politiku. Naime, u tim zemljama postoje razli þ ti L podsticaji da se uslovi života gastarbajtera regulišu po daleko višim standardima koji podrazumevaju ve ü H L nje stan X G R E ve, primerene bro M X þ O D nova ü ku Q i njihovim razli þ tim potrebama. B. V. iz Klenja koji živi u Švedskoj kaže "da te zakon tera da ako imaš decu moraš da im obezbediš adekvatne uslove za život i obrazovanje", i isti þ H G D kov V i X] D u Švedskoj takvi da podsti þ X do M X apor da steknu i održe viši standard, podvla þ H L lu D u odnosu na Austriju gde takvi podsticaji, po njegovom mišljenju, ne postoje, pa naši gastarbajteri mogu u Be þ X da žive i bedno da bi uštedeli što više para".

Osim toga, od pre nekoliko godina primetna je tendencija naših gastarbajtera da se odlu þ j X na trajne investicije u inostranstvu, kupuju ü L m W Dnove, ku ü H ken Y L ce. Ovo zna þ D M preusmeravanje ulaganja finansijskih sredstava u nekretnine predstavlja posledicu spoznaje mnogih gastarbajtera da se njihov život traj Q R l stoj Y Z L ne za zemlju mati F X Y H ü] D j H L u promena životne strategije – koja je izuzetno važan pokazatelj prelaska iz kategorije gastarbajtera (privremenog gosta-radnika) u kategoriju emigranta (trajnog iseljenika) – ima višestruke i kompleksne posledice za obe zemlje, i porekla i useljenja.

Sasvim je sigurno da aspekt kvaliteta stambenih uslova uti þ H Q D R W Y L ne uloge i s njom povezanog statusa gastarbajtera u inostran V W Y X G D O L ü D H V H R Q poštovan, jednakovredan, zašti ü H Q d j L D u direktnoj je vezi sa standardom koji realizuje u zemlji radnog boravka, jer nije svejedno da li ima svoju odvojenu sobu ili istu sobu deli sa još tro M H tvoþ H soba makar mu bili i najbliži srodnici a kamoli stranci, da li ima sopstveno kupatilo ili obavlja higijenske potrebe u hodniku u zajed Q L þ kom toaletu, a pere se u lavoru.

d) Dokolica – uloge i statusi u privatnoj sferi

Svoju socijalnu ulogu u privatnoj sferi u zemlji imigracije gastarbajteri razli þ to ispoljavaju i ocenjuju.

Jedni žive i danas izuzetno skromno, svedenih društvenih i kulturnih potreba:

-"*Nikako nigde... Jedu hleba i pekmeza, kupuju jeftine stvari... Ispada da stalno po ljude iz po kraja*";

-*"Kažu – idu na odmor u Klenje, a ja im kažem – kakav ti je to odmor, znaš li ti za neko letovalište, a oni ne znaju niti su ikada bili";*

-*"Nikada nismo išli na more, samo smo radili. Ništa nismo videli dok nismo otišli u penziju".*

Kada dođu na odmor, uglavnom u poslu oko poljoprivrednim i drugim poslovima, ili dovršavaju započete kuće, tako da se za mnoge od njih odmor pretvara u rad ali u rodnom mestu. S druge strane, nastoje da nadoknade svoju potrebu za provodom i uživanjem, "da sebi daju oduška", pogotovo mlađi pripadnici druge generacije gastarbajtera u dosta prepla ćenim ulicama i provode što kod njihovih sunarodnika ostavlja utisak "*da se razmeću i razbacuju s parama*". Jedan kazivač koji je išao na rad u inostranstvo pa se vratio u Srbiju, ponašanje gastarbajtera za vreme odmora u domovini tumači njihovom željom "*da se dominira, strašno im je važno da pokažu kako imaju puno para jer samo tako mogu biti uvažavani u ovdašnjoj sredini, dok s tim novcem ne mogu da dominiraju, da se name*ću". Ironično komentarišući pesmu Bore Čorbića vidi ponašanja gastarbajtera u dokolici: "Kad subotom narodnjaci dođu, ja mislim, pa povedem sebi gospođu i nesem celu svoju platu".

Drugi su nastojali da prošire opseg svog životnog stila i iskoriste prilike koje su im se nudile u inostranstvu: *"Imao si i da zaradiš i da potrošiš, i da kupiš i da proživiš. Ako imao taj novac hteo si više*"; "*Novac treba da se potroši,*

D N R V H *že Yzdržati PR*
sa takvim odricanjima, onda ne vre G L Q L G D V*bh* þ X*va. Tre*
zadovoljstvo. I ja sam sve to prošao, ali tamo gde je imalo
gde da se pro ÿ H *mo*V*W* D*e* P D*k*o*j*".

*tar*M*j*a*s*

Danas sve ve ü L E U*a*R M*j*a*s*vih generacija koristi prednosti života u evropskim zemljama koje uklju þ j X sticanje nekih novih kulturnih navika, kao i pogodnosti koje im pruža solidan materijalni status, a što se ogleda u kupovini nekretnina u stranim zemljama, u vožnji dobrih automobila, kupovini kvalitetne i firmirane ode ü H Q D U D V- prodajama u velikim tržnim centrima, povoljno snabdevanje raznim potrepštinama, u turi V W*v*r þ putovanjima i odlascima na more umesto u rodna sela na odmor. Ta slika navika i ponašanja naših gastarbajtera se u dobroj meri promenila nakon višedecenijskog života pod uticajem druga þ j þ kultura. Ona ih, tako ÿ H V še Y ma*l*j*v*a od statusa gastarbajtera i približava statusu trajnog emigranta izgra ÿ H h druga þ j þ navika i pogleda na svet.

Svoje potrebe za druženjem u inostranstvu mnogi su nekada upražnjavali kroz jugoslovenske klubove organizovane u brojnim gradovima zapadne Evrope. Petar Dragi ã L ü Q Dgla šava da su teško ü H integrisanju u nova društva nametala našim gastarbajterima snažnije me ÿ X sobno povezivanje, a posledica te potrebe bilo je osnivanje velikog broja klubova jugoslovenskih radnika u zemljama zapadne Evrope. "Delatnost klubova je naj þ H ã ü H hvatala kulturne i zabavne aktivnosti, kao i razli þ te oblike informisanja" koji su za cilj imali da kod radnika održe pozitivan stav prema jugoslovenskom sistemu. Klubovi su organizovali ansamble narodnih igara,

sportske sekcije, filmske predstave, zabavne ve þ Hri i stalne gostiju iz Jugoslavije" (> j Z] b r 2010, 128, 130).

Jedan kazi Y D þ E starijeg Ÿ ar u Francuskoj, pri þ D - N D ko se družio najviše sa Jugoslovenima koje je uglavnom upoznavao u kafani: "*Upoznaš jednog i odma' znaš njih deset. Okupljali smo se u bistroima i posle u tom klubu Jugoslovena koji se zvao "Jugo bra* ü 'D *Pravili smo igranke, igrali smo fudbal, imali smo i svoj fudbalski klub, organizovali smo takmi* þ *nja*." Bilo je i onih kojhi nisu odlazili u jugoslovenske klubove, nije im se svi ÿ Da atmosfera ili nisu želeli da pla ü D M *karte* þ O *nadoknade, no za ve* ü *nu* period do po þ *kasnih* ÿ D Q *skih sati*. U bivšoj Jugoslaviji obeležen je pozitivnim uspomenama na druženje me ÿ X *gu* M X *venskim radnicima u inostranstvu. Petkom ili subotom je bilo obavezno okupljanje kao i za sve državne praznike: "*Spremali smo hranu, pekli prase, pevali, igrali... Onda nismo znali ni ko je odakle, mi nismo pravili razliku*"; *"Živeli smo k'o bra* ü D *mo* W, D *Nisu se pravile razlike, svi smo bili Jugosloveni, živelo se bolje, moglo se i bolje zaraditi, bilo jeftinije*". Klubovi su im pomagali da se sprijatelje i zbliže s drugim gastarbajterima, da razmenjuju informacije, da saznaju šta se zbiva u domovini, dolazili su u goste doma ü H *kih* R-O *ne grupe, estradni zabavlja* þ L *ski* R O W *nije se gledalo ko je kakve nacionalnosti – "neki put mi je Slovenac bio bolji nego moj Srbin*". Me ÿ Xtim, situacija se promenila s ratovima 90-ih: "*Kako je ovo po* þ H *lo svi su se vratili*".

Danas su klubovi i udruženja organizovani po nacionalnoj osnovi, dok mnogi smatraju da je vreme rastere ü Hnog i bezbiržnog mešovitog nacionalnog druženja zauvek prošlo.

Me ÿ Xtim, neke stvari se od skoro menjaju na planu kulturne politike i ponude koja se nudi našim ljudima u inostranstvu, sude ü Larem po situaciji koja je sve vidnija u Be þ Xu, na primer. Naš sagovornik Darko Markov kaže da je od pre 3-4 godine po þ HlR masovno osnivanje udruženja i klubova koji imaju prosvetne, kulturne, neke i poli Wke þ pretenzije, i mahom menadžerske funkcije. On je osnovao udruženje 5 H þ *boja, ton*. Imao je vinski podrum, dovodio muzi þ Dre i glumce. "Po þ Hli lGu da se okupljaju, fali im, imali smo dobru energiju, svirali gitare, zvali umet Qke þ predstave", i zaključ þ jX: "*Ipak, promenila se situacija, postoje sada i neka druga þ jL udruženja koja vode ra þ nX o elitnoj kulturi i umetnosti, dok su se nekada naši klubovi svodili na folklor, roštilj i tombolu.*" Austrija finansira osnivanje i rad tih udruženja u duhu proklamovane integracije i multikulturalizma, dok naša ambasa G D Q sHvuje X þ njihovom finansiranju.

S druge strane, prijateljstva sa doma ü Lima u zemlji imigracije uglavnom se svode na formalne odnose: "*Sa Austrijancima radiš, a sa Srbima se družiš*". Darko Markov iz Be þ D N Dže da se naši ljudi druže s Austrijancima, bez obzi U D ã W R gi ü e H LP G Q þ X, ga "*to ni* M H- W D þ *no i to ne zato što mi ne* ü H *mo s njima da se druži* P R Y H ü *ne* ü H R Q L 2 Q H *gutaju ne* ü H Q L G *že, sve* H G U X *se svodi na neku kurtoaziju. Pokušavaju naši, dovode ih na naše svdabe. Ali, ima i s naše i s njihove strane problema*". Druže se u posebnim prilikama i jasno definisanim situacijama poput onih koje pominje sagovornica iz Vasilja: "*...na njihov Bo å L ü krs, 8 Vi'ovi ro ÿ H Q dov. Na njih smo bili pozvani obavezno. Tamo bez zvanicu nema da*

ideš, da ti upadneš. Pa smo bili i ako umre, na sahranu. Na sahranu se isto poziva... Za sahranu pozivnicu dobijaš. Koverta, a na njoj crni krst, ti dobiješ direktno na adresu. To je bilo to". Neki zovu prijatelje strance na ve þer i spremaju im naša jela koja im se, kažu, veoma svi ÿ ju, a slave i naše i njihove praznike. Ipak, odnosi sa strancima, iako mahom dobri, svode se na vreme provedeno na radu ali retko kada i u privatnoj sferi. Mada je "ve ina stranih radnika izražavala želju za du E O M L P LLP þ N Q sa doma ü L P n V W D om van radnog mesta" (Ivano Y L ü 307), ta želja je za mnoge ostala tek deli P Lnþ ispunjena. Studije o životu drugih ekonomskih migranata razli þ tih nacionalnosti pokazuju isti obrazac: druženja se odvijaju pre svega unutar iste nacionalne pripadnosti, potom izme ÿ X s D bajtera/ekonomskih migranata razli þ te nacionalnosti – "*s njima smo se dobro razumeli*", pa tek na kraju sa doma ü L P n V W D om.[7] Kroz svoj glavni lik u romanu –

[7] Mešoviti brakovi druge i tre ü H nera H ije gastarbajtera, koliko god procentualno bili mali, potvr ÿ X ju ovaj obra c: U H þ M H S U H svega o supružnicima koji su i sami stranci u zemlji imigracije. Primera radi, jedna naša sagovornica, Vlahinja poreklom, koja živi u Švajcarskoj gde je i cela njena uža i šira rodbina – tri sestre i brat sa svojim porodicama, saopštava da u porodici imaju snaje poreklom iz Bosne, Rumunije, Vijetnama i Filipina, dok je jedna sestri þ na udata za polu Švajcarca-polu Italijana. Situacija se svakako ne može generalizovati na osnovu jednog primera, i mada su preferencije i dalje na strani supružnika iste nacionalnosti i vere, sve je više i mešovitih brakova. No, ono što je ovde bilo zna- þ D o V W a ü L V W Wvenþ L da su i supružnici -stranci tako ÿ H H P L

Radišu, Darko Markov opisuje upravo ovakvu skalu odnosa izme ÿ X šQ Ddrugih gastarbajtera, kao i sa doma ü L P stanovništvom (Markov 2010, 15):

"Bre, mislim se nešto pa dvajestpet godina sam ovde, a nemam nijednog švabu da mi neki prijatelj. Sprijateljio sam se i sa Turci, kakvi su, takvi su, opet imu nekako dušu, lakše se, bre, razumimo...Dobar sam i sa Kinezi, pa sa Indijci... Sporazumim se njima, pre im se svidi i naša muzika, a ovo, bre, ko da ne živimo tuna jedni pored drugi.. 2 Q L ü Hžu Pe vaNDnaša muzika i da smo ludi što pravimo svadbe i trošimo tolke pare...Ne, ne J R mü Hko oni, svaki pla ü D V YþRXQ UXDQKD Sve i þ R žena, kad idu tamo, svaki da pla ü D je..Ya Ra begam od ro ÿ me dece i da ih isteram sa 18 godina iz stana i samo da vi þ H P koN D mi treba mir i da bežim od sveta...Koliko sam u firmu još mi nijedan švaba nije platio pivo il da me ponudio nešto da jem kad sedimo na pauzu. Doduše, nema da ti nešto podmetnu ko ovi naši, al opet, bre....Govoru nam kako se ne živi od istorije, kako treba sve da zaboravimo, pa što oni ne zaboravu njino?"

e) Et Q ki þaspekt položaja gastarbajtera: odnos domaü H J nov Wa prema stranim radnicima

Et Q ki þaspekt gastarbajterskog statusa mnogi iz prve generacije ocenjuju kao nebitan. Saglasni su u tome da nikakve probleme nisu imali zato što dolaze iz Srbije ili što

granti u zemljama useljenja. O toj pojavi svedo þ L þis Q D tu *Ve* þ H*Jnovosti* od 2. 03. 2013: "Resavski potomci nose þ X Gna imena, snahe i zetovi "stižu" iz Francuske, Ne P D kþ, Austrije... ali i iz Kameruna, Maroka, Sudana, Turske i drugih delova sveta".

su Srbi, da su ih stranci "lepo primili", da se zbog toga nikada nisu osetili diskriminisano. Zapravo, *jugoslovenski identitet* bilo je znatan deo njihovog pozitivnog iskustva stranstvovanja. I to se promenilo s ratovima 90-ih i raspadom Jugoslavije, a loš imidž Srbije, tada stvoren u zemljama Evrope, veoma sporo se menja, ili nikako – po njihovom utisku. Naši sagovornici u Beču smatraju da u javnosti, u medijima "ako bi neki Srbin nešto dobro i vredno uradio onda mu napišu samo ime i prezime, ali ako bi nešto loše uradio, recimo ukrao, odmah napišu – ukrao Srbin". Danas se mnogi srpski migranti zbog svega toga osećaju kao građani drugog reda, kako sami kažu, što ih tišti i boli.

Teško je, međutim, ne primetiti kontradiktornost u izjavama gastarbajtera da se nisu osećali diskriminisano iako su dobro poznate različite diskriminatorne prakse i brojni negativni stereotipi koje je o našim, ali i drugim stranim radnicima, imalo stanovništvo zemalja domaćina, i to od samih početaka masovnih ekonomskih migracija nakon II svetskog rata. Mnoga sociološka istraživanja o migrantima u inostranstvu, kao i analize inostrane štampe pokazuju snažan udeo negativnih stereotipa u odnosima prema stranim radnicima koje se u pojedinim slučajevima može "graničiti s aparthejdom", poput prime Udovičkog gradonačelnika, koji navodi Vladimir Ivanović u knjizi, koji je 1971. godine predlagao da se stvori tzv. *Tschuschenviertel* – kvart u kojem bi živeli isključivo Jugoslaveni južnog kolodvora (v. Ivanović[8]

[8] Barbara Herzog-Punzenberger navodi da je po istraživanjima EUROSTAT-a Austrija najksenofobičnija zemlja u Evropi, i

Taj pogrdni izraz ý X ã (*Tschusch*) za Srbe, i na þ HO stanovnike sa Balkana, i da Q D V W Ð H þ X Austriji,[9] što su nam potvrdili naši sagovornici iz Be þ D ji Nu Rnam saopštili svoje saznanje o etimološkom poreklu ove re þ L koje su, pak, doznali iz razgovora sa nekim svojim austrijskim sugra ÿ Dn P D 5 Hvþ dno Q þ Di þ H L jen Yu Hda su Srbi u Austrougarskoj bili grani þ Dri u Vo mj Krajini i me ÿ Xsob o se dovikivali sa " þ ješ", što je pripadnicima ne P Dk þ nacije auditivno ostalo u se ü Dnju ka' þ X ãseman W kLuš lo u upotrebu kao pogrdni naziv za ovu grupaciju ljudi, kasnije proširenu na gastarbajtere i druge emigrante sa Balkana.

U prvo vreme masovnih migracija ve ü na doma ü H J V W Dnovništva je jedva imala direktnog kontakta sa stranim radnicima, niti su to žele O L þ D N Q ju L ka G D mšijK L P D a kamoli prijatelje, predrasude su bile snažne i široko ras-

---

da pored Švajcarske ima najrestriktivnije regulative za legalan boravak stranaca (Herzog-Punzenberger 2003, 1123). Austrija ni danas sebe ne smatra imigracijskom zemljom (kao ni Ne P D þ ka), pa Barbara Herzog-Punzenberger zaklju þ jeX da je za þ ÿX ju ü H W u R pored nju nacionalnog identiteta Austrijanaca ima tako malo refleksije na multiet Q L þ astav Austro-Ugarske i na dugu i bogatu istoriju migracija. I pored velikog procenta stranaca u udelu stanovništva, monoet Q L þ deal Austrijanaca predstavlja preovla ÿ Xju ü L Ne R Q (ibid, 1121-1122).

[9] Naš sagovornik Darko Markov iz Be þ D že N 'Di njih zovemo Šva E H D R QšL – Q D V *Schweizer* X – ’usra Q L ý X ã ¶ ¶ J R Ynarski ý X ã ¶ je njima kao psovka. Ako bacite papir na ulicu, prese þ Hte mu put, p þ E gla V Q R W R ü H W D R P L jem M H R P L

prostranjene što su pokazala mnoga istraživanja javnog mnjenja. Uporno su previ ÿ ID da se njihove zemlje izgra- ÿ Xju i napreduju u dobroj meri zahvaljuju ü L X V Sr ad W L K nilþ i X G odobnih stranaca "koji nimalo ne izgledaju prijateljski" (v. Ivano Y L ü 300). -

Primedbe doma ü H J no V W D na ra þ X Q stanbajtera uglavnom su se ticale izgleda, ne þ sto ü H n E X, prevelikog neprimerenog gestikuliranja, nepoznavanja jezika, nepridržavanja pravila lepog ponašanja, doživljavani su kao opasni i bahati. Navodna tamnoputost je poseb Q R - X R þ ljiva odlika gastarbajtera s juga koja u velikoj meri izaziva predrasude kod stanovnika zapadne i severne Evrope. Ta- N R ü H sa G D vornici koji rade u Švedskoj re ü L G D - L K W D mo zovu *crnoglavcima* bez obzira što su mnogi naši ljudi plave kose i svetle puti. Simptoma W h þ eluje pri þ D R - J U X pi vlaških gastarbajtera iz Srbije u Danskoj: hvale ü L V H G D su se uspešno, mirno i "tiho" integrisali – skoro do "nevidljivosti", prihva ü H ni i u ž avani od sugra ÿ ID Danaca, kao jedan od važnih razloga "navode to što fi] L k þ i kulturno li þ H Q D F H D Q] E ga se v þ H ma ponose": "Mi ne predstavlja P R X ÿ i R þ ontrast Dancima. *Nemamo tamnu kožu,* a naša kultura i obi þ ID nisu druga þ ji L od danskih obi þ D ja (Juul 2011, 239, moj kurziv).

Vlade nekih zema O M ID le þ u L napore, kroz zakonske propise ili medijske kampanje, da uti þ X Q D W ÿ R stavove svojih gra ÿ ID prema stranim radnicima, što je vremenom dalo rezultate i poboljšalo njihove predstave i odnos prema gastarbajterima. Vladimir Ivano Y L ü Q H D, S U L analizira austrijsku kampanju "Kola U ' L z ä po þ H tu 1972. go

dine za tolerantniji odnos doma ü n a prema stranim radnicima – u cilju da se podigne svest gra ÿ n D o zna þ D ju g a r-bajtera za privredni oporavak zemlje, za humanije sagledavanje stranih radnika kao "ljudi poput nas" koji imaju svoju porodicu, vredno rade, marljivi su i štedljivi " L þ L P r e R V W Y D svoj san vrati ü H ,V a ko ÿ H L N u š] da S e R pogrdan iz U D] ý X m ã n i] D neki m prikladnijim izrazom. Tri godine nakon po þ k a W kampanje istraživanja javnog mnjenja su ustanovila znatno poboljšanje stava prema stranim radnicima, ve ü H u D] anje za njihov položaj i probleme. Štaviše, tokom narednih godina, kako prime ü j X Vladimir Ivano Y L ü X j e * p o þ l a se javlja nova slika u štampanim medijima. On [jugoslovenski gastarbajter] se više nije prikazivao kao ubogi rad Q L N Y H ü r i l o V H n j e g o v om uspehu u Austriji". Taj novi lik postao je "vlasnik kafane, radnji, restorana". "Oni su došli u Austriju kao posloprimaoci, a ostali kao poslodavci" izveštavala je austrijska štampa (Ivano Y L ü -306). Naravno da je i to predstavljalo ulepšanu sliku stvarnosti, ali izgleda da se ipak dogodio bitan pomak u percepciji doma ü H J n o v m i š l D . No, mnoge predrasude su ostale,[10] a prema Srbima još dodatno poja þ D ne zbog negativne medijske prezentacije tokom 90-ih.

[10] "Rasprava o doseljenicima s vremena na vreme se iznova razbukta. Tako je, na primer, pre dve godine (2009, prim. autora) bivši visoki zva Q i k þ Bundesban N D L þ o j a d e m o k r a t s k e stranke SPD Tilo Saracin u svojoj knjizi "Ne P D k a ukida samu sebe" besneo zbog, prema njegovom mišljenju, loše imigracione politike, muslimanskih doseljenika koji ne žele da se integrišu i

U tom smislu zaista se može postaviti pitanje odakle mnogim našim gastarbajterima uverenje da nisu bili diskriminisani, isti þ X L sR ubivost, predusretljivost, "dobrotu" i blagonaklonost stranaca. Odgovori bi se mogli prona ü L X razli þ tim okolnostima susretanja sa diskriminišu ü L P S U D N sama: dok ih je na radnom mestu moglo biti malo ili nimalo – a to je gastarbajterima bilo najvažnije, po pitanju stanovanja, druženja u privatnoj sferi ili nekih drugih kontakata na javnim mestima te su predrasude dolazile do izražaja. A zašto nisu bi O H X Re þ Da, mogu ü H M postavu da je jedan od uzroka moglo biti loše znanje jezika i otuda nerazumevanje zna þ Hnja mogu re þ L azaL razlog je mogla biti i prostodušna naivnost naših ljudi ili, još pre, ose ü D M kulturne inferiornosti zb R J gþ H i najmanji korektan gest doma ü na proizvodio utisak njihove sr G D e gostoljubivosti i dobronamernosti; ali, smatram da je najzna þ D M ulogu u tome odigrala svesna namera da se previde i prenebregnu diskriminušu ü L R E komunikacije a sve u želji da se po

opasnosti koja preti zemlji. Knjiga je nedeljama bila broj jedan na listi bestselera i glavna tema TV emisija. Diskusija se ubrzo osamostalila pa se odjednom po þ H govoriti o uspešnoj i promašenoj integraciji i "dobrim" i "lošim" doseljenicima. Mnogim strancima i Nemcima stranog porekla u ustima je ostao gorak ukus.Tako je postalo jasno da glavnu ulogu ne igra M X njen þ i – Y H ü h W U D koji se kod ljudi podsti þ X 6 n W a v e X þ e P D k þ fondacija za integraciju i migraci M H Y h ü a J þ ozorava na to da u Ne P D k þ koj ne postoji 'kultura dobrodošlice'". Izvor: *Ne* P D k þ *(nije) zemlja migranata,* http://www.dw.de/nema%C4%8Dka-nije-zemlja-migranata/a-16293861.

svaku cenu opstane i ostane u tu ÿ ri, da se ostvari zacrtani cilj bez obzira na (prolazne?) neda ü H ževanja i netrpeljivost doma ü na.

f) Poro G ne uloge i odnosi

Pitanje generacijskih odnosa i odgojiteljskih uloga u migrantskim porodicama vrlo je kompleksno. Migrantske porodice se uglavnom pojavljuju u dva oblika: *podeljene ili bilokalne* – kada su ne N L no þ vO D porodice u inostranstvu a drugi u domovini; i *celovito dislocirane*, tj. cela porodica odseljena u inostran V W Y R $ Q L ü L : R O I V traju da su podeljena mišljenja o tome koja je situacija za decu (ne)povoljnija budu ü L "G migracijskim kretanjima dolazi do gubitka socijalnog i psihološkog oslonca" (Ibid, 51), no u oba slu þ D ja po žaj dece je delikatan, kao što je to i odnos s roditeljima koji se razvija u razli þ ri m okolnostima u zavisnosti od toga da li deca rastu bez prisustva jednog ili oba roditelja koji su na radu u inostranstvu, ili su uz njih. Veliki broj doma ü L K lan vstvu þ D E L R M H posve ü H Q R Y R P X S U X ge ü L ne D oba položaja.

U slu þ jD bilokalnih porodica, u doma ü R M tra U L nazvanih "novim tipom nepotpune porodice" ili "emigrantsko-nepotpune porodice" $ Q L ü L : R O I no R E L þ planiranih da traju ograni þ H no vreme budu ü L G D lo V H kacija ne može smatrati željenim trajnim rešenjem" (Duman þ L ü statovan R Q problemi emocionalne deficitarnosti, socijalizacije, interfamilijarnih odnosa i obrazovanja. Iako se neki poro G ni þ problemi, na prvom me-

stu ekonomski, radnom migracijom mogu ublažiti, ostaje þnjenica da se jedinstvo zajed Q kih poro G nih uslova razbija bilokacijom i da probleme trpe i migrantski i sedentira Q L nþvQ Dporodice (Duman þ L ü

S druge strane, boravak celih odseljenih porodica u inostranstvu skop þ D Q M hemaVSzgraÿva Q M DogO L þ i kulturnog identiteta u uslovima uticaja strane kulture i jezika, razli þtih vrednosnih sistema, razlika u vaspitnim uticajima u porodici i društvu prije P D L W G $ Q L ü L : R O 1986, 43). Jadran N D þýDü Qavoda je proces transformacije u emigracijskoj situaciji veoma komplikovan, da dolazi do rascepa izme ÿ X v S Udruge generacije koji nije ti S lig generacijski su N R E Y Hzüan M kon L þDetom nekih osnovnih elemenata neophodnih za harmo Q lop ži-vljenje. Pripadnici prve generacije odrasli su u Jugoslaviji, u ruralnoj sredini, tamo su odgojeni i tamo su interiorizirali sistem vrednosti i normi i oni se nikada ne ü H G R S resocijalizovati u stranoj zemlji, a želja za povratkom, koliko god odlagana, stalno je prisutna u njihovim mislima. Njihova su deca, pak, ro ÿ H a i socijaliziraju se u inostranstvu[11], interiorizirali su elemente tu ÿ H N X poredo s onim elementima kulture svojih roditelja koji su im bili dostupni i onoliko koliko su im bili dostupni, tim pre kada se zna da se porodica okuplja tek kasno uve þ H nijemo gledaju ü L kvizorH. Ovaj raskorak u svakodnevnom ži-

[11] Konkret Q R U H þ M ke gde je sproveden istraživanje me ÿ X G H jugoslovenskih gastarbajte U D R þ H a. Ja N D þýDüše s svom tekstu.

votu, ka åH ýD ü likX je W R režan nastojanjem roditelja da konzerviraju svoje obi þjÐ koji se sudaraju s daleko brojnijim i atraktivnijim uticajima zemlje prijema. Štavi- ãH stoþsH dešava da roditelji, neprijateljski raspoloženi prema društvu prijema, prenose na celu porodicu svoje negativne emocije i svakodnevne frustracije, a na decu prenose teret svojih neostvarenih ambici M D þýL D 257, 262).

Me ÿ X šQ D sagovornicima sreli smo se s oba tipa poro G L l þ odnosa – bilokalnim i celovito dislociranim, ali i sa podvarijantom kada su se deca u kasnijem školskom ili tinejdžerskom uzrastu pridruživala roditeljima u inostranstvu, pa su neka ostajala s njima a neka se nakon nekoliko godi Q D V D G Y H l ötne N D R S X mo e, vra ili za Srbiju. Ova *podvarijanta celovite dislociranosti* naro þt L je bila izražena 90-ih godina XX veka pod uticajem gra ÿ D 3 Q ratova u bivšoj Jugoslaviji, me ÿ X narodnih sankcija Srbiji a potom i bombardovanja, kada su mnogi naši gastarbajteri zaklju þ L da se ne vredi vra ü t D u zemlju i, štaviše, nastojali da svoju decu, do tada ostavljenu u rodnom mestu, dovedu u inostranstvo koriste ü L V H X R ü X G D - G R G H tetove 16 godine iskoriste pravo na pridruživanje, odnosno spajanje porodica. Naš sagovornik iz Klenja koji je radio u Be þ X ti þ W H G D V Y H H ikom nije ni padalo na pamet da vodi decu sa sobom. Situacija se promenila sa ratovima i nestabilnom situacijom u zemlji, i tada su mnogi po þ H da uzimaju austrijsko državljanstvo da bi mogli deci da obezbede vize i boravišne dozvole i povedu ih sa so E R P n 6 Q D þ reagovali naši gastarbajteri i u dru-

gim zemljama, podsti þ Xi L Q D þW Q M*olo s migracija dece u mla* ÿ H P L*esc eskom uzrastu*. Tako se desilo da, kako kaže Predrag Marko Y L ü mo P D v dijapazon poro G Q L þ aranžmana" (Marko Y L ü ko t O L N D naziva Ja V Q D po-ŽD J D þ Q H Y H ü L W U D Q slokalne i plurilokalne poro G Q L þživo W H po-ŽD J D þ 2003). U svim ovim varijantama odnosi roditelja i dece prolazili su razl þ t L faze, ostavljaju ü L sl S R po emotivni i psihološki razvoj, socijalizaciju i identitet.

Moj cilj nije da na ovom mestu dublje zalazim u tu problematiku o kojoj postoji referentna literatura[12], tim pre što i kazivanja mojih sagovornika potvr ÿ Xju v ü zaklju þ D do koji su došli na X þ ci. Namera mi je da kroz kazivanja gastarbajtera i njihove dece dokumentujem i osvetlim, njihovim re þ a i isku V W Y R P W D M D V S H N W trauma W Q L þ odnosa.

Za ve ü u gastarbajtera prve generacije prekovremeni rad, nedostatak slobodnog vremena da se posvete deci, sku þ H nost stambenog prostora i finansijska teško ü D G D V H pla W L v þ e X predškolskog deteta bili su odlu þ j X ü L t D N što su svoju malu decu ostavljali bakama i dekama u rod-

[12] Predrag Marko Y L ü þ L H V G D v ü X X Z S D M ašim na X-þ nika privukla deca migranata, njihovo obrazovanje, identitet i je] L k þ razvoj. Najpotpuniju studiju o tome je u Srbiji objavila Milena Davido Y L ü vid D Y L ü] Q j D þ M literaturu o poro G Q L þ odnosima gastarbajtera Marko Y L ü v o Q D napomeni 198 (Marko Y L ü

nom se O X G D vaju i podižu. Pritom, imaju ü L Qa umu da ü H VH vrate U – za koju godinu – kako su verovali, i odlaze ü L Vivom da svojoj deci obezbede bolje uslove života nego što su ih oni imali, smatrali su da je za decu najbolje da ostanu u rodnom me V W X no 2 E L objašnjavano slede ü L P PDL" Y L *vaju X ku* ü X D *mo da ši ljemo pare"*. U analizama o odrastanju dece gastarbajtera koju su podizali bake i deke i šira rodbina ima i pozitivnih zapažanja o blagotvornom uticaju na emotivnu i društvenu stabilnost dece, na prevenciji i sanaciji nepovoljnih efekata roditeljskog odlaska, ali isti þ H V H G D gu Q i Q H P R adekvatan nadomestak roditelja $ Q L ü L : R O I Marko Y L ü 12, 167). U me ÿ X vremenu godine su prolazile, roditelji su ostajali na radu u inostranstvu a da se zapravo nisu u potpunosti ni ostvarili u svojoj roditeljskoj ulozi. Jaz koji se stvorio izme ÿ X du U R a i dece za mnoge je bio težak i bolan, a roditelji su svoju neostvarenu ulogu nadokna ÿ Vali slanjem novca i bogatim poklonima verujuü L G D manjka L ljubavi i sigurnost i materijalni aspekt nadoknaditi njihovo odsustvo i ljubav. Me ÿ X m, statusni simboli poput nove ku ü H mo X V R najnovijih teh Q ikl þ ure ÿ D ja, lepe garderobe i drugog, koji su se na taj na þ L Q cal V W L nisu mogli da umanje otu ÿ H nost i emotivnu prazninu.

Svi roditelji, majke pogotovo, isti þ X G D Vajanje H R G od deteta užasno teško padalo.

- "*Kad smo mi nju prvi put ostavili mi smo do Beogarda plakali. Suza suzu mije. Da crkavaš, ne možeš da progovoriš*" (Vasilj – Ne P D kaj).

- "*Verujete li mi kada sam otišla tamo ima svega, ima južno vo* ü H L V Y H *mo zn* D *kad sam* Y D *uzela mislila sam da li ima moje dete da pojede. Kasnije, ka* G D M k *hteli da d* Q L *smo mogli da joj 'sredimo' papire*" (Zelenik – Ne P D k).

- V. M. i njegova supruga iz Klenja ostavili su decu u selu, ü k je imala 6, a sin 5 godina; nije im bilo lako da ih ostave i sada se pita da li je možda napravio grešku, ali konstatuje da "*deca koja su otišla s roditeljima više se nikada ovde ne* ü H *ti*- U D *ti. Ovde sam ulagao zbog dece koja su tu ostala, a da sam ih poveo sve bi pare ostale u Austriji*".

- S. R. iz Brani þ Hva, ka je ostavi O D ku ü H sina s mužem a sama otišla u Švajcarsku, kaže: "*Mnogo je teško našim ljudima kada ostave decu ovde. Pitala sam se da li su ve* þ *hteli, da li su obu* þ H*ni, ka im je. To mi je bilo najteže*". Stoga je po V O H þ Htiri godine, kada joj je muž umro, odlu þ la da ih dovede kod sebe, da im pruži ono što nije mogla u Srbiji, da ih kontroliše i pazi. û k je tada imala 9 godina, dok je sin došao tek sa 16 godna, *nije želeo ranije da do* ÿ H] E R *va*. G U X ã

- Naša informantkinja M. J. iz Klenja pri þ D G D *prv* M ž H - L V O D G D *se zadrži* N *u* H H *m u Francuskoj, ali kaže da joj je bilo veoma skupo da pla* ü D å H M k E *vala* L (" *kad* þ *je moja plata bila 700 franaka, a ženu sam morala da platim 400 franaka*"), sto J D V X L K Y H *ostavi* N D *sa* R *m* D *i dekom u Klenju. Kasnije su hteli da ih dovedu u Francusku ali se "njima nije tamo svidelo, navikle su na slobodu, da žive na selu*".

U ovim kazivanji P D X R þ D zanimljiv momenat odbijanja dece da se pridruže roditeljima u inostranstvu] E R J Y H *m* H V W *ka*, društva i vaspitanja druga þ *ji* od roditelj V N L K *kiva* R *ja*, posebno izraženo kod tinejdžera kojima ideja privikavanja na novu sredinu i nove

vršnjake nije bila primamljiv izbor, mnogi roditelji gastarbajteri nastoje da svoju razdvojenost od dece opravdaju time da ona, navodno, nisu želela da se rastanu od baka, deka, vršnjaka, rodnog sela. Stvar se dodatno komplikuje ispoljenim kajanjem roditelja što ih na vreme nisu poveli sa sobom ili dvoumljenjem šta je bilo bolje uraditi.

Naš sagovornik iz Mini ü Hva ž ašto sina "nije povukao za inostranstvo" i kaže da se danas "*preispituje za mnoge stvari*" jer "*decu nismo gradili onako kako smo hteli*", te danas "mora da izdržava i sina i unuke". Drugi sagovornik iz istog sela do E L R M u H u ü a H c u skoj, ali su je sa pet meseci odveli u Srbiju kod ba N H Q v a n j e þ " X u nam je bilo teško da se rastanemo od deteta i kasnije nam je bilo teško. Dolazili smo za odmore. Kasnije ka G D M k a H n a ü H U punila 5 godina, doš'o ja da je vodim tamo. Njoj je bilo lepo u Francuskoj, ja sam je vodio svud, ali je dete po þ l H da tuguje i dete se razbole. Doktor nam je rekao da vodimo dete ku ü L G t D o Y t e D babi, da tu pomo ü L m Q H *Eto, dete tuguje za babom, naviklo je na babu, što je bila naša najve* ü D J k u H m *vratimo malu kod bake*".

Me ÿ X tim, n a k ci M D k e ü H š e sagovornice iz Vasilja, na maj þ n e re þ L G D s u p o v e l i Q a ž ivi s njima jer ona to nije htela, pokazuje sasvim druga þ j e mišljenje, za koje bi se moglo re ü L G D J D G g a H t r u g a gastarbajterska deca: "*Nikako nisam htela?! Šta?! Ko me pitao kad sam bila dete*? *Tad' ste mi bili najpotrebniji, kad sam bila peti, šesti razred. Sva ta ljubav je uglavnom, kao neka nadoknada, išla kroz garderobu*".

S druge strane neka tadašnja deca, a danas odrasli ljudi, pomirili su se bili sa životom bez roditelja i, štaviše, isti þ X Gstvo roditelja skoro da nisu ni osetili jer – "*kako može da vam nedostaje neko s kim ne živite, ne znate ni kakvi su, ni kako bi vam bilo s njima*?" (S. P. iz Velikog Gradišta). Ova re þnica je mo å G D N O zmaj X þ g ja R koji se u podeljenim porodicama stvorio izme ÿ X ce Gi H oditelja.

S. P. kaže da nije bio željan roditelja, nije ni znao kako je to biti s njima pa nije ni znao da li mu nedostaju. "*Smetao sam ja njima a i oni meni kada do* ÿ X*Mene su vaspitavali baba i deda*. Kada bi roditelji došli na odmor ku ü L R Q L su mi odre ÿ Vali šta treba da radim na na þ L Q ko N D oni to hteli i videli, što mi je smetalo jer sam druga þ je L živeo s babom i dedom". Sada smatra da su na to imali pravo, ali tada je to druga þ je L izgledalo. Dodaje da bi, kao mali, uvek s nestrpljenjem pitao baku i deku – " N D G ü H ÿ X G D N G D R G ü H G D do ÿ X?.. i kada oni do ÿ X va L þ sve te poklone, a kada mu tre ü H J na G D da u 9 uve þ H L G H vet, X a on tu to nije navikao, on bi pitao – " D N D G ü H " G D P u mu je bilo teško i bili su mu potrebni roditelji tek kada je bio u pubertetu, kad je imao 15-16 godina. Išao je na elektroteh Q L þ ki zanat, tada se desilo neš W R] E ga je i þ H probleme, bio mu je potreban savet šta da radi ali mu baba i deda nisu mogli pomo ü L 2 Q je ništa nije zamerao je jer uvek imao sve što bi poželeo, ali tada mu je bilo teško što nije imao s kim da se posavetuje. Ka G D M H R W D F ša þ uo šta se de odmah je doputovao ku ü L tada oca zašto je otišao u Švajcarsku, zašto nije ostao ovde sa decom kao dru J L R ÿ þ H

i zašto njega nije poveo. Otac mu je objasnio probleme koje je ovde imao i svoju dilemu i izbor izme ÿ X G Y D *da] O D da ostanem da te volim i da živimo u nemašti* Q L L O L ü X G D V H *odreknem roditeljskog dela i pružim i sebi i vama bolji život*". S. P. kaže, G D M H E Lo R Q D R H da mu nije jasno šta bi odlu þ L R D i da ne P L stavio svoju decu. Ipak, dodaje da on nije ni znao za takvu nemaštinu kao njegov otac, gde su "svi spavali u istoj sobi a na ulazu umesto vrata držali ü H b e

Naši kaziva þ L tv S ÿ R X ju da je generacijsko nerazumevanje zbog razdvojenog života veliko i da roditelji stalno nešto zameraju svojoj deci – kako su neuredni, ne znaju da rade, nemaju radne navike, olako troše pa U H no. V O L þ Stvar je u tome da se gastarbajterska praksa – " þ v ajte ku- ü X da G H E D V X W X ko da šalje P ü H pare" osvetila mnogim porodicama. Predrag Marko Y L ü i þ L H V G D - V X J D starbajteri pokušavali da zanemarivanje svoje dece nadoknade na dva na þ n a: da svoje potomstvo okruže materijalnim obiljem i da ništa ne traže od njih. "Biti dokoni seoski 'princ' bi O R M H o prihvatljivo" je podeljenje gastarbajterske dece" kaže Marko Y L (Marko Y L ü

V. M. iz Klenja danas se sekira što su njegova deca "*nau þ L da se razbacuju s parama koje nisu zaradili*", i uvi ÿ D ju grešku jer im je to godinama omogu ü a sada ne može da ih obuzda, ne vidi ni na þ L Q ko N D može da promeni iako mu je jasno da zbog njegove penzije teško mogu da održe standard koji su ranije imali. Sagovornik iz Vasilja o sinu nerado pri þ D M S R je da pored N ü k e i sina tek posle dva sata razgovora). Sin mu se

rodio 1976. godine i kada je imao godinu dana odveli su ga za Srbi M X G Dva Jaka. Sa sinom ne govori, iako žive u istom dvorištu. Smatra da je razlog tome "babino vaspitanje" a ne to što su oni, roditelji, ostali da žive i rade u Ne P Dkoj – "*Otuda je dolazio novac, ona mu je dozvoljavala sve i svašta, i eto i dan danas je takav*".

' û L Ljinca prip D G D govX roditeljiQtM ili ti koji su " vali ku ü'X dok su mu deda i baba radili u Be X i slali pare, ali kada su "ostali bez para" njegov otac je morao "po prvi put u 40. godini da se zamisli šta da radi, a nije hteo da ode u inostranstvo".

N. M. iz Velikog Gradišta, koji se sa 16 godina pridružio roditeljima u Francuskoj ali se posle nekog vremena vratio u Srbiju, s dosta oštrine komentariše pojavu da su deca trošila novac koji su im roditelji slali a nisu sticali radne navike, nisu završavali škole ni zanate, a sada kada imaju 30 ili 40 godina i treba od ne Hga da i nešto da rade – sad se " pXju za kosu": baba i deda su umrli, roditeji u penziji, manje je novca, a ni u inostranstvu se više posao ne nalazi lako. N. M. smatra da su "*gastarbajteri svoju decu upropastili, ne razmazili.* Sve pare koje su zaradili ulagali su samo u ku ü H je sad do ÿ X G D RN U H *nisu ulagali u posao ovde, u privredu, u zanat i radionicu*". Tvrdi da ve ü njih "ne može da sastavi ni 10 dana zajedno" sa svojom decom koja su ovde ostala, "*posva* ÿ D*ju se jer su dva sveta, nemaju zdrav odnos, nisu odrasli pored svojih roditelja, a danas to više nisu deca, to su ljudi od 40 godina. Zašto su ostavljali decu ov* G H " ' D L P X*vaju zidove*?"

O razli þtim iskustvima i sudbini dece koja su otišla s roditeljima i ostala da žive u inostranstvu postoji nepodeljeno mišljenje: "*Ta deca se više ne ose ü jD Srbima, to se sve više udaljuje*", "*Oni se nikad ne ü Hratiti*". ý tujenica je da se deca migranata daleko lakše integrišu u novu sredinu od svojih roditelja, pod uslovom da su otišla u predškolskom ili mla ÿ H Pškolskom uzrastu. Tada ona prolaze proces socijalizacije u stranoj zemlji, usvajaju jezik, kulturnu tradiciju, sistem vrednosti i obi þj Dzemlje u kojoj žive, dok se istovremeno emotivno, socijalno i psihološki sve više udaljavaju od tradicije zemlje porekla svojih roditelja, gube ü L stSpRno nacionalna ose ü Dnja i veze s domovinom. Zapravo, kako piše Jadran N D ý lDü emotivne veze nisu dovoljne da bi se formirao kulturni identitet svojstven zemlji porekla, budu ü L G D M H] D W R S R treban svakodnevni kontakt koji deci gastarbajtera nedosta M H þ ý D Iako su skoro sva ta deca, pogotovo dok su bila mla ÿ D laG lR za raspust u rodno mesto, to se s odrastanjem prore ÿ Xje " Q M L K *mo* Y H *šu vu* W D H - Q H *go ovde*". Mnoga deca ni ne znaju srpski jezik ili ga veoma slabo govore budu ü L G lteljI, Ud R ü L nijeO L manjeg otpora, ne nalaze vremena ni vo O M H G D te nMjem Xje - H P D ziku, a poneka imaju strana imena koja su im roditelji davali uvere Q L G D kü H lakše asimilovati.[13]

[13] Dovoljno je, me ÿ Xtim, da im te prezim H Q D - kažü neki naši sagovornici - i da budete trajno obeleženi kao stranac, bez obzi U D Q i D ru G i D stojanje u pravcu što potpunije asimilacije.

U sredinama, poput Be þ D Q r, gde je velika koncentracija srpskih gastarbajte U D ü þ D H ð a da se njihova deca me ÿ X sobno druže, žene i udaju, jedni druge informišu o zbivanjima i dogodovštinama u domovini, zajedno odlaze u srpske klubove, kafane i diskoteke, me ÿ X sobno podsti þ X c Q n D na ose ü D nja, ali ni to je garancija opstan N D sp e Y ze sa domovinom, a još manje razlog za povratak u nju. M. D. L] 0 U þ kokoji je živeo u Be þ X n V H W je konstatovao da su njegova deca zadovoljna tamošnjim životom i da se ne ü H Y i: U' D *dgovaram ih ali ne vredi... Nau þ l. je to, ne može više... Naša deca se sva ÿ D ju na ne* P D k þ *m a razgovaraju na srpskom*! *Mentalno su se pošvabili*". Ova izjava upu ü j X na još jedan mogu ü L M n e ÿ X L] roditelja i dece gastarbajtera: izvor sukoba može biti otu ÿ - L vanje od nacionalnog identiteta i transformacija deteta u "mladog stranca" druga þ je g ponašanja i svetonazora.

I dok mnogi isti þ X a roditelji-gastarbajteri, posebno druge generacije, þ n e napore u pravcu što brže i uspešnije integracije svoje dece kako bi im olakšali život u inostranstvu, þ - L ni se da gastarbajteri nerado pri þ D ju teško ü D n adaptacije svoje dece, tako da, na žalost, nismo imali prilike da o tome mnogo saznamo.[14] Sociološka i psihološko-pedagoška istra-

[14] Jedinu pri þ X R k o W D n a adaptacije dece u školi i me ÿ X vršnjacima u inostranstvu i o jakoj diskriminaciji zbog porekla þ l X smo u Be þ X R G / M a u Z akupu n R rži jedan ka I H X - E H þ kom okrugu Otakringer. Sa suza P D X ma i R þ n L o potresena pri- þ D la je o p o b l emima si Q D L ke ü H U P H G D V X ral þ da N P R menjaju školu zbog et Q k e þ diskriminaci M H sto þ n H krivane dru-

živanja pokazuju da ti problemi postoje kako tokom školovanja, tako i u druženju s vršnjacima ukoliko ne uspeju da se dovoljno afirmišu zbog slabog poznavanja jezika, socioekonomskog položaja, druga þjih kulturnih navi N D Lno.V O L þ Za društvo primitka oni ostaju "polutani" koje sredina ne doživljava kao svog, te ostaju stigmatizovani svojim drugaþjim socijalnim, et Q kim þ i kulturnim pore N O R P $ Q L ü L Wolf 1986, 53).[15] S. R. iz Brani þ Y H stoga kaže: "*Džaba ti bogatstvo ako upropastiš svoju decu. Najve* ü L X V S H K X L Q R-*stranstvu za roditelje je da svoju decu izvedu na put – da imaju posao, da se kulturno ponašaju, da znaju naš jezik*".

g) Misionarska uloga u domovini

Posebnu ulogu koju neki gastarbajteri sebi pripisuju prema sunarodnicima nazva ü X *misionarskom*. Ovaj izraz, koji uvodim, nisam srela u literaturi ali analiza tog odnosa R E Q þ e razmatra u sklopu povratnih migracija kao tip *povratnika inovatora*, kao odnos izme ÿ X *novacija* i *konzervativizma* (Cerase 1974, 258-259; Gmelch 1989, 150-151).

Osoba koja sebe smatra inovatorom trebalo bi da poseduje sposobnost i mo J X nost da nova znanja i vrednosti koje je stekla uspešno primeni u rešavanju problema sa

---

gim razlozima. Dola] D N X % tra þ njih V R D velikom greškom i je G Y D þ Hka G D ka ü H V H no V Y D ti] D ovinu.

[15] $ Q L ü L : Ra Q da V H P D že govoriti o *supkulturi migrantske omladine*, budu ü L G D ü H E D l e g r a n t i najbolje integrisane.

kojima se susre ü X R Q pa Lkoj JU pX pada. 2 E lo þ se ta uloga javlja kod gastarbajtera koji su u inostranstvu proveli više od deset ili petnaest godina, odnosno dovoljno dugo da bi postali sigurni u neka nova znanja i veštine koje su savladali, i koji su svesno usvojili nove obrasce ponašanja koje, potom, žele da prenesu i svojim sunarodnicima, bilo tokom povremenih dolazaka u zemlju ili nakon definitivnog povratka u nju.

Me ÿ Xtim, ne samo naša neposredna iskustva sa terena, Y H ü L na E U R M literatura, svedo þ H R ne da se gastarbajteri i migranti povratnici naj þ H üã H sre ÿ X V D ko W H ã premostivim preprekama i neuspešnim ishodom misionarske/inovatorske uloge. Naime, neki od njih su, po sopstvenom kazivanju, pokušavali da sunarodnike nau þ H I ÿ Q N nalnijem, profitabilnijem, kulturnijem ponašanju, da im prenesu svoja saznanja i iskustva koja su stekli u inostranstvu, da doprinesu boljem komunalnom životu u selu, ali nisu uspeli zbog, kako oni kažu, loših radnih navika, pasivnosti i konzervativnosti ovdašnjeg stanovništva:

-"*Pokušavam nešto da im objasnim, ali ne slušaju. Pokušavam da im kažem kako da se unaprede, da recimo svi gaje samo neku kulturu, ren na primer, i da profitiraju od toga, ali oni ne* ü H G D *njih i gaje sve po malo i nemaju ništa od toga";*

-" - D L K *da ra po zapadnom sistemu, a oni rade po turskom sistemu*".

- Jedan kazi Y D þ ze Na Je hteo je da ulaže u selo, da asfaltira ulicu, pomogne seoski fudbalski klub, ali su ljudi nezainteresovani. "*Nema edukacije ni informacije, isto kao pre 20 godina*".

- "*Komšije i dan danas misle da sam 'nenormalan'. Kad sam sun þ Dn kolektore stavio na krov, komšije nisu ni znale šta je to, nego su rekli – šta si stavio ona ogledala na krov*".

Prepreke uspešnoj misionarskoj ulozi mogu biti kulturološke, klasne i psihološke prirode – konzervativnost i tradicijski na þ L Qmišljanja ve ü L Q grupe nije lako preko no ü L nsebi R niti je grupa spremna da se povinuje uputstvima nekog koga više, možda, ni ne smatra "jednim od svojih", ili nekog ko možda ni nema dovolj Q R nog G L þ uticaja i ugleda u rodnom mestu da nametne inovaciju bez obzira na svoje dobre namere. Vreme boravka tako ÿ H -X W L þ H Q uspeh Q H inovatorske uloge: neko ko je proveo kratko vreme u inostranstvu nema dovoljno iskustva da nametne nove ideje; oni ko M L V X gÝ H ü H Q G X odsustni smatraju se otu ÿ H Q m od rodnog kraja i njihov uticaj na sunarodnike slabi srazmerno dužini odsustva. Prepreke mogu biti i socio-poli W L þ ideološke prirode na nivou hijerarhije unutar sela/opštine, kada se lokalne strukture mo- ü L R W Y L prikriveno suprotstavljaju poslovnim inovacijama gastarbajtera u strahu od kompeticije i ugrožavanja Y H ü poV X Vljenih ekonomskih i društvenih intere V D þ H- sta žalba gastarbajtera da ne nailaze na razumevanje i podršku lokalnih vlasti). Ko Q D þ prepreke su i sasvim konkretne strukturno-ekonomske prirode – razlika izme ÿ X -Q D u þ H znanja i veština u razvijenim postindustrijskim zemljama i pretežno agrikulturne i zaostalije doma ü H d Ý H U H M H stoþ H premostiva. Tu bitnu strukturalnu razliku izme- ÿ X m j H porekla i zemlje imigracije gastarbajteri, rekla

bih, ne uvi ÿjD sa dovoljno razumevanja i samorefleksije YHü Vix da je tuma RþHšio mentalitetskim karakteristikama sunarodnika (lenjost, konzervativnost, nepreduzimljivost), ili, pak, neproduktivno kritikuju rodnu zemlju Rþajuju ü L GD VHmeR QDe i sikasnije nego što je to realno mogu ü H "*Mi živimo u kamenom dobu, u Švedskoj je sve automatizovano*". I tako se gastarbajteri vrte u krug: isti oni razlozi zbog kojih je ve üna napustila zemlju javljaju se i kao razlozi njihove naknadne neuspešne misionarske uloge, što rezultira razo þDnjem bez dovoljno refleksije uzroka i mo JXnosti.

S druge strane, njihove sunarodnike nervira kada gastarbajteri "*do* ÿX QD *Sa pa Wame tu*".

Mada je bilo znatnih komunalnih ulaganja gastarbajtera u njihovim rodnim mestima kroz samodoprinos, akcije prikupljanja dobrovoljnih priloga ili zajam za preporod zemlje, što je pomoglo izgradnji puteva, elektrifikaciji, izgradnji vodovoda, škola i drugog, pogotovo u vreme bivše Jugoslavije (cf. Ivano YL ü 2830-zbog pogrešno usmerenih sredstava, neostvarenih obe üDa ili nezainteresovanosti lokalnih uprava, mnogi gastarbajteri se danas retko odlu þjX na konkretna ulaganja u komunalne potrebe svojih zajednica u domovini.[16] Radije se, stoga, priklanjaju

[16] "Naši ljudi na radu u inostranstvu bili su apsolutni rekorderi po visini upisanog zajma za preporod Srbije. Pojedinci su upla ü-L vali i po 400.000 francuskih franaka, oktobra 1989. godine naša banka imala je devizni priliv od 500 milijardi dinara. Zarobljavanje deviza i isplata nižih kamata od dogovorenih, a potom i kasni-

misionarskoj ulozi savetodavca svojim sunarodnicima. Uz sve pomenute objektivne i subjektivne prepreke, neuspeh misionarske uloge naših gastarbajtera po þva, u suštini, u kontradikciji njihovog položaja onako kako bi oni voleli da ga imaju – deli P Lnþ se držati po strani, ne ulagati konkretno svoj rad u Srbiji, boraviti povremeno i kratko vreme u rodnom mestu, a davati uputstva i savete sunarodnicima, "pametovati" kako treba da žive i šta da rade, a potom ih kritikovati kada se oni o to ogluše i pokažu nezainteresovanost, nespremnost na promene pa i netrpeljivost. Uz pretpostavku o dobronamernosti gastarbajtera, mora se re ü L *mi-* G- D *sionarska uloga* može biti uspešna samo ukoliko je misionar spreman da u istim okolnostima živi i radi s onima koje treba da podu þ L svetS sopstvenim primerom. Tek tada ü H gQva uloga, možda, imati nekog efekta.

"Proceduralne šeme": *Sve to za bolji život*

"Proceduralne šeme" su znanja o odre ÿ Hm vidovima ponašanja u odgovaraju ü L P tuaV ija. Primena proceduralne šeme nagoni ljude da preduzmu odre ÿ He akcije. Neki autori isti þ X luk Diz me ÿ X kara tivnog i procedu-

---

ja isplata potpuno obezvre ÿ Hh dospelih obveznica zajma, bila je velika državna prevara gastarbajtera", za novine je komentarisao direktor bivše Investbanke iz resavskog kraja. *Ve* þ H *Unovosti*, 2. 03. 2013. "Gastarbajteri otišli i ostali zauvek". Dostupno na: http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:422410-Srbija-Gasterbajteri-otisli-i-ostali-zauvek

ralnog znanja, u smislu razlike *znanja šta* od *znanja kako* (Nishida 1999,759). U razmatranom slu þjD to bi se moglo protuma þti kao razlika izme ÿ X sta Dajterskog neposrednog iskustva i *proceduralnog znanja kako* je to "biti gastarbajter" i ostvariti taj status, od našeg *deklarativnog znanja o tome šta* su gastarbajteri, šta rade i kako žive.

U narativima o životnom iskustvu gastarbajtera mogu se izdvoji W L ne Se Ve Xp doga ÿ ja D ko M H ne st u tog iskustva, ujedno tvore ü L me H Q H a] Lnþ proceduralne šeme:

1. odluka o odlasku na rad u inostranstvo i preduzimanje koraka u tom pravcu (legalnih i ilegalnih) > 2. niz akcija prilago ÿ Vanja životu u stranoj sredini > 3. spoznaja da se privremeni boravak u inostranstvu pretvara u dugotrajni i akcije preduzete da se takva odluka podrži (da se deca dovedu, da se iznajmi ili kupi ve ü L V W D Q gura G radnV H R V L mesto do penzije, i sl.) > 4. odluka o povratku u domovinu i eventualno preduzete akcije s tim u vezi (da li se vratiti, kada, zašto, ko treba da se vrati, za stalno ili povremeno, itd).

Zna þ DY e da gastarbajteri najviše verbalizuju razloge za odlazak i na þ L Q Q D N R stvarili. To je s aspekta narativa, ali i realnog života, posve razumljivo: taj momenat predstavlja najvažniji trenutak, onaj seman W L k narativni "incident" bez koga nema pri þ H re S F Ü D M adas G R nje ravnoteže i prekretnicu u životu. Najmanje se verbalizuje ono što, u sušti Q L ni pi L hov život, a to su sve akcije koje su bile preduzete ili se preduzimaju da se život u inostranstvu održi kao normalan i legalan.

Bez obzira na to da li su pre odlaska u inostranstvo imali posao ili su bili nezaposleni, da li su bili radnici ili poljoprivrednici, motive za odlazak najčešće navode u okvirima ekonomskih razloga, uz poređenje da se tamo "bolje živi": *"Videli smo da su tamo veće plate nego ovde", "Tamo se bolje živelo nego ovde".*

Ta izjava – "videli smo" – ne znači tačno ono što kaže, već ukazuje na poređenje sa onim što drugi imaju, na uporedno sagledavanje na komšije i meštane koji su otišli ranije, kao i na poređenje njihovih statusnih promena bez obzira da li su one stvarne ili samo glumljene da bi se sunarodnici "zasenili". Ovakvo ponašanje koje govori o sociokulturnim razlozima, pored ekonomskih, potvrđuje i u vezu Daglasa Masija (Massey *et. al* 1993) o stvaranju "kulture migracija" u pojedinim zajednicama, kada se zbog želje za kopiranjem i imitiranjem ne samo "dobrih" već i "loših" strana, iz simbolično-statusnih i prestižnih razloga malo-pomalo stvara lanac migratornih odlazaka.[17]

U reto Ukrajinom smislu, to su ponekad vrlo slikoviti opisi. Evo kako je jedan od kazivača (Dolovčanin) objasnio razlog za svoju odluku da ode na rad u inostranstvo kada je video kako se njegovi zemljaci-gastarbajteri ponašaju kada dođu u selo na odmor:

---

[17] Ova pojava je u istočnoj Srbiji, na primer, dovela do toga da postoje mnoga sela prak tično "mrtva", opustela, skoro bez ijednog stanovnika a sa velelepnim praznim kućama koje se napune za praznike i letnji odmor kada se gastarbajteri vrate na kratko u rodno mesto.

"*I ondak, bili tu neki moji seljaci, malo stariji ljudi. Otišli za inostranstvo. I ja onako gledam. Turi jedne nao þ ne, turi druge, tre ü H ri r ke na dupe. Šeta. Kravata. Bela košulja. Šta to mož' da bude tam'? Standard i to sve. Pada s neba... I ja kažem* ¶ R ü X G"D L G H P

Akcije koje su preduzimali u odlasku bile su i legalne i ilegalne. Legalno i organizovano se odlazilo preko ondašnjeg Biroa za zapošljavanje naših radnika u inostranstvu (v. Ivano Y L ü 68). L J. J. iz Vasilja pri þ D N Dko je knjaže Y Dab firma RG P Inpos "*obezbedila sve, otišli smo tamo grupno, pun autobus od Knjaževca do Niš nas odvez'o i stavili nas na me ÿ X karodni voz*".

Ve ünla je, me ÿ Xtim, otlš ilegalno, po oprobanoj šemi: odlazak u zemlju i J U D G J G vel prÝ jatelji i åL ÿ D, kupljena viza, podrška sunarodnika u snalaženju, rad na crno i život "bez papira" prvih nekoliko godina. "*Ovde sam se prijavio na biro pa nekako nije uspelo. Nisu mi dozvolili, malo nešto mora da nisam bio po njihovu želju. I ja sam otiš'o, onako kartu i za Ne P Dk þ*" (N. J. iz Mini ü vla).

Dobijanje legalnih radnih i boravišnih dozvola primarni je cilj gastarbajtera u proceduralnoj šemi, na N R Q ga þ H sledi sre ÿ vlanje statusa i zapo þ nljanje normalnog života bez straha od deportacije, što mnoge pritiska kao " Q R ü mora". Za mnoge je rešenje bilo, a i danas je, "ugovorni brak", odnosno fiktivni brak sa državljaninom/državljankom zemlje useljenja radi lakšeg dobijanja boravišnih i

radnih dozvola.[18] U današnje vreme, mnogi koji nisu otišli na trajni rad u inostranstvo koriste prednosti Šengenske vize i rodbinsko-prijateljskih veza i kontakata da kroz kratke rade do 3 meseca odu u inostranstvo na rad (na crno) i time doprinesu boljem standardu života i budžetu u domovini.

Da li je sve bilo tako idealno kako su zamišljali? Ne, i to je retko ukljanimljv deo njihovog iskustvenog obrasca:

- "*Pri*þD –V'*tamo se zara*ÿX*je ja*æ*o'. Zamišljao sam da se tamo beru pare, a uopšte nije tako*".

- "*Ljudi su se ovde hvalisali kako tamo zara*ÿ*ju, a nisu govorili istinu, krili su koliki su izdaci i da od te zarade ne ostane mnogo. To sam shvatio tek kada sam otišao u Švedsku*".

- "*Kad sam ja video gde žive?! Barake! Jao, gde sam do'šo? Šta sam zamišlj'o?!"*

Ipak, ostali su...

"Strategijske šeme": *Muka nate*UD*vek*þ*a*R*ma sve,* L P*ke*H*da*þ*a tera*

"Strategijske šeme" su znanja koja se primenjuju u strategijama rešavanja problema. Nišida za strane radnike predlaže termin *kros-kulturna adaptacija* podrazumevajuüL žV*m*O*p*R*o*ces transformacije ne þ*j*eL primarne soicio-

[18] Neki naši sagovornici u Be þX žN*d*a fiktivni brak danas košta oko 15 000 evra.

kognitivne šeme ka kulturnoj šemi zemlje domaćina (Nishida 1999, 762). U slučaju gastarbajtera i drugih migranata strategijske šeme se godinama grade kroz složen proces akulturacije i adaptacije, odnosno prilagođavanja novoj i nepoznatoj sredini.

Akulturacija je dinamički, potencijalno dvosmeran proces koji uključuje sve obe grupe ili individue u situacijama direktnih kontakata između njih. Antropolozi i sociolozi su istakli dva dominantna faktora od kojih zavisi akulturacija: a) interkulturni kontakti (intenzitet i učestalost međusobnih direktnih kontakata različitih grupa); i b) spremnost međusobnog prihvatanja kulture.

U svakoj interkulturnoj situaciji grupe mogu da se mešaju u različitom obimu i intenzitetu, ili da ignorišu jedna drugu. Socijalni psiholog Džon Beri, koji je prvi predložio *modele akulturacije*, istakao je jasnu korelaciju navedenih faktora: veći broj zajedničkih i intenzivniji kontakti vode slabljenju distinktivnih kulturnih karakteristika i obrnuto (Berry 2001, 617). Pritom, postoje znatne razlike između one strane, imigrantske ili neke druge nedominantne grupe koja pokazuje tzv. "akulturacijske stavove" (do koje mere želi da se meša s drugim grupama i koliko je spremna da zadrži svoje kulturne osobenosti), i dominantne grupe, s druge strane, koja poseduje "multikulturnu ideologiju" koju ispoljava kroz prihvatanje da joj se nedominantne grupe prilagode i usvoje njene kulturne karakteristike (Ibid, 618). Beri je formulisao polje interkulturnih kontakata u odnosu na obe razmatrane grupe – dominantnu i nedominantnu – i pokazao modele koji se unutar tog

dina P Lnog procesa javljaju u zavisnosti od prevalencije jednog od pomenuta dva faktora (Ibid, 619-620).

Ako posmatramo proces iz pozicije nedominantne, imigrantske gru S H Xa R se D slede ü L del R strategijskog ponašanja:

a) *asimilacija* vodi napuštanju osobenih kulturnih karakteristika i maksimalnom prihvatanju tu ÿ L K tuNXO obrazaca uz intenzivno mešanje s drugom etn Lkom i kulturnom grupom (proces kroz koji prolaze druga i tre ü D - J H neracija imigranata, mahom deca i unuci gastarbajtera); nasuprot njoj je – b) *separacija* kada se manjinska grupa najviše mogu ü H dVaUXdrži svoju kulturu a izbegava ili ignoriše mešanje s drugima (donekle oblik ponašanja prvih, odnosno najstarijih gastarbajtera); c) *integracija* je opcija koja vodi odre ÿ Hom stepe QX Ra bXsopstvenih kulturnih karaketristika, pre svega jezika, vere i drugih et-QLkih podlika, dok se na dnevnom ni YRXne napori da se postane integralni deo društva i kulture u kojoj se živi – ova strategija se pokazuje kao najpoželjnija za mnoge naše emigrante višeg i visokog obrazovanja koji razvijaju taktike u balansiranju izme ÿ X Ra bXsvog et QLkog i kulturnog identiteta i nastojanja da se integrišu u društvo prijema; mnogi gastarbajteri tako ÿ H kuSavaju da ostvare ovaj model s manje ili više uspeha što pre svega zavisi od stepena ovladavanja stranim jezikom, a on se pokazuje kao poželjan, makar deklarativno, i sa pozicije dominante ve ü LkQ grupe; d) *marginalizacija* se javlja kada postoji mali interes ili nedovoljno mo JXnosti (vremena, prilika)]D Ra bXvlastitih kulturnih karakteristika i mali interes

za kontakte s drugi P D R E L J ose ü D nja sm kulturne isklju þ H st ili diskriminacije od strane ve ü sk Q grupe (iskustvo mnogih naših gastarbajtera prve generacije i njihove dece bez obzira na zemlju useljenja).

Naravno, mora postojati pretpostavka, kaže Beri, da imigranti imaju slobodu izbora ovih opcija, što nije uvek slu þ D M tva U X ã P D sp H name ü X re Ÿ G H uslove pod kojima se ostvaruje kontakt – videli smo iz izjava naših kaziva þ D G D Š a H W R G H z formalne oblike komunikacije dok se u privatnoj sferi taj odnos tek spora G l þ ostvaruje; a tako ÿ H G v U X ã ama može u mno- J R m H da ograni þ D va bi re useljenika name ü X L L P svojim zakonskim regulativama oblike dozvoljenog ponašanja – strategija decenijama primenjivana na goste-radnike i njihove porodice u državama koje sebe nisu smatrale imigracionim. U tom smislu, uspešna integracija manjinskih i imigrantskih grupa uistinu zahteva od ve ü sk Q društva da bude otvoreno i multikulturno, da olakšava *adopciju, prihvatanje* novih kulturnih obrazaca od strane imigranata i s druge strane da se samo menja, da ostvari *adaptaciju* sopstvenih institucija ko M H ü H s l ü tre X V X bama useljenika (Berry 2001, 619).

Osim, dakle, intenziteta interkulturnih kontakata i spremno V W L ja D R þ X kulture, stepen i uspešnost akulturacije i integracije zavise u velikoj meri i od kulturnog uticaja u vreme individualne socijalizacije, kao i jezika kao osnovnog oblika komunikacije – u smi V O X vanj R þ X ili kvarenja pa i zaboravljanja maternjeg jezika, i s druge strane stepena ovladavanja stranim jezikom.

Proces prilagoÿ Dvanja roditelja migranata i njihove dece bitno se razlikuje, pre svega po tome što su rodite O M L Y H ü prošli proces socijalizacije u svojoj domovini, a u inostranstvo su poneli "prihva ü H Qgra L ÿ H] Qtem V v svoje nacionalne i kulturne karakteristike, ose ü D M pad S U L nosti svom narodu i domovini" $ Q L ü L : R O I Za naše gastarbajtere prve i druge generacije može se, stoga, re ü L G D V Xtira V, Hali D G D S grisali. Odnosno, može se usvojiti Nišidina definicija kros-kulturne adaptacije, iako je Nišida smatrao da se taj pojam odnosi na pridošli F H ji þ L status u inostranstvu jasno privremen – od šest meseci do pet godi Q D n 6 O m þ vlasti u bivšoj Jugoslaviji su smatrale da pet godina predstavlja kriti þ D Q S Hriod, to jest da posle tog vremena privremeni radnici sve više postaju pravi emigranti, pogotovo ako su zemlju napustili poro G L O þ (Dobrivoje Y L ü

Imaju ü L W d u R jasX o jeYda L je glavni razlog slabe akulturacije naših gastarbajtera prve generacije njihova završena socijalizacija u zemlji porekla i, s druge strane, *je*] L k þ *nekompetentnost* koja im je bitno smanjivala sposobnost komunikacije sa strancima, kao što je umanjivala mo J X n ü st za zadovoljavanje širih socijalnih i kulturnih potreba osim najelementarnijih. Kim smatra da od savladavanja komunikacijskih veština presudno zavisi stepen akulturacije imigranata, njihova sposobnost da bolje razumeju nove okolnosti u kojima su se našli, vrednosti i shvatanja nove kulture na koju teba da se adaptiraju (Kim 1977, 66). Ako se prisetimo onog što je ranije re þ H no o Berkovom shvatanju važnosti poznavanja jezika za uspeš-

no ube ÿvljanje sagovornika i tuma þnje/identifikaciju sebe pred drugima, onda možemo pretpostaviti da u zemlji imigracije, sa strancima, naši gastarbajteri u tom zadatku nisu najbolje uspeli.

8 þnje stranog jezika, uz nisko obrazovanje, predstavljalo je za naše gastarbajtere najve ü X kovüHXã ju mnogi nisu do kraja savladali uprkos višedecenijskom boravku u inostranstvu. Uglavnom, govore jezik, ali ne umeju da ga þtaju i pišu: *"I dalje pisanje ne znam. Po dva-tri slova idu u jedno slovo, to ne mogu da shvatim. Muž isto k'o ja, priþ D R ve Qvari Y, što moramo da znamo na radno mesto, drugo nas nije interesovalo"; "To ne možeš da shvatiš – pri þjD jedno a pišu drugo"*.

Oni koji su se potrudili da bolje nau þ H M jezik sve-sni su njegovog zna þ Dja za kvalitetniji život: "*Imati pojma o jeziku, to je veliki plus. Ako se nau þ L] LMNH L ¶ R ü H G D V H radi, to je uspeh*".

Osim jezika, i mentalitetske razlike su mogle da predstavljaju prepreku uspešnoj adaptaciji: "*Sve sam proš'o brzo, i jezik i pos'o, ali njihovu kulturu nikako da razumem...*"

Od razli þtih strategija prilago ÿvanja naši gastarbajteri nisu bežali: " *I ono što nisi znao - znaš. I što ne znaš moraš da nau þ L ã mo GD ne ideš ku ü"*, *"Muka nate U D ve þ R N D Q D V Ne da tela"*. P H þ

Deca ili unuci gastarbajtera prve generacije, koja su se tamo rodila ili otišla kao sasvim mala, prak Wi þ prolaze proces integracije, pa i asimilacije. Njihovi problemi akul-

turacije sasvim su druga þje L prirode od roditeljskih: njihova socijalizacija podrazumeva istovremeni uticaj dve kulture, dva jezika, dva na þna života. Neki sociolozi ih karakterišu kao *difu*] Q H *nosi* L e sigurnog identiteta. Dete koje sti þ H iskustva dvaju kultura, uz prednosti koje pruža ova þnj enica, proživljava odre ÿ Hu kontradikciju koja nastaje susretom, prelamanjem i sukobljavanjem dva snažna uticaja: kulturne tradicije iz koje su potekli roditelji i koja im služi za komunikaciju unutar porodice, i s druge strane kulture zemlje useljenja koja im služi za komunikaciju sa spoljašnjom sredinom i koja vremenom postaje sve intenzivnija i zna þ DMja u njihovom životu. Kako odrastaju, deca migranata pokazuju sve ve ü X teg Q anost u novu kulturnu sredinu, pogotovo ako je doživljavaju kao prestižnu, poželjniju i dominantniju, dok emotivne veze sa domovinom i zavi þ DoM nacionalnom kulturom slabe i opada M X $ Q L ü L : R O I

O njihovim problemima i uslovima socijalizacije iscrpno je kod nas pisala Milena Davido Y L ü X knji *Deca stranih radnika* (Davido Y L ü Premda su neki istraživa þ L sa puno optimizma izražavali na G X G Dca ü stranih radnika profitirati iz dvostrukog pripadanja dvema kulturama, Milena Davido Y L ü M a H e Lg Pniji stav smatraju ü L G D je ve ü na te dece zauvek izgubljena za svoju zemlju porekla, da ih nikakav patriotizam ne ü H v Sle ü na povratak, te da je stoga od najve ü H Y Dži pitanje njihove uspešne integracije i opstanka u zapadnoevropskim zemljama, sagledavanje stvarnih integracijskih uslova koji mogu biti na

razli þ te na þ ne ugroženi, te pitanje kakvog-ta N Y R J R þ Xva nja et Q ko identiteta (Davido Y L ü 164). -

Na sli þ D Q þ Q Q mi šlja i Darko Markov iz Be þ D ji N R kaže: "U mojoj ku ü L V H Q E D U þ H pri Q H Q H] Dto što imam antagoni] D P Y H što] sam video *kakva je posledica tih rasceplje* Q L k *osti, kakav je to haos u glavama, kakva su ta deca koja pomešaju oba jezika*. Video sam kako ta deca postaju rasceplje Q H nosti, ja ih posmatram, slušam ih svaki dan. *Ne znaju srpski, a roditelji su im najve* ü L *bi* ć *ludi se i kite se zastavama,a onda padnu na prvom ispitu – dete im ne zna srpski, ne zna ni dve da sro* þ L 7 R M H *logi: tu* ć *kompleks ni* ž *e vrednosti, a drugi da se dokaže, da se dodvori*. Pitam komšinicu iz Jagodine, devoj þ E D Q H] Q D skoro da kaže, þ ’ za što to radiš’ – a ona kaže – ’pa oni su ovde’, a *jezik je duša* þ *naroda*, kako da se on identifikuje, šta vredi, ne može da se zove više Srbin, njemu nije više dostupna ni knjiga, ni film. To je problem 90% dece ovde, mogu da se nekako sporazumeju ali jedva sastavljaju re þ H ni na srpskom... *Mi moramo u porodici, u ku* ü L G D *mi moramo da izgradimo deci jasnu definiciju identiteta.* De F D ju þ X da kune Austriju, kada ode u Srbiju psuje Srbiju; jed Q R þ Xje u školi, drugo na ulici, tre ü H di, ü L njegovoj glavi je haos, pri þ D W þ U L Q L E H þ H dve na srpskom; pokupi najgore od nas i najgore od Austrijanaca. Poku S L ž u, pro þ e tersku austrijsku notu, pokupi ono naše novokomponovano... *A kada je siguran u svoj identitet onda mu niko ne smeta, može da živi pored bilo koga*..."

Za decu gastarbajtera koja su odrasla u inostranstvu smatram da se može re ü L G D *hibridni identitet,* što je donekle druga þje L nego "difuzni identitet" kako su ga sociolozi svojevremeno definisali. Budu ü L G Ja sa Vv Rn a i shvatanja crpi istrovremeno iz dve ili više kultura, hibridni identitet može biti subverzivan ali i koristan u razumevanju razli þti h kulturnih perspektiva i tradicija, u zavisnosti od toga da li se i kako neguje i koristi ili potiskuje. U današnje, "postmoderno" vreme hibridni identitet pomaže lakšem snalaženju i komunikaciji u multikulturnim društvima omogu ü Dju a ü L ma Sp ur eb i, identifikaciju s jednom, drugom ili s obe kulture istovremeno. Svest o "dvostrukoj pripadnosti", koja uti þ H Qg Da dn ju] hibridnog identiteta, nije stoga trajno stanje Y H kontekstualno, pojavljuju ü L V H vla L þ OH L ü S RV lsnosXi od Dpotreba, interesa i situacije.

Koliko se, najzad, znalo i govorilo o onim gastarbajterima koji se *nisu prilagodili*? Oni su se vra ülDi taj tip *neupešnih povratnika* opisao je Fran þ Vv N Rrazý ke kao osobe na koje je previše frustriraju ü H Lkira ju Cü RH ca oWkulturni šok i nagli prelaz iz ruralnih, zaostalih sredina u urbane, postindustrijske metropole (Cerase 1974, 249, 250). Faktor koji, S R razý e-ovom mišljenju, najviše uti þ H Q D ü WR OkRV H Q R vopridošli imigrant sna ü L Lbro Su ü H prvi nalet krize jeste posao. Ukoliko imigrant ne prona ý H ko Dposao ili nije spreman da radi bilo šta, ukoliko su za njega kulturne razlike prevelike da bi ih prevladao, izvesno je njegovo razo þ Dranje i frustracija koji vode povratku u domovinu.

"Emocionalne šeme": *Jel' sam ovolike godine to bio ja, il' me neko prevario?*

"Emocionalne šeme" se stvaraju u socijalnim interakcijama u toku ne þje Lg života, sadrže informacije o emocijama i vrednovanju pohranjenim u dugotrajnom se ümu, a koje postaju dostupne kada se aktiviraju druge pomenute šeme. U gastarbajterskim pri þ Dma ngu ü H M Hi osnovnu opoziciju "racionalno : emotivno", pomo ü X je N Rocenjuju i vagaju svoje životne izbore, stavove, odluke i ose ümu prema životu u Srbiji i Evropi.

Racionalna strana antinomije pokazuje njihovo mišljenje i vrednovanje kvaliteta života koji vode tamo ili bi ga vodili ovde da su ostali ili se vratili. Ukratko, ona se svodi na – "*tamo je bolje* (sve funkcioniše, plate su bolje, standard je ve ü L nos Ge ÿ X d M X su kulturniji) : *ovde je lošije* (ništa ne funkcioniše kako treba, plate su manje, standard je niži, ljudi su nekulturniji).

-"*Imao sam bolji život, imao sam svoju platu. Šta bi' ovde im'o? Posle dve nedelje ovde [u Srbiji], sve ono fali. Drugi je život ovde i tamo*";

- "*Ja bih tek sad otiš'o, otiš'o ponovo kad bih mog'o u Ne- P Dkd*";

-"*Ništa mi odavde ne nedostaje*";

-"*To što sam napustio ovde, to se ne kajem ništa"*;

-" ý H*sto bih sebi rekla - bo O M H sti G D moj þ L.... u moju zemlju nego u tu ÿ X mlJH – ali ostala sam, shvatila da tamo mogu više da pružim svojoj deci, bolje da zaradim*";

-"*Ko god kaže da je tamo loše, ne verujte mu"*

Izjave poput navedenih upućuju na to da je veći deo stav naših sagovornika skoro nepodeljen u tome da su u inostranstvu ostvarili bolji, kvalitetniji život.

Ova racionalna razmišljanja imaju, međutim, svoju *emocionalnu* stranu. Svim našim sagovornicima su u sećanju različite emocije koje su pratile njihov odlazak na rad u tu zemlju i boravak tamo, a koje možemo sagledati kroz sledeće protstavljenih osećanja: strah od neizvestnosti i nepoznatog, nesigurnost položaja, tegoba privikavanja na stranu kulturu i strani jezik, borba da se obezbede legalni uslovi boravka, briga da se zadrži posao kao uslov ostanka, rastrzanost zbog dvostrukog života tamo i ovde, bol što su ostavljali decu, umor od fizički napornog i prekovremenog rada, osećanja zbog štedljivosti, zebnja zbog nedovoljnih ili nikakvih nada koje su mogle biti ostvarene, neodlučnost pred odlukom ostati ili se vratiti, pritisak zbog konstantnog odlaganja povratka i produženja neodređenog statusa, zadovoljstvo i sreća što su posti gnuti ciljevi koji su uspeli, ili kajanje i razočarenje zbog eventualnog neuspeha i neostvarenih planova.

Potmuo osećaj nostalgije je već u početku prisutan: *"Tamo me sve boli. Kad dođem kući ništa me ne boli... Duša me boli. I kad sedim i kad radim. Ranije mi je bilo svejedno. Zadnjih pet godina me vuče. Ne mogu više. Samo što moram"*.[19] Da

[19] Na žalost, naš sagovornik M. D. iz sela Kovačevo koji je živeo u Beču još dugo nakon što smo razgovarali, nekoliko meseci na-

nostalgi M D žnja þa H domom prati migrante bez obzira na nacionalnost, svedo þ L L R Ò tiv M skaz P ur þn a koji je skoro iden W n þre þn a, kao i naš kazi Y D þ Q opisao svoju boljku: "Muka mi je od ove hladno ü H X 1 kdj P ja D þ M R ã X Ò n H N a þ H domom, nekiput i ja þ H Q H go pre pet go di Q D žnja a H domom je bolest, i ta bolest može samo da se izle þ L X skoj X[20] U (Teraoka 1989, 107).

Izme ÿ X *kamo* i *ovde*, *nas* i *njih* otvara se prostor nepripadanja. Imigracija je, po mnogim kaziva þn a ali i autorima koji su prou þ va li taj fenomen, proces pra ü H Q ü P D V H

kon našeg razgovora prerano je preminuo od moždanog udara u 48. godini. Umro je u svojoj zemlji, prilikom vikend posete kuü L da R u gor þn u i tugu njegove rodbine izazi Y D njeþ n L ca da u ovdašnjem lokalnom domu zdravlja, gde je otišao nakon što je osetio tegobe, nije bila ispravno dijagnostikovana bolest i blagovremeno preduzet lekarski tretman koji bi mu, možda, spasao život. S ogor þ H njem pri n inju iro Q L no þ pitanje dežurne lekarke, koja ga je poslala ku ü L G D V H L o V S D ga'st zaš ter i – dolaze u Srbiju da se le þ H N D G L e P bo M je" W D ksalno je to što se može pretpostaviti da bi mu opremljenija i bolje organizovana zdravstvena služba u Austriji možda zaista i spasila život. Uostalom, dobra lekarska nega i kvalitetno zdravstveno osiguranje predstavljaju izuzetno važan razlog koji naši gastarbajteri navode kao motiv da, kada se penzionišu, deo godine i dalje nastave da provode u inostranstvu.

[20] "This coldness here in Germany makes me sick; I am still homesick today, sometimes even more strongly than five years ago; homesick-ness is an illness, and this illness can only be cured in Turkey".

njem melanholije, praznine, usamljenosti, frustracije, žudnje za kontaktom sa pre ÿ Dašnjim svetom, u stvarnosti ili u fantaziji. Osnovni psihološki razlog po þva u gubitku "unutrašnjeg kompasa" budu ü L GoD u zemlji porekla daje sva ona prva, najvažnija život Q D na Ož ajed Q kaþ iskustva, strukturiše ih, umrežava od detinjstva pojedinca u polje njemu znanih društvenih odnosa, kulturnih obrazaca i oblika ponašanja, daje mu ose ü D gurnVsti i povezanosti s drugima – njegovim sunarodnicima. U stranoj zemlji nema tog "unutrašnjeg obrasca" koji domovina pruža. Strano je nestrukturisano, nepoznato, netransparentno, ne postoji zajed Q kaþ istori M Dnih i kOulturnih iskustava izme ÿ X gra Þa i nove zajednice (v. Alsop 2002, 4; Tannenbaum 2007, 148). I mada kod nekih to nepoznato može izazvati oduševljenje za istraživanjem i sticanjem novih iskustava, mo JXnost da se bude "neko drugi" nego što je to u svom rodnom mestu, kod drugih stvara ose ü D M Q Huko renjenosti, frustraciju, ose ü D M XnjegXgubitka, poput napola stvarnog – napola fiktivnog lika Radiše u Markovljevom romanu:

"Ko sam, bre ja? Šta je ostalo od men? Jer sam ovolike godine to ja bio, il me neko prevario?...

... Pokuša da shvati smisao svog života i postojanja, divnih stvari koje su mu kroz život izmakle i prošle pored njega... Nagrižen melanholijom, emocijom koja, pak, izaziva samo prepirku i psova Q M H nu rastu þljenost izme ÿ X G Y pDominiQ Hsveta i shvatanja... Gde je on, u stvari? Kome pripada? Odri þ X ga se i jedni i drugi" (Markov 2010, 16, 44).

Deo emocionalne šeme, stoga, predstavlja presek ne þ-L jeg života, "svo ÿ inje ra þ nx X", sumiranje iskustava i utisaka, pozicioniranje unutar neke životne niše, upitanost o smislu i svrsi takvog bivstvovanja. Budu ü L G D kom X vreme W R X R i þ p L ednosti i mane svog izbora, gastarbajteri su mogli da izgrade mišljenje o tome gde je bolje živeti, a gde je život bolji – s obzirom na to da se te dve stvari ne moraju poklapati.

Narativni obrazac životnih pri þ D gastarbajtera

Narativni obrazac gastarbajterskih pri þ D R kotu å i L a strukturu poznatu iz istraživanja bajki Vladimira Propa (Prop 1982). To je *idealtipska pri* þ D *p onX V transformaciji životnog puta socio-ekonomski marginalizovane osobe*. Struktura kazivanja predstavlja ujedno prototipsku sekvencu koherentnih, kauzalno povezanih doga ÿ aj D koji tvore kognitivni obrazac. Narativna struktura gastarbajterskih pri- þ D nja ovo tu koja konstruiše preovla ÿ Xju ü L N R J model, odnosno samopercepciju migranata o uspehu, a slede ü L Propovu šemu, bila bi slede ü D

1. *po* þ *H W tuacija*: nizak društveno-ekonomski status – siromaštvo, nezaposlenost, neobrazovanost, društvena marginalnost.

2. *nekome nešto nedostaje, on bi želeo nešto da ima*: nezadovoljstvo postoje ü L Pskuq L statusom; želja za "boljim životom", ugledanje na statusno ponašanje sunarodnika ko M L V X gr Ÿ H ü P L

3. *nedostatak se saopštava, junaka šalju ili puštaju:* odluka da se postane gastarbajter, legalan odlazak uz "blagoslov" nadre ÿ H autoriteta u zemlji i inostranstvu (Biro za zapošljavanje radnika u inostranstvu, sporazumi Jugoslavije sa drugim zapadnoevropskim zemljama o slanju radnika na privremeni rad, dobijanje vize).

3a. *nedostatak se saopštava, junaka ne puštaju, odluþ X da se suprotstavi:* varijanta sa ilegalnim odlaskom u inostranstvo "bez blagoslova" nadre ÿ H autoriteta (npr. nedobijanje vize strane zemlje ili odbijanje nekadašnjeg Biroa da pozitivno reši molbu za odlazak).

4. *junak napušta ku* ü X *premešta se u prostoru* þ L Q R G laska u inostranstvo i izbor zemlje u ko M R M ü v H L R E n u þ u to država i grad u ko P H Y H u r o ÿ D, prijatelji i komšije na koje se novopridošlica može osloniti; naþ L Q tov S n X a – "mitologiju puta" þ n L poznati obrazac: odlazak "specijalnim vlakovima" i "gastarbajterskim" autobusima a povratak u belom ili crnom Mercedesu.

5. *kvalifikuju* ü D S r d R *junak se proverava – sti* þ H *po* P R n *ika*: iskušenja susreta sa stranom kulturom i jezikom, iskustvo snalaženja i preživljavanja u tu ÿ n L, nalaženje posla i stana, po P R ü n a V X nika u inostranstvu, poP R ü G R b r n a stranaca.

6. *težak zadatak – rešenje*: dobijanje legalnog boravišnog i radnog statusa, adaptacija, usvajanje novih kulturnih

obrazaca, opstanak u stranoj zemlji, rad i sticanje, poboljšanje položaja i napor da se on održi.

7. *junak dobija nov izgled, preobražava se:* pokazivanje na materijalni i nematerijalni nivo sa ciljem socioekonomski status. Imperativ je pokazati promenu svog kulturnog identiteta – osobina, ponašanja, izgleda i pogleda na svet.

8. *glorifikuju* ü D Sv U: R pokazati ispravnost odluke i potvrditi zadovoljstvo svojim materijalnim uspehom, egzistencijalnim izborom i na þ m m om života.

Uobi þ D je, stereotipna slika promenjenog statusa i uspešnog "preobražaja" gastarbajte U D ne þ sle de ü L ka z R lji: nova velika ku ü D ja N R gradi u selu sa kitnjastim pokazateljima promenjenog ukusa i bogatstva (kipovi životinja na kapijama, fontane u dvorištu, jonski stubovi na ulazu u zgradu i na balkonima, više spratova, veliki broj soba, pozlata), nov veliki auto strane proizvodnje, nove i skupe poljoprivredne alatke, moderan nameštaj i teh Q k þ oprema u doma ü s t Q u, zlato i dukati na snajama i udava þ m a, prekomerno trošenje u organizaciji poro G n i þ slavlja, druga þ j L odevanje, namerno ili nenamerno kvarenje maternjeg jezika i ubacivanje stranih re þ L r a z a l u] govor, prisustvo malih rasnih pasa (pekinezera, maltezera, pudlica) u seoskim dvorištima kao simbo O k i þ ustrativan pokazatelj statusnog udaljavanja u suprotnosti sa seoskim "džukcima".

Trenutak odluke, vrsta motiva, povremeni dolasci gastarbajtera u domovinu i hvalisanje pred sunarodnicima

izvanredno su dati u antologijskog sceni na po þ kuW filma *Ne naginji se van* (1977) Bogdana Žiži ü D P Dda sv4u þ kom distancom prema gastarbajterima i njihovim motivima odlaska.

U krševito i zaba þ Hno mste negde u Imotskom, preko makadama stiže gastarbajter Mate (Fabijan Šovago Y L ü X belom Mercedesu i konstatuje: – "ubi me Balkan, lakše mi 2000 km autoputa nego 20 km lošeg puta na Balkanu". Mate na sebi ima šareno-žutu košu O M X kQce, kWaDuþ Q D kWe D þ pruge, plavi þ Dska karirani kaput sa krznenim okovratnikom, pepito šešir s perjem, sive pantalone, sme- ÿ L kV. D okupljenim radoznalim, zadivljenim i zavidnim meštanima pokazuje por Q R sdpiS i hvali se kako u Ne- P Dkþj ima puno slobodnih žena koje mu "same ulaze u kola". Mla G L ü ip) L vo Gregure Y L ü ji zaN R eno sluša Matinu pri þ X ru Y u H ü L V Y Dkj da v H oz za Ne P Dkþ u želji da se i njemu dogode sve te lepe stvari o kojima je þ X R du R eQ u vozu mu na ne P Dkþm kaže da se "ne naginje van", on ga ne razu P H dipsX što ga je nazvao "gastarbeiter" a onda, shvativši zna þ Hnje þe L ra R uje se tome.Time je u filmu zapo þ H R ip) L "hod po gastarbajterskim mukama".

Budu ü da ovi narativi imaju "sre ü D Q kraj, postavlja se pitanje da li to zna þ L G Dna gastarbajtera svoj životni put smatra uspešnim? Premda se njihova iskustva ne smeju generalizovati, iz mnogih iskaza smo videli da se nisu pokajali zbog svoje odluke, da ve ü na smatra da je ostvarila bolji život zbog koga su se uputili u radnu migraciju. Izvesno je da su se za mnoge od njih, vremenom, uslovi

života u inostranstvu menjali i da su ve ünL u se ünDu ostali oni najlepši trenuci koji su potisnuli tegobe i teško üH kroz koje su prolazili, svedenost života, išþHkanje povratka...

IV

IGRE PRESTIŽA

Ekonomsko ponašanje gastarbajtera N D Rnilaocl kulturnog identiteta

Hvala Bogu i drugu Titu što je on ovako isposlovao pa da se i ja borim da moja deca imaju frižider, ka X þ V Y H*tlo kao i on... a da mi je teško – jeste.*

Anonimni gastarbajter iz dokumentarnog filma Krste Papi ü S*pecijalni vlakovi* (1972)

Gastarbajteri " u ralja ma života" izme ÿ X socijalizma i kapitalizma

Razmatranje ekonomskog ponašanja gastarbajtera treba da uzme u obzir njihovo socio-ekonomsko poreklo da bi, s druge strane, sagledali rezultate njihovog ulaganja i trošenja kao posledicu radne migracije. Ruralno poreklo ve ünl gastarbajtera, nisko obrazovanje i siromaštvo, naro þtd prve generacije, motivisali su ih da u radnu migraciju odu ne samo u potrazi za zaradom i poslom od koga ü H veåi bo O M H Y H ü klL sredstva zaLzadovoljenje

primarno materijalnih želja i potreba: da se sagradi nova ku ü D L gradi poseb Goje ü D G D šin V imanje, kupe poljoprivredne mašine, novi auto. Drugim re þ ma, uspeh i ulaganja gastarbajtera mogu se meriti opredme ü vanjem konkretno postavljenih ciljeva, a oni se po pravilu realizuju u domovini.

Fran þ W N R razý ist þ H G D va prem S Q U D W D þka u iskustvu svakog imigranta trenutak ka G D G R þ razmišlja da li da se prepusti konzumerskim zadovoljstvima u potro ã D þ društvu visokorazvijenih zemalja zapada što ga, trošenjem, odvla þ L V Y H G D þ kuje od cilja je imao kada je krenuo u migraciju, ili da vredno radi i štedi da bi ulagao u domovini u sve one neophodne instrumente boljeg života kada se jednom vrati (Cerase 1974, 251). Decenijama su se naši gastarbajteri odlu þ vali za ovo drugo. "Poslati pare ku ü L L O tedeti za kupõ vinu zemlje (ku ü H zna þ L G D L P L grant vrednuje svoj uspeh ü þ tem U L jumima društva porekla. To društvo ostaje njegova referent Q D W D þ N D da pre D N da bude njegov deo" zaklju þ L R Mazel (1987, 250).

. O M X þ anje je, stoga, u šta i kako gastarbajteri ulažu u domovini svoju zaradu ste þ H radom u inostranstvu? Da li je to neki novi proizvodni posao, nove poljoprivredne tehnike, neki oblik kooperativnosti koji bi pomogao razvoj rodnog kraja ili neka druga aktivnost koja bi dalje oplodila njihov kapital? Ili uglavnom svoj novac troše na razli þ te konzumerske želje i potrebe, na podizanje O nog standarda i društvenog statusa?

'å RUGå *PHOþ QDih RVQRva mo X gastarbajterima razli þit nacionalnosti u Evropi, zaklju- þX da empirijski podaci, do kojih se došlo, potvr ý Xju preovla ý Xjuü L Ra Em po kome su pretežna ulaganja u po- diza QMH hoG tanþard a i društvenog statu VD *PH-Oþ NRQ statuje da je, po ulaganjima, na prvom mestu zidanje ku ü H što se pokazuje prak Wh þ kao opšti model primarnog ula- ganja zarada radnih migranata (Gmelch 1980, 148). Štavi- še, on navodi da je 69% anketiranih gastarbajtera iz bivše Jugoslavije izjavilo da svoje zarade ulaže upravo u zidanje ku ü H 1 Dom u sklu je trošenje na razli þit a dobra širo- ke potrošnje. Ulaganja u proširivanje imanja i poljoprivre- du bila su razo þ Dvaju ü H Qvrhu, ka å H *PHOþ , EL G 137, 149), budu ü L GDla gastarbajtera ni najmanje nije bila privu þ Hna idejom da po povratku u domovinu nastavi da se bavi poljoprivredom. Radije se okre ü X kQmH ma- lom tradicionalnom biznisu, me ý X mQ Mju jugoslovenski gastarbajteri, što podrazumeva otvaranje bara, kafane ili prodavnice garderobe što, samo po sebi, ne uve ü va pro- duktivne kapacitete zajednice, piše *PHOþ , E 150).

Vladimir Ivano YL ü QvDRVQLRKivskU izvora, dolazi do istog za NOM Xbivša Jugoslavija je, barem de- klarativno, podržavala povratak gastarbajtera i tražila je na- þH da iskoristi ušte ý Hne radnika na privremenom radu u inostran VW Y X GRmaci vsXcali Vda je bilþ koji oblik njihovih investicija u privredu bolji od zidanja velelepnih višespratnica, tj. gastarbajterskih ku ü D noše Ustava SFRJ iz 1974. godine i Zakona o udruženom radu stvoreni su bili preduslovi za raz YRMogaþ odnosno oživljava-

nje zanatstva i pokretanje male privrede, dozvoljavaju ü L Q D samoupravnoj osnovi udruživanje ra G D nih sredstava rada sa radom drugih lica u okviru ugovorne organizacije udruženog rada (smatra O R V H G D de uvećanje dohotka i ličnog JV ü nost za ekonomsku delatnost radnika-povratnika). Dozvoljena je i tzv. "kupovina" radnog mesta u državnim i društvenim firmama kroz politiku "deviznim uštedama do radnog mesta" (i uprkos neslaganju javnog mnjenja s takvom praksom kupovine zaposlenja), ili otvaranje tzv. "deviznih fabrika". Verova O R V H G D ućeća stranih kredita od ma- le privrede". Pa iako je bilo nekih spora G nih realizacija pomenutih investicionih planova, sve su to ipak bili projekti koji su se manje-više neslavno završili, iz razli þ nih razloga (više u Ivano Y L ü -296).

Ispostavilo se da se mali broj povratnika interesovao da ulaže u zanatstvo i proizvodnju. Za njih je, piše Ivano Y L ü ulaganje u malu privrednu zna þ o pre svega otvaranje samostalnih ugostiteljskih radnji – kafea, restorana i radionica, neki su želeli da se bave taksi službom ili da otvore radnje za hemij V N R þ L ã ü Hnje. Budu ü i nom traživ dozvo- J O D Y le za takve poslove, njihov broj je "bio toliko veliki da se u javnom mnjenju uvrežilo mišljenje da se oni bave samo tom vrstom delatnost" (Ivano Y L ü 2 V L P W Rga, mnogi od njih su priželjkivali zaposlenje u društvenom sektoru gde su imali raznih prednosti i privilegija proisteklih iz radnih odno V D kvanje druš W Y D G D sta ćajte vi ga vratiti poljoprivredi pokazala se kao zabluda: ve ći n njih je i otišla u inostranstvo, u razvijene industrijske zemlje, upravo da se ne bi bavila poljoprivredom.